

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XXI. KÖTET. 6. SZÁM.

A MAGYAROKRA VONATKOZÓ NÉPNEVEK A BIZÁNCZI IRÓKNÁL

IRTA

DARKÓ JENŐ

Fölbavastatott a M. Tud. Akadémia 1907 június 3-iki ülésében.

Ára 1 kor. 80 fill.

BUDAPEST.

1910.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k. I. Télyf** : Solon adótörvényéről. 20 f. — **II. Télyf** : Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — **III. Tárkányi** : A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — **IV. Szász K.** : A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — **V. Toldy F.** : Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — **VI. Vambéry** : A keleti török nyelvről. 20 f. — **VII. Imre S.** : Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — **VIII. Bartalus** : A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — **IX. Toldy** : Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1 K 20 f. — **X. Brassai** : A magyar bővített mondat. 40 f. — **XI. Bartalus I.** : A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.)
- II. k. I. Mátray G.** : A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — **II. Szász K.** : A tragikai felfogásról. 40 f. — **III. Joannovics** : Adalékok a magyar szókalkotás kérdéséhez. 40 f. — **IV. Finály** : Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. 40 f. — **V. Télyf** : Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — **VI. Zichy A.** : Q. Horatius satirái. 40 f. — **VII. Toldy** : Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — **VIII. Gr. Kuun G.** : A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. 40 f. — **IX. Szilády** : Magyar szófejtetések. 20 f. — **X. Szénássy S.** : A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — **XI. Szilády Aron** : A defterekről. 40 f. — **XII. Szvorényi J.** : Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — **III. k. I. Brassai** : Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó útján. 80 f. — **II. Szabó K.** : Apáczai Csérei János Barcsai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — **III. Szabó I.** : Emlékbeszéd Bitniz Lajos felett. 20 f. — **IV. Vadnai** : Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — **V. Finály** : Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — **VI. Barna F.** : A finn költészetről, tekintettel a magyar ösköltészetre. 80 f. — **VII. Riedl Sz.** : Emlékbeszéd Schleicher „gost, külső l. tag felett. 20 f. — **VIII. Dr. Goldziher I.** : A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — **IX. Riedl Sz.** : Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — **X. Gr. Kuun G.** : Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — **XI. Riedl Sz.** : Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.)
- IV. k. I. Brassai** : Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — **II. Bálint G.** : Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — **III. Bartal A.** : A classica philologiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. 80 f. — **IV. Barna F.** : A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — **V. Dr. Goldziher I.** : Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — **VI. Hunfalvy P.** : Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — **II. Budenz J.** : A németországi philologok és tanfőfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — **VII. Fogarasi J.** : Az új szókról. 30 f. — **VIII. Toldy F.** : Az új magyar orthologia. 30 f. — **IX. Barna F.** : Az ik-es igékről. 30 f. — **X. Szarvas G.** : A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — **V. k. I. Barna F.** : Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. 50 f. — **II. Brassai S.** : A neo- és palaeologia ügyében. 60 f. — **III. Barna F.** : A hangsúlyról a magyar nyelvben. 60 f. — **IV. Ballagi M.** : Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — **V. Szász K.** : Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. 50 f. — **VI. Bartalus I.** : Művészet és nemzetiség. 40 f. — **VII. Télyf I.** : Aeschylus. 1 K 60 f. — **VIII. Barna F.** : A mutató névmás hibás használata. 20 f. — **IX. Imre S.** : Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — **X. Arany L.** : Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — **VI. k. I. Mayr A.** : A lány aspiraták kiejtéséről a zendben. 20 f. — **II. Bálint G.** : A mandusk szertartásos könyve, 20 f. — **III. Dr. Barna I.** : A rómaiak satirájáról és satirairóikról. 40 f. — **IV. Dr. Goldziher I.** : A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — **V. Szász K.** : Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. 20 f. — **VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez.** I. **Szilágyi I.** II. **Vaszary K.** III. **Révész I.** 1 K 20 f. — **VII. Bartalus** : Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. 20 f. — **VIII. Barna** : A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — **IX. Télyf** : Eranos. 40 f. — **X. Joannovics** : Az ik-es igékről. 80 f. (1876.) — **VII. k. I. Barna F.** : Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. 1 K. — **II. Budenz J.** : Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasznítása. 20 f. — **III. Zichy A.** : Lessing. 40 f. — **IV. Barna F.** : Kapcsolat a magyar és szomi

A
MAGYAROKRA VONATKOZÓ NÉPNEVEK
A BIZÁNCZI IRÓKNÁL

IRTA

DARKÓ JENŐ

Főlcustatott a M. Tud. Akadémia 1907 június 3-iki ülésében.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1910.

1875. évi évkönyv.

1875. évi évkönyv. 1875. évi évkönyv.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál.

A magyarokra vonatkozó népnevek vizsgálata a bizánczi irodalomban kétféle irányban is szolgálhat tanulságokkal. Először mutatni fogja, hogy miként vélekedtek a bizáncziak erről az ő kultursphærájuk határán mozgó népről, mennyire ismerték meg ezt s hogy egyáltalában minő eljárást tanusítottak egy idegen nép elnevezésénél. De másodsor, a mennyiben ezek a népnevek tényleg a magyarok ethnikai jelleméből vagy történetéből fejednek ki valamit, szolgáltathatnak esetleg becses útmutatásokat nemzetünk eredetére és őstörténetére nézve is. Ilyfajta vizsgálódásra annál sürgősebb szükség van, mert hazai irodalmunkból nem hiányoznak olyan kísérletek, melyek e népnevek egyikét vagy másikat minden kritika nélkül elfogadva, hajlandók belőlük a magyarokra nézve igen messzemenő következtetéseket vonni. A philologiai módszer, melyet mindenütt kötelességünk alkalmazni, a hol régi nyelvemlékekről van szó, azt kívánja, hogy a nyelvi adatokat a maguk fölmerülésének idején és helyén, a maguk szerzőjének gondolatvilágában igyekezzünk megérteni és méltányolni, azaz ne akarjunk nekik más értelmet tulajdonítani, mint a melyben írójuk használta. Nem szabad szem elől tévesztünk, hogy a népnevek is tulajdonképpen szavak, melyek éppúgy ki vannak téve az értelem-átvitel és jelentés-változás esélyeinek, mint a köznevek, s valamint emezeknél, úgy amazoknál is az alapjelentés az idők folyamán bizonyos bővülést vagy szűkülést, sőt éppen teljes változást is szenvedhetett. A népnevek történetének ismerete vezet el bennünket a jelentés-változások különböző phasisainak megállapításához, s ez viszont az illető népnevek értelmének bizonyos adott esetekben való szabatos meghatározásához.

Mielőtt az egyes népnevekre vonatkozó adatokat csoportosítva, azok eredetének és értelmének vizsgálatához fogvánk, szükségesnek látszik, hogy rövid áttekintést nyújtsunk a magyarokra vonatkozó népnevek váltakozásáról a bizánczi irodalom időrendje szerint, kimutatva, hogy mely írók milyen népneveket alkalmaztak a magyarokra. Egy ilyen összeállítás nem járhat tanulság nélkül, különösen a tekintetben, hogy milyen arányban tudott magának tért hódítani Bizánczban egyik vagy másik népnév, s mi lehetett az oka írók és korok szerint a névváltoztatásnak.

Táblázat a népnevek váltakozásáról.

Melyik században?	Οὐγγροι	Οὐνοι	Τούρκοι	Ἡπίονες	Μάζαροι Μεγέρη	Σαβαροί- άσαλοι
VI.	—	—	—	—	Malalas (Μουγγελ)	—
VII.	—	—	—	—	Theophylaktos Simokattes (Μάτζαροι)	—
IX.	—	—	—	—	Theophanes (Μουάγειος)	—
	Georgios Monachos			—	—	—
X.	—	—	Konstantinos Porphyrogenetos	—	Konstantinos Porphyrogenetos	
	—	—	Genesisios	—	—	—
	—	—	Symeon logotheta	—	—	—
	—	—	Theophanes Continuatus	—	—	—
	—	—	Pseudo-Symeon	—	—	—
XI.	—	—	Leo Grammatikos	—	—	—
	Skylitzes	—	Skylitzes	—	—	—
	Kedrenos	—	Kedrenos	—	—	—
XII.	Zonaras	—	Zonaras	—	—	—

Melyik században?	Οὔγγροι	Οὔννοι	Τοῦρκοι	Πατίονες	Μάζαροι Μεγέρι	Σαβαρτοί- άσφαλοι
XII	Michael Glykas	—	—	—	—	—
XII.	Anna Komnena	—	—	—	—	—
	Eustathios	—	—	—	—	—
XIII.		Joannes Kinnamos	—	Joannes Kinnamos	—	—
	Niketas Akominatos	—	—	Niketas Akominatos	—	—
	Georgios Akropolites	—	—	—	—	—
XIV.	—	—	—	Georgios Pachymeres	—	—
	Moreai Chronika	—	—	—	—	—
	Joannes Kantakuzenos	—	—	Joannes Kantakuzenos	—	—
XV.	—	—	—	Isaonikos Chalkondyles	—	—
	Dukas	—	—	—	—	—
	Phrantzes	—	—	—	—	—
	—	—	—	Kritobulos	—	—

A mint e táblázatból látható, a magyarok Οὔγγροι neve a bizánczi irodalomban kisebb-nagyobb megszakításokkal egész végig fennmaradt. Főként a népies irányt követő írók ragaszkodnak hozzá következetesen. Így MICHAEL GLYKAS, a *Moreai Chronika*, DUKAS és PHRANTZES csakis ezt használják; fel-felbukkan a IX—XII. századokban állandóan használt Τοῦρκοι, majd a XIII—XV. századokban kedvelt Πατίονες mellett. Ezek a körülmények azt bizonyítják, hogy Οὔγγροι a köznyelvben állandó polgárjogot nyert s helyet követelt magának mindvégig a váltakozó irodalmi ízlés kiszemelt nevei között is. Az Οὔννοι név sohasem fordul elő egymagában, hanem mindig csak mint

synonym változat a többi, elterjedtebb név mellett, s így is mindössze három írónál. E név tehát még az irodalomban sem verhetett erősebb gyökeret. A *Τούρκοι* (= magyarok) élete a IX. század közepétől a XII. század elejéig, GEORGIOS MONACHOSTól egészen ZONARASIG terjed, de csupán a X. század közepétől a XI. század elejéig emelkedik kizárólagos használatra, mint a magyarok neve. Azok az írók, a kik a magyarokat *Τούρκοι* néven említik, egy szorosabb irodalmi körhöz tartoznak, illetve mindannyian ugyanazon irodalmi befolyás alatt állanak — a mint később látni fogjuk — s erre a befolyásra vezethető vissza a *Τούρκοι* használata is, melynek forrása tehát nem a köznyelvben, hanem az irodalomban van. A XII. század végén egy új név jelenik meg a magyarokra vonatkozólag, a *Παίονες*. Ezt a nevet a KOMNENOS-dynastia alatt mind jobban és jobban erőre kapó irodalmi újjászületés kora hozza magával, mely történetírói mintaképeit egyenesen az ókori mestereknél (Polybios, Thukydides, Herodotos) keresi s igen gyakran még a népneveket is tőlük veszi kölcsön. Ezek az írók nem elégedhettek meg sem a közhasználatban gyökerező *Οὔγγροι*-val, sem a bizánczi irodalmi hagyományon alapuló *Τούρκοι*-val, hanem olyan nevet kerestek, mely a hamisítatlan antik eredet nemesi czímerét viselte, s ezért fordultak a magyarok megjelölésére a már HERODOTOSnál előforduló *Παίονες* névhez. Első fölmerülésének idején még nem tud kizárólagos uralomra jutni s küzd a ködös értelmű *Οὔννοι*-val, majd a népies *Οὔγγροι*-val, de már később azok az írók, a kik az ókori klasszikusok alapos ismeretétől és utáztatásuk hő vágyától áthatva fognak a kor történetének megírásába, mint GEORGIOS PACHYMERES és LAONIKOS CHALKONDYLES, elvetik a magyarok összes, újabb keletű nevét s egyedül a *Παίονες*-t tartják meg. Így jár el az utolsó bizánczi történetíró, KRITOBULOS is, a ki legalább a külsőségekben szorosan ragaszkodik az ókori mintaképekhez.

Az eddig tárgyalt népnevek mind megegyeznek abban, hogy több írónál, nagyobb időbeli kiterjedésben s bizonyos fokú következetességgel használtattak a magyarokat jelölő értelemben. De ezeken kívül egynémely írónál szórványosan még két neve fordul elő a magyaroknak, melyek sem a köznyelvben, sem az irodalomban semminemű továbbterjedésnek nem örvendhettek s csupán egy-egy szerencsés értesülésnek vagy történeti adatnak

köszönik fennmaradásukat. Ilyen nevek: 1. *Μάζαροι* (*Μάτζαροι*),
2. *Σαβαρατσιάσφαλοι*, ill. *Σεβόρτιοι*.

Vizsgáljuk meg most az egyes népnevek eredetét és a magyarokra vonatkozó jelentését előfordulásuk sorrendjében.

Οὐγγροι.

Egyetlen-egy neve van a magyaroknak a bizánczi történetirodalomban, mely a mellett, hogy nem a régi forrásokból, hanem az élő nyelvhasználatból merítettett, nem csupán bizonyos íróknál és korszakokban, hanem a magyarok első föllépésétől kezdve az egész bizánczi, sőt újgörög korszakon is végig használatban volt és van, s a mely végül mindenha kizárólag csak a magyarokra vonatkozott, s ez a név: *Οὐγγροι*. Oly tulajdonságok ezek a bizánczi irodalom ismeretes érzéketlensége mellett a népnevek valódi tartalma iránt, melyek a legnagyobb mértékben felhívják a figyelmet e név eredetére s már eleve is fontos jelentőséget adnak neki.

Honnan származik az *Οὐγγροι* név? Mielőtt e kérdésre felelnénk, meg kell állapítanunk e név összes változatai föllépésének idejét és helyét. Az első és eredeti forma, a melyben ez a bizánczi íróknál megjelenik, a *GEORGIOS MONACHOS*nál¹⁾ előforduló *Οὐγγροι*, s a mint a későbbi, sporadikus adatokból megállapíthatjuk, úgy ez, mint a belőle levezetett országnév: *Οὐγγρία* az egész bizánczi koron át használatban volt a köznyelvben. Az *Οὐγγαροι* forma aránylag későn, csak a XI. sz. végén bukkan föl *SKYLITZES*nél,²⁾ de valószínűleg nem magától a szerzőtől, hanem valami későbbi átdolgozótól származik, a ki nem írott forrásokból, hanem hallomásból vagy közvetlen tapasztalásból merített.³⁾ Innen kezdve a két forma egymás mellett, mondhatni

¹⁾ Ed. Bonn. p. 818. οἱ δὲ μὴ δυναθέντες περᾶσαι Βουλγαρίαν (sc. οἱ Μακεδόνες) προσεβόησαν τοῖς Οὐγγροῖς καὶ ἀνίγγειλαν αὐτοῖς πάντα τὰ τῶν Μακεδόνων etc.

²⁾ Ed. Bonn. (a *Kedrenos*-kötetben) p. 645. ὁ βασιλεὺς (sc. Alexios Komnenos) ἔξεισι . . . εἰς Τριάδιτζαν. ἐκεῖσέ τε πρέσβεις πρὸς τῶν Οὐγγάρων δεξάμενος etc.

³⁾ A régebbi és jobb kéziratokban ugyanis Skylitzes műve csak az 1079., illetve 1081. évig, tehát legjobb esetben A. Komnenos trónra-

teljes egyensúlyban használatos, a nélkül hogy valamelyik a másikat ki tudta volna szorítani. Már régen fölismerték, hogy ez alakok azonosak a nyugati, honfoglaláskori latin krónikákban és a hazai Árpád-kori latin oklevelekben előforduló *Ungrī, Ungar, Ungari, Hungari*, illetve *Ungaria* és *Hungaria* nevekkal. Itt már nehezebb megállapítani az időbeli sorrendet az egyes alakok előfordulása között, mert éppen a legrégebbi följegyzéseket tartalmazó iratok kelte nincs pontosan meghatározva. Ha igaz is az, hogy a HINKMAREMENSISnek tulajdonított *Annales Bertiniani* már a 862. év történeténél említi az *Ungrit*, mégis a mű keletkezésének időpontjáról történetíróink csak annyit tudnak mondani, hogy alig későbbi a 900. évnél.¹⁾ A honfoglalással teljesen egykorú *fuldai* évkönyvekben a gyakrabban használt *Ungrī* mellett néha előfordul az *Ungari* is.²⁾ REGINONAK 908-ban befejezett munkájában már megjelenik az *Ungari* mellett a *Hungari* is.³⁾ THEUTMAR salzburgi érseknek 900-ban kelt levele *Ungari*-t ír.⁴⁾ VISZONT RABANUSNAK DADO verduni püspökhöz intézett, közelebbiről nem keltezett, de szintén a honfoglalás korából származó levele *Hungrit* említ.⁵⁾ ECKEHARD st.-galleni barátunk 1040 körül írt, de egész 863-ig visszanyúló feljegyzések alapján készült krónikájában többesben mindig az *Ungrī*, de egyes számban már az *Ungar* név fordul elő.⁶⁾

De abból a körülményből, hogy azok a nyugati kútfők, a melyek a honfoglalás előtti följegyzések nyomán írnak a magyarokról, mint HINKMAREMENSIS és ECKEHARD, állhatatosan ragaszkodnak az *Ungrī* névhez, következtethetjük, hogy itt is, éppúgy mint Bizáncban, ez volt az eredeti alak, csak hogy nyugaton az

lépéséig van vezetve. Egyébként úgy Kedrenos, a ki Skylitzes munkáját a maga krónikájába majdnem szóról-szóra felvette, mint maga Skylitzes a fent idézett helyet kivéve mindenütt az Οὔγγροι alakot használják, I. Kedrenos II. 255: πρὸς τοὺς τοὺς Οὔγγρους καλουμένους. Skylitzes p. 645. (nehány sorral előbb az imént idézett helynél): Τῶν Οὔγγρων τὴν πρὸς Ῥωμαίους εἰρήνην διαλουσάντων . . .

¹⁾ M. H. K. 288. l.

²⁾ M. H. K. 316. s k. lk.

³⁾ M. H. K. 320. s k. lk.

⁴⁾ M. H. K. 323. s k. lk.

⁵⁾ M. H. K. 329. s k. lk.

⁶⁾ M. H. K. 335. l.

átmenet az *Unqari*hoz sokkal gyorsabban történt, mint Bizánczban, s ezenkívül még egy új alak is jött létre, melyre Bizánczban példa nincs, a *Hungari*.¹⁾ Ez a forma aztán, a mint a későbbi latin krónikák és oklevelek mutatják, a másik kettő fölött túlsúlyra vergődött s idővel azokat teljesen ki is szorította.

Az *Οὔγγροι*-t és *Ungrī*-t általánosan elfogadott nézet²⁾ szerint párhuzamba szokás állítani az ó-egyháziszláv *αgrinъ*, *αgrinъ*, *αgrinъ* alakokkal, melyek a legrégebb szláv irodalmi emlékekben a magyarok neve gyanánt szerepelnek.

Ha megfontoljuk, hogy ó-egyh. szl. *αgrъ*-t, mely geographiai értelemben is használatos volt, a midőn a Dnjeszter. Duna és a Fekete-tenger közti *szöglét*-et jelentette, a görög források *Ἰγγλος*-nak írják,³⁾ a mi nyilván szláv kölcsönszó, akkor be kell látnunk, hogy e szó szláv ejtésében görög fül az *α* nasalizálását tisztán kiérezte s ezt a *γ* nasalissal az írásban is kifejezte.⁴⁾ Önkénytelenül is arra a gondolatra jutunk tehát, hogy a fenti példának megfelelőleg a görög *Οὔγγροι* és a latin *Ungrī* sem más, mint az ó-egyh. szl. *αgrinъ*-nak kölcsönvétele, illetve átírása. Annál is inkább, mert nem nehéz annak kimutatása, hogy az ó-egyh. szl. *αgrinъ* régebbi eredetű, mint akár a görög *Οὔγγροι*, akár a latin *Ungrī*. *IBN ROSTEH*⁵⁾ és *GARDÉZĪ*⁵⁾ tudósításaiból tudjuk, hogy a magyarok még donmelléki bazájukból meg-megtámadták a szlávokat, foglyul is ejtettek közülök némelyeket

1) A veszprémvölgyi donatióban előforduló *Οὔγγρια* alakban a spiritus aspernek nincs bizonyító ereje, mivel az azon korbéli görög kiejtésben a spiritus asper már nem ejtették *h*-nak, s ez valószínűleg csak a latin kiejtés hatása alatt lépett fel a görög alakban.

2) Munkácsi Bernát: Az ugor népnévezet eredete. Ethn. VI. 349—387. Kuun: Relations etc. I. 18.

3) L. e. név összes változatait de Boor Theophanes-kiadásának I. 358. l. (*Ἰγγλος*, *Ἰγγλος*, *Onglos* stb.)

4) Így pl. óbolg. **saťeska* görög átírásban *σουνδίασζον*, *σουνδέιασζον* l. Vondrák, Vergl. slaw. Gram. 114. l.

5) L. Marquart, Osteurop. u. ostasiat. Streifzüge, 467. l. E helyt jegyzem meg, hogy az arab és örmény írókat, minthogy nem vagyok abban a helyzetben, hogy eredetiben olvashassam, mindig valamely tekintélyes szakember fordítása, vagy hivatkozása alapján idézem, természetesen megemlítve az illető szakmunkát, honnan az arab v. örmény citátumokat veszem.

s rabszolgák gyanánt hurezolták a Fekete-tenger partján levő *Karch* kikötő-városba,*) a hol eladták a bizáncziaknak. GEORGIOS ΜΟΝΑΧΟΣ**) szerint a magyarok még Lebediában való tartózkodásuk alatt indítottak portyázó-hadjáratokat nyugat felé s e közben egész az Al-Duna vonaláig nyomultak előre. Útközben természetesen csupa szláv törzsekre kellett bukkanniok a Dnjeper-től egészen a Dunáig. Akár észak-nyugatra vették útjokat, mint Kíev ostrománál, akár egyenesen nyugatra, mint mai hazájuk megszállása alkalmával, mindenütt szláv népeket találtak maguk előtt. A történet tanúsága szerint tehát a milyen természetesnek tűnik föl az, hogy a szlávok elébb érintkeztek a magyarokkal, mint a görögök és a nyugatiak, épp oly szükségképpen az a következtetés, hogy ez utóbb nevezett népek a magyarok nevént a szlávoktól vették kölcsön, más szóval, hogy a g. Οὔγγροι és latin *Ungri* az óeszl. *ągrinъ* átvételei. Ezen nem változtat semmit az a körülmény, hogy a magyarok őseit a bizáncziak már a volgamelléki, vagy a Kaukázus-fölötti hazájukban ismerhették, a mikor még nem valószínű, hogy a szlávokkal közvetlenül érintkeztek volna. Ha ismerték is, bizonyára nem azon a néven s nem ugyanolyan ethnikai és politikai alakulatban ismerték, mint mai hazájuk felé való vándorlásuk korában.

A szlávoktól való kölcsönzés ezen módját megerősíti még az a fentebb nyert eredmény is, hogy e név összes változatai között úgy a görögöknél, mint a nyugatiaknál legrégebb, tehát eredeti forma volt az Οὔγγροι, ill. *Ungri*. Kérdés már most, hogyan keletkezett ezekből a g. Οὔγγροι, lat. *Ungari* forma? Minthogy ezek az alakok a szlávtságban sehol sem mutathatók ki, kétségtelen, hogy itt továbbképzésekkel van dolgunk, melyek

*) E város fekvéséről l. Marquart, O. u. o. S. 163. l.

**) Ed. Bonn. p. 848. Theophilos császár alatt (829—842) az adriánepolyi makedonok, kiket még V. Leo alatt telepített volt át a Dunán Krum bolgár fejedelem, vissza akarnak térni régi hazájukba. E szándékukban azonban megakadályozzák őket a bolgárok, jóllehet a bizánczi császár hajókat is bocsátott volt rendelkezésükre. A harcban visszavert makedonok segítséget kérve az ungrokhoz (= magyarok) folyamodnak, kik meg is jelennek a helyszínén, de a segítségért az ő összes felszerelésüket és élelmiszerkészletüket kérik. Miután ezt a makedonok vonakodnak átadni, harc keletkezik köztük, melyben a magyarokat visszaverik.

vagy a bizáncziaknál, vagy a nyugati népeknél keletkeztek. Első sorban arra lehetne gondolni, hogy ez a hangfejlődés a görög nyelv területén belül állott elő. De ez ellen szól nem csupán az, hogy az *ὄγγαροι* forma a görög irodalomban jóval később jelenik meg a lat. *Ungari*-nál, hanem még az a figyelmen kívül nem hagyható körülmény is, hogy α anaptyxise consonans + liquida között csupán az ó-görögre és *ωνή*-ra mutatható ki biztosan, de nem egyszersmind a IX. századi és későbbi görög nyelvre.*) Nézzük, hogy áll a dolog a germánban, mert hiszen germán ajak vette át nyugaton legelőször a szlávoktól az *Ungri*-t s germán toll jegyezte fel először — habár latin mezben is — az *Ungari*-t. BRUGMANN erre nézve a következőket tanítja:**) «In der Schlussilbe von Nomina mit *r*- u. *l*- Suffixen, wenn *r* und *l* auf Geräuschlaute folgten, entstanden im Westgermanischen beim Schwund des der Liquida folgenden kurzen Vocals *r* und *l*, aus welchen sich dann ein Vocal neu entfaltete, im Ahd. u. As. *a*, im Ags. *e*, *o*». Tőle vesszszük át erre nézve a következő példákat: ófn. *acchar*, ósz. *accar*, asz. *æccer*, de gót *akrs* (acc. *akr*), gör. *ἀγρός*, *ἀγρόν*. Ófn. *fogal*, ósz. *fugal*, asz. *fuzol*, gót *fugls* (acc. *fugl*). Ófn. *hlūtтар*, asz. *hlūttor*, gót *hlūtrs*, gör. *κλόζω* < **κλυδζω*, ófn. *chuecchēr*, *quekkēr*, ísl. *kykr*. Ófn. *lungar*, gör. *ἐλαφρός*. A mint látjuk, ez alakokkal minden tekintetben összeillő hangváltozást mutat az ófn. és ószász *Ungar*, óeszl. *ggrin*, gör. *ὄγγαροι*. Minthogy BRUGMANN nagy súlyt vet arra, hogy az « α » kifejlődése végszótagban történt, úgy képzeljük a dolgot, hogy az anaptyktikus hangzó kifejlődésére a kedvező alkalom akkor kínálkozott, mikor a kölcsönvett és lat. többes szám gyanánt használt *Ungri*-ből egyesszámi alakot akartak képezni. Ekkor már a *-gr*- hangtorlódás szó végére kerülvén, minden föltétel megvolt ahhoz, hogy a közbeeső hangzó kifejlődhessék.

*) A mai úgörög köznyelvben az *ou*, a dialektusokban pedig *ι*, *ο* az anaptyktikus hangzó. pl. *ὄραχονμί*, *καπινός*, *πέγκουλο* l. Dieterich, Untersuchungen 277. l. Az ókori feliratokon, vázákon és papyrusokon az α mellett előjön ϵ és $ο$ is, pl. *Ἐρεμῆς*, *Γερογός*, *Τέροπων*, *ἄραχοντος*, *Σαλαμῶνα*, *βαράγγος* stb. l. Brugmann Gr. Gr.³ 89. G. Meyer Gr. Gr.² 109. A középkortól kezdve azonban α és ϵ anaptyxisére már nem ismerünk példákat.

***) Grundriss der vergl. Grammatik der indog. Sprachen I. 223.

Valamint az *Ungari* forma *a*-ja a nyugati germánban fejlődött s innen kiindulva hatolt be a középkori latin és görög irodalomba és vált alapjává a magyaroknak a mai nyugati nyelvekben divó elnevezésének,¹⁾ úgy a *Hungari* eredetét is itt kell keresnünk, annál is inkább, mert — a mint előbb láttuk — ez a forma görög és szláv területen sehol és sohasem fordul elő. A *h* itt nyugati hozzátoldás a *Hunni* analogiájára, a kiknek emléke ATTILA óta kitörülhetetlenül élt a nyugati germán népek között. Ismeretes, hogy a magyarok a honfoglalást követő időkben, de még azelőtt is, mily gyakran törtek be a mai Németország területére, s hogy az erről szóló nyugati krónikák minő szitkokkal és keserű kifakadásokkal illetik a magyarok kegyetlenkedéseit. A magyarok harcmodora, félelmetes előnyomulása a *fuldai* évkönyvek íróját az avarokra emlékezteti, midőn így ír róluk: «*Avari, qui dicuntur Ungari etc.*»²⁾ A bizáncziak is első megjelenésük alkalmával a hunnokkal azonosították a magyarokat.³⁾ Ugyanezt tették a nyugatiak is, midőn a hangzás által kínálkozó analogia után indulva az *Ungari*-t *Hungari*-ra változtatták.

Az eddigiekben — azt hisszük — sikerült kimutatnunk, hogy a magyarok *Ungrī* nevének görög és latin nyelvű forrásokban, valamint a mai európai népek ajkán élő összes változatai az óeszl. *ągrinъ*-ra mennek vissza, mint alapformára. Fölmerül tehát az a kérdés, hogy honnan származik ez az ó-egyházi-szláv forma? Erre nézve a magyar tudományos világban van egy

¹⁾ Az ó-franconiában, a mint Karl Lajos «Magyarország a lorraini költészetben és hagyományban» cz. (Századok, 42. évf. 769—780. lk.) értekezésében összeállította, a nép neve a germán anaptyxis nélküli formákat mutatja, sőt előfordulnak még nasalis nélküli alakok is, pl. Hugrent, hogre. Gyakoribbak azonban a nasalist feltüntető alakok: Hungre, Hongre, Ongre, Ongrois, Hongrois, mely utóbbi megmaradt az új-franconiában is. Az ország neve a következő változatokban szerepel: Honguerie, Hongherie, Hongerie, Ongaria, Ongarie, Onguerie, Angaria, melyek mind a latin (germán eredetű!) Ungaria, Hungaria-ból lettek. Épp ez a körülmény mutatja, hogy a nép nevét nem germán közvetítéssel kapták a francziák, mert akkor itt is elő kellene fordulnia az anaptyktikus hangzónak, hanem minden valószínűség szerint éppúgy a szlávoktól vették át, mint a németek.

²⁾ M. H. K. 316. l.

³⁾ Georgios Monachos ed. Bonn. p. 818. . . . παρευσεσ οδων ανεσάνυσαν οδωνοι πληθος απειρον . . .

határozott s többszörösen kifejtett vélemény, mely — minthogy azt tudtommal senki azóta kétségbevonni vagy megezáfolni nem igyekezett — ma már általánosan elfogadottnak mondható. E vélemény atyja a boldog emlékű KUUN GÉZA gróf,¹⁾ a ki — a MIKLOSICH által supponált ősszláv alapforma: **ongru* *n*-je kedvéért — az *Ungri*-t az *Unogur* népnév összevont formájának tartotta. Az így odavetett nézetnek bővebb kifejtését MUNKÁCSI²⁾ adta, a ki széleskörű tudományos apparatussal igyekszik bizonyítani azt, hogy az *unogur* vagy szerinte *on-ugur* nép az a bolgárfajú és nyelvű nép volt, melylyel a magyarság az őshazában hosszabb ideig tartó történeti és kulturális érintkezésben állott s a melyből a magyar nyelvnek «ó-török», «ó-csuvas» vagy «ó-bolgár» jelzőkkel nevezett török elemei származnak. A fődologgal azonban, hogy t. i. a magyarok közelebről meghatározva mikor és hol érintkeztek az *unogurokkal* s hogyan lett az *unoguri* v. **onuguri*-ből **ongri*, adós maradt. Vizsgáljuk meg tehát a kérdést a maga egész complexumában. Az **onuguri* > **ongri* szószármaztatás egyszerre két synkopét vesz föl ugyanazon szóban, mely eljárás a priori kissé erőszakosnak tetszik.

BRUGMANN³⁾ erre nézve azt tanítja: A szlávban synkopáltatott *ĭ* és *ǔ*, melyek már a szláv ősegység korában redukált hangzók voltak, nyílt szótagban. Tehát, hogy az adott esetben némiképp elfogadhatóvá tegyük a dolgot, ki kellene indulnunk egy csupán supponált, de történeti forrásokból nem igazolható **onuguri* formából s föl kellene vennünk benne mindkét *u*-nak a synkopéját. Hisz utóvégre lehetséges ez is, de *csupán lehetséges*, mert bizonyítva még egyáltalában nincsen. Megjegyzendő, hogy az *unogur* népnév a görög és latin forrásokban semminemű synkopét nem tüntet föl.

De itt még más kérdések is vetődnek fel, melyekre még senki sem próbált feleletet adni. A ki az **ongru*-val operál, annak MIKLOSICHESAL föl kell tennie azt, hogy ez a szó már az ősszlávban, tehát a szláv nyelvek egységének korában megvolt.

¹⁾ Relations etc. I. 18. l. Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái I. 20. Nagy Géza: A honfoglalók (Ethnogr. XVIII. 5. f. 259. l.).

²⁾ Ethnographia VI. 349—87.

³⁾ Grundriss I. 478.

A szláv nyelvegység kora és hazája ugyan nincs biztosan megállapítva s talán nem is lesz soha, de annyi kétségtelenné látszik, hogy ennek idejét Krisztus születése elé kell tennünk. *) Be lehet azt bizonyítani, hogy ebben az időben már volt egy nép, melyet *unogurnak* neveztek s hogy aztán ez a név valami útonmódon eljuthatott a szlávokhoz? Nem. De még csak valószínűvé sem lehet azt tenni, a mint ezt később látni fogjuk (l. 17. l.).

El lehet-e képzelni, hogy egy, az ősnyelvből átvett népnév megmaradjon az egyes szláv népek külön-életében hosszú évszázadokon át még akkor is, a mikor az illető néppel már többé nem érintkeztek, mert az már régen letűnt s új népek jöttek helyére? Egy oly archaizáló irodalmi nyelvben, mint a görög, igen, de valamely népnyelvben aligha. Ha az az **ongru* tényleg az őszlávokból származott, miért nem nevezték az V., illetve VI. századokban a szlávokra nézve oly végzetes fellépésű *hunokat* és *avarokat* is így? Hiszen ezek is onnan törtek elő, hol egykor az *unogurok* laktak s honnan később a magyarok kiindultak, t. i. a *Meotisz*-tó mellékéről s úgy külső megjelenésükben, mint szokásaikban nem mutathattak valami jelentékeny eltérést az előbbiektől. Az avarokat a szláv források *Obri*-nak nevezik, a mi nem a gör. Ἄβροι-nak puszta átírása, hanem a szláv kiejtés sajátosságainak bélyegét viseli magán. Ezek után kissé feltűnő volna, ha a IX. sz.-ban, vagy nem sokkal előbb megjelenő magyarokra egy, Krisztus előtti időből származó népet alkalmaznának. Mindez határozottan az ellen szól, hogy a magyarok őszl. *agrini* neve az őszláv nyelvből származnék. **)

Most állítsuk össze mindazokat a hiteles történeti adatokat, melyek az *unogurokról* hagyományozva vannak s vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy mennyiben szólnak a fenti elmélet mellett vagy ellen. Ez a népnév előfordul az V. sz. PRISKOS

*) Schafarik, Slavische Altertumskunde 545. l. a Kr. e. 350—336. terjedő évekre teszi a keltáknak Illyricumba és Pannoniába való betörését, melynek eredménye lett a Duna mellékén letelepedett vendeknek vagy szlávoknak visszaszorítása a Kárpátok mögé. Ez a történeti tény pedig a szlávok nagy földrajzi kiterjedését s ennek megfelelőleg törzsekre való szétbomlását tételezi föl.

**) Hasonló nézetnek ad kifejezést MELICH JÁNOS is «Szláv jövevényszavaink eredetéről» (különnyomat a Nyelvt. Közl. XXXIX. köt., Budapest, 1909) cz. ért. 56. l.

rhetornál¹⁾ Ὀνόγοροι formában, a VI. sz. AGATHIASNÁL²⁾ szintén Ὀνόγοροι, MITYLENEI ZAKARIÁS³⁾ szír fordításban fennmaradt krónikájában *Unnogur*, JORDANES Geticájában⁴⁾ *Hunuguri* és a VII. század elején működő THEOPHYLAKTOS SIMOKATTESNÉL⁵⁾ Οὐνωγοῦροι formában. Azonkívül ennek a néptörzsnek emlékét őrzi még az AGATHIASNÁL⁶⁾ több ízben is említett Ὀνόγορις nevű vidék (χωρίον) *Kolchis* tartományban, *Archaiopolis* környékén, valamint az itt MERMEROESTŐL a bizáncziak ellen épített perzsa vár, melyek neveiket az Ὀνόγοροι-kon ezen a helyen nyert győzelemről kapták. A IX. sz. GEOGRAPHUS RAVENNAS⁷⁾ is említ egy *regio Onogoria*-t a *Meotisz*-tó környékén, de előadásából az tűnik ki, hogy ezt a tudósítást LIBANIUSBÓL merítette.

Az *unnogurokról* szóló első és egyúttal legbecesebb tudósítás PRISKOS rhetortól⁸⁾ származik, a ki arról értesít, hogy a Kr. u. 461—465. évek közé eső időben a Σαράγοροι, Οὐρωγοί⁹⁾ és Ὀνόγοροι együttesen követséget küldtek a bizánczi császárhoz, segítséget kérvén a rájuk törő Σάβιρες ellen. A *savírokat*, kiket a történetírók rendszeren az Οὐνοί jelzővel említenek, minden valószínűség szerint azért, mert a hunnokkal szoros kapcsolatban állottak, talán éppen hunn fennhatóság alá is tartoztak, mint az Ἀχάτιροι Οὐνοί (l. alább), megtámadták az *Oceán*(!) mellől előrenyomuló *avarok* s korábbi tartózkodási helyük elhagyására kényszerítették. Azt hiszem, hogy itt az *oceán*on a *Kaspi*-tengert kell értenünk, mely — minthogy a kelet-római birodalom határai sohasem terjedtek odáig — a bizáncziak előtt többé-kevésbé ismeretlen maradt s kiterjedéséről, határaitól nem voltak pontosan értesülve. Ha pedig e szerint az *avarokat* előtörtetésük idejében körülbelül a *Volga* alsó folyásához kell

¹⁾ Ed. Bonn. p. 158.

²⁾ Ed. Dindorf (H. G. M.) p. 146.

³⁾ Translated by Hamilton and Brooks (London, 1899) p. 329.

⁴⁾ *Getica*, cap. 5. §. 37. ed. Mommsen.

⁵⁾ Ed. C. de Boor p. 258.

⁶⁾ Ed. Dindorf p. 146, 217.

⁷⁾ L. Kuun *Relationes* etc. II. 85.

⁸⁾ Ed. Bonn. p. 158.

⁹⁾ Marquart O. u. o. S. 43. l. Οὐγῶροι-nak olvassa s egész helyesen azonosítja az Ὀγῶρ, Οὐγῶροι nevekkel.

helyeznünk, akkor — számbavévén még a közbeeső *szabirokat* — a *saragurokat*, *ugorokat* és *onogurokat* nem gondolhatjuk máshol, mint a Meotisz-tótól keletre, azaz a *Kuban* folyó környékén. Ide utal a GEOGRAPHUS RAVENNAS *regio Onoguria*-ja is (l. fentebb). A három szorongatott törzs közül, a mint PRISKOS-ból tudjuk, a *saragurok* földet keresve, először is az Ἀκίτιροι Οὐννοι-val szállnak szembe, leigázzák őket s aztán követség útján a rómaiak barátságát keresik. Az Ἀκίτιροι v. Ἀκίτιροι nép helyét JORDANES¹⁾ és PRISKOS²⁾ nyomán a Fekete-tengertől északra es a *Meotisztól* nyugatra kell gondolnunk s ebből következtethetjük, hogy a *saragurok* első előrenyomulása nyugati irányban történt. S ha most azt látjuk, hogy már a 468. évben a *saragurok* a leigázott *akatzirokkal* s más népekkel (valószínűleg ugorokkal és onogurokkal) közösen a πῶλαι Κάσπαιον át (itt az alán-kapu) betörnek *Armeniába* s rettegéssel töltik el a perzsákat,³⁾ ezt a gyors irányváltozást csak úgy érthetjük meg, ha fölveszszük, hogy a *saragurok* nyugat felől erős ellenállásra találtak a hunnok részéről, kiknek az *akatzirok* is alattvalói voltak, s a hunnoktól visszaszorítottva a Kaukázus felé irányították rablóhadjárataikat. Látjuk, hogy ezekben a tudósításokban mindenütt a *saragurok* vannak első helyen, ők az igazi cselekvő és vezető elem, az *unogurok* csak, mint függelék, mint a nagy népáradattól magával sodort tömeg szerepelnek. Az *unogurok* önálló szerepéről a történelemben egyedül AGATHIAS⁴⁾ emlékezik meg, a mikor leírja e nép szomorú tragédiáját. Ez a rendkívül fontos hely megérdemli, hogy szószerint ide iktassuk: «τὴνδε δὲ τὴν ἑπωνυμίαν (sc. Ὀνογόριν) ἐκ παλαιῶ ἔλαχεν τὸ χωρίον, Οὐννων ἴσως ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις, τῶν δὲ Ὀνογόρων ἐπιλεγομένων, αὐτοῦ που συμβαλόντων τοῖς Κόλχοις, καὶ εἶτα νενικημένων καὶ ὡς περ μνημείου χάριν καὶ τροπαίου τὴν ἐπίκλησιν ταύτην τῶν ἐπιχωρίων ἐπενεχόντων.» Ha meggondoljuk, hogy AGATHIAS az 560. év körül írta e sorokat, melyekben két ízben is kiemeli ez eseménynek rég megtörténtét, akkor nem marad más hátra, mint hogy az *unogurok* pusztulását

¹⁾ Ed. Mommsen, cap. 5. §. 37.

²⁾ Ed. Bonn. p. 161.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Ed. Dindorf, p. 146.

kapcsolatba hozzuk a *saragurok*nak előbb említett, Armeniába való betörésével a 468. évben. Ebben az időben vagy nem sokkal később kelt át a Kaukázuson a *saragur* áradattól magával ragadott *unogur* törzs s hatolt be *Kolchis* (= Lazike) tartományába, a honnan — úgy látszik — nem is tért vissza többé. Az a tény, hogy e tartomány egy része az Ὀνόγορις nevet viselte, nem csupán arra enged következtetni, hogy e nép leveretése teljes és megsemmisítő vala, hanem arra is, hogy a legyőzött nép fennmaradt töredéke a győzőnek meghódolva alattvalóul szegődött s azon a helyen ütötte fel tanyáját. Az itt letelepült *unogur*-töredékek természetesen rövid idő alatt be kellett olvadnia a bennszülött népbe, s azért van, hogy már AGATHJAS mitsem tud egy különálló *unogur* törzsről. A mit még e népről a többi források mondanak, az mind arra az időre vonatkozik (V. század közepe), a mikor az *unogurok* a Kaukázustól északra laktak, s semmi újat nem foglal magában. Egyedül JORDANES*) azon híradása érdemel még figyelmet, hogy a *hunugurok* (igy!), a kik az ő leírásából kitetszőleg is a *Meótisztól* keletre laktak, menyétbőrökkel (pelles murinæ) kereskednek, tehát békés foglalkozást űznek. A névtelen GEOGRAPHUS RAVENNAS**) — LIBANIOSból merítvén adatait — megjegyzi, hogy az ő régiójuk halban igen gazdag s ebből kitetszőleg egyik főfoglalkozásuk a halászat volt. Mindeme tudósításokból azt az általános benyomást nyerjük, hogy az *unogurok* alapjában véve nem harczias természetű, hanem békés, vadászattal és halászattal foglalkozó nép volt, a kik kubanmelléki hazájukból az ellenséges *szabirok*tól kiűzetve és a rokon *saragurok*tól tovasodortatva a Kaukázuson át behatolnak a *lazok* földjére s itt tökéletes vereséget szenvedvén szétzüllenek és beolvadnak legyőzőik közé — már az V. század végén! Egy szemernyi valószínűsége sincs annak, hogy az *unogurok* valaha a Dont átlépve a szlávokkal érintkeztek volna s félelmetes föllépésükkel nevüket köztük emlékezetessé tették volna. Ha ezt megteszik, nem tehették volna meg a nélkül,

*) Get. ed. Mommsen, c. 5. §. 37. Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium.

**) L. Marquart O. u. o. S. 44. l. Magához a Ravennas munkájához nem sikerült hozzáférnem.

hogy a bizáncziak erről tudomást ne szerezzenek, a kiknek szeme kezdetől fogva oly éber vigyázattal örködött mindig a Meótisz átjáróján s a kik a *Cherson* fölött elvonuló népekről pontos kimutatásokat vezettek. Már pedig semmi hír Bizánczban az *unogurok*nak nyugat felé való átvonulásáról. Nehéz akkor elhinni, hogy a szlávok tudomást szerezhettek volna róluk már a Kr. születése körüli időkben, a mikor még bizonyára jó messzire északkeletre laktak a Don torkolatától.

A mi e név etymológiáját illeti, első pillanatra látható, hogy egy csoportba sorozandó a már említett *Σαρράγουροι*, a PROKOPIOSNÁL,¹⁾ AGATHIASNÁL²⁾ és MENANDERNÉL³⁾ előforduló *Ὀβτιγούροι* és *Κουτίγούροι*, vagy *Ὀβτούργουροι* és *Κουτούργουροι*, továbbá a JORDANESNÉL⁴⁾ található Bittugures nevekkel. MARQUART⁵⁾ ezeket hunn-török személynevekből *-ur* suffixummal levezetett törzsneveknek tartja, VÁMBÉRY éppenséggel a török *-gur* melléknév-képzőt ismeri föl bennük. Ez tulajdonképpen semmi más, mint tudományos formában való megisméltése annak a régi s más területeken is oly gyakran felbukkanó genealogikus népmondának, hogy a népnevek azon ős személynek a nevéből származnak, kitől az egész nép eredetét vette. Így THEOPHANES⁶⁾ a bolgárok egyik törzsét, a *Κότταροι*-t *Κότταρος*-tól, Prokopios az előbb említett két törzset *Ὀβτούργούρ*-tól és *Κουτούργούρ*-tól származtatja. Én e naív mythosoknál valószínűbbnek találom azt a hazánkban többektől⁷⁾ hangoztatott magyarázatot, hogy az *unogur* név tulajdonképpen két népnévnek, u. m. a *hún* + *ugor*-nak összetételéből eredt. E név előrésze u. i. a források többségében (l. 15. l.) tényleg *Unn-* (*Hun*)-al van hagyományozva s a Priskosnál és Agathiasnál mutatkozó *On-* nagyon jól megmagyarázható azzal, hogy a görög, kivált idegen szóknál, gyakran használja vegyesen egymás mellett az *o*-t és *ou*-t. (V. ö. Ὀγῶρ Theoph. Sim. p. 259. de Boor, Ὀβγούροι Men. Prot. fr. 5, 21, 43. stb.) Súlyt kell

1) Ed. Bonn. II. 553.

2) Ed. Bonn. 299.

3) Ed. Bonn. 344—345.

4) Get. c. 53. §. 272.

5) O. u. o. S. 44. l.

6) Ed. de Boor, p. 356.

7) Munkácsi, Ethn. VI. (1896) 384. l.

helyeznünk tehát arra, hogy a nem görög források, mint JORDANES és MITYLENEI ZAKARIÁS az *u-s* formát használják. A két önálló népnév összetételének lehetőségét maguk a bizánczi kútfők igazolják egy találó analogonnal. A mint MENANDERBŐL*) tudjuk, a *turkok* az *avaroknak* azt a részét, mely az ő uralmuk alól magát kiszabadítandó, bizánczi zsoldba szegődött s idővel Pannóniában egy hatalmas birodalmat alapított, *Οὐαρχωνιται*-nak nevezik, mely név nem lehet más, mint az (Αἶβαρ + χων (= οὐωνοί) népnevek összetétele. Hogy ez tényleg így van, az a legjobban kitűnik éppen THEOPHYLAKTOS SIM. azon közismert s eddigelé megfejthetetlennek tetsző okoskodásából,**) melyet e névhez fűz. Ő ugyanis elemeire bontván szét a szót, azt állítja, hogy a nép, mely e nevet viseli, két ősrre, két régi fejedelemre (*παλαιῆται ἑξαρχοί*) megy vissza, tehát tulajdonkép nem is igazi avar nép (*Ψευδάβαροι*), mert az igazi avarok a turkoktól szenvedett vereség után az India szomszédságában lakozó *taugastok*hoz, illetve *mukrik*hoz menekültek s a *Οὐαρ-χων*-ok csak azért vették fel az avarok nevét, hogy ennélfogva félelmetesebbeknek tűnjenek fel a többi népek előtt. Azt hiszem, nem szorul bizonyításra, hogy ez a magyarázat minden ízében naiv és a tényeknek meg nem felel. De mindamellett egy nagyon értékes tanulság kínálkozik belőle. Az t. i., hogy ő maga

*) Ed. Bonn. p. 400. v. 22.

***) Ed. de Boor, p. 258—9. οἱ δὲ τούτου τοῦ ἔθνους παλαιῆται ἑξαρχοὶ Οὐὰρ καὶ Χουννὶ ὠνομάζοντο. ἐκ τούτων καὶ τινὰ τῶν ἔθνῶν ἐκείνων τὴν ὀνομασίαν ἀπεκλήρωσαντο Οὐὰρ καὶ Χουννὶ ὀνομαζόμενα. Ἰουστινιανοῦ τοίνυν τοῦ αυτοκράτορος τὸ βασιλεῖον κράτος ἐπέχοντος, ἐκ τούτων τῶν Οὐὰρ καὶ Χουννὶ ὀλίγη ἀποδράσασα μῦτρα τοῦ ἀρχογόνου φύλου ἐκείνου ἐδημῆε τῇ Εὐρώπῃ. οὗτοι Ἀβάρους ἑαυτοὺς ὀνομάσαντες τὸν ἡγεμόνα τῆ τοῦ Χαγάνου προσηγορίᾳ καιρῶνουσιν. ὅθεν αὐτοῖς ὁ τρόπος πρὸς μετάθεσιν ὀνομάτων ἐχώρησεν, λέξωμεν τῆς ἀληθείας κατὰ μὴδὲν ἀπιστάμενοι. Βαρσῆλι καὶ Οὐννογοῦροι καὶ Σαβίροι Οὐννικὰ τε πρὸς τοῦτοις ἕτερα ἔθνη, ὀπηνίκα τῶν Οὐὰρ καὶ Χουννὶ ἔτι ἀπόμοιραν κατὰ τοὺς τόπους αὐτῶν ἀποδιδράσασκουσαν ἔθεάσαντο, εἰς μέγιστον καταπίπτουσι φόβον, ὑποτοπήσαντες Ἀβάρους ὑπεῖναι τοὺς ἐνδημήσαντας. διὰ τοῦτο δῶροις λαμπροῖς τοὺς φυγάδας τιμήσαντας ἔδοξαν ἀντιλαμβάνειν παρ' αὐτῶν τὴν ἀβλάβειαν. οἱ τοίνυν Οὐὰρ καὶ Χουννὶ ὡς εἶδον τὴν τῆς ἀποφυγῆς ἐπιδέξιον ἔναρξιν, τὴν πλάνην τῶν πρεσβευσασμένων οικειωσάμενοι Ἀβάρους ἑαυτοὺς κατωνόμασαν. λέγεται γὰρ ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς Σκυθικοῖς τὸ τῶν Ἀβάρων ὑπεῖναι ἐντροχεύστατον φύλον. ἀμέλει τοι καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῶν κατ' ἡμᾶς οἱ Ψευδάβαροι (λέγειν γὰρ οὕτως αὐτοὺς οικειότερον) ταῖς γενεαρχίαις διήρηνται, καὶ οἱ μὲν Οὐὰρ ἀρχαιοπρεπῶς ὀνομάζονται, οἱ δὲ Χουννὶ προσαγορεύονται.

is érezte, tudta a *Θαρχωνίται* névnek összetett voltát, fölismerte ennek két elemét, *Θάρα* (= *Ἰβαρα*) + *χῶν* (= *Ὀννοι*). *Θάρα* és *Ἰβαρα* azonosságát természetesen nem ismerte fel, különben nem ragadtatta volna el magát a névcsere fantasztikus útjára. De a korabeli genealogikus magyarázatnak hódolva azt sem láthatta be, hogy itt tulajdonkép két népnek a nevéről van szó. Az első résznek az *Ἰβαρα*-al való azonossága minden további bizonyítgatás nélkül is megállapítható abból, hogy a *Θαρχωνίται* tényleg avarokra vonatkozott, minthogy ez a nép volt a későbbi pannóniai avar birodalom megalapítója, a melyet tehát a turkokon kívül minden nép (görög, szláv, német) avar néven ismer. A névösszetételnek okát abban a keveredésben látjuk, melyet a már a Kr. u. 1. sz.-ban a *Kúspi*-tenger északi részén megjelenő hunnok az ott talált *ugor* és *avar* törzsek közt előidéztek. Ismerve e népek laza politikai szervezetét, könnyen érthető, hogy valamely hunn-törödék egyik ugor v. avar törzsszel bizonyos hadi célra egyesült s aztán a kedvező körülmények folytán együtt is maradt. Az egyesült törzsek megtartották külön-külön égi nevüket, melyek csupán a többi, idegen népek nyelvében olvadtak egygyé. Így és nem másképpen keletkezett az *Ἰβαρα**) bolgár törzs neve is, melynek második része *Ugendur* formában hagyományozva van CHORENEI MÓZES V. sz.-beli örmény írónál, a mint EDELSPACHER ANTAL bizonyítja.***) A nevek rendjében mutatkozó eltérést az összetételekben (*ún* + *ugur*, *hún* + *ugendur*, de *(a)var* + *hún*) azzal magyarázzuk, hogy a vezérszerepet vivő törzsnek a neve került mindig első helyre, hogy tehát az első két esetben a hunn, a harmadikban pedig az avar maradt a vezető-elem az egyesülés után is. Ezek alapján kimondhatjuk, hogy a szóbanforgó nép neve eredetileg *Hunugur*-nak és nem *Onugur*-nak hangzott, mely körülmény megint egy újabb nehézséget gördít a Kuun-Munkácsi-féle magyarázat elé, lévén az ó-egyh. szl. *agrinъ*-nek származása az előbbi névből nyelvtudományilag még valószínűtlenebb, mint volt az utóbbiból.

Miután az *agrinъ* < *Onugur* elmélet egy pusztán a hangzás

*) Theophanes, ed. de Boor, p. 356. Ὀννοχωνδοῦροι.

**) Nyelvtud. Közl. XIV. k. 60—70. l. Szongott Kristóf fordítás (Szamosújvár, 1892) 82. lapján Vêghêntur-nak találom írva e nevet.

hasonlóságára alapított ötletnek bizonyul, melyet sem nyelvi, sem történeti oldalról nem lehet elfogadhatónak feltüntetni, kíséreljük meg egy más, szigorúan a történeti tények által kijelölt úton közelebb jutni az igazsághoz.

Olyan adatból kell kiindulnunk, mely nyelvileg is, történetileg is hiteles bizonyítékul szolgál. Ismeretes, hogy a XII. sz. első évtizedeiben keletkezett kievi orosz krónika, mely közönségesen *Nestor* neve alatt említetik, a magyarokat *Ugri černii*-nek nevezi, szemben az *Ugri bělii* vel, vagyis a *kazárokkal*. Ez az elnevezés nála ugyan csak egy ízben fordul elő a rendes «Ugri» mellett, mely így, jelző nélkül használva mindig a magyarokra vonatkozik, de a szöveg összefüggéséből félreérthetetlenül kitűnik, hogy csakis a *besenyőktől Etlköz*ből kiűzött s *Kiev* alatt elvonuló magyarokat lehet érteni rajta.*) A magyaroknak a *kazárokkal* együtt *Ugri* név alá való foglalása s aztán a «fekete» és «fehér» jelzőkkel való megkülönböztetése semmiféle más forrásban meg nem található, így a görögben sem, a melynek pedig egyik képviselőjét, *Georgios Monachost*, illetve ennek a X. sz. elején Bulgáriában készült szláv fordítását az orosz krónika szerzője is ismerte s a külföldi események megírásánál forrásul is használta.***) A krónika tehát e neveket illetőleg nem meríthetett máshonnan, mint orosz nemzeti hagyományokból. Kérdés, milyen időre nyúlnak vissza ezek a hagyományok? Erre nézve biztos útmutatóul szolgál nekünk a magyaroknak és *kazároknak* közös név alá foglalása, mely sem korábbi, sem későbbi időből nem származhatik, mint a mikor e két nép együtt, egymás mellett lakott, vagyis hogy kerekszámot használjunk a 640–840-ig terjedő időszakból. A magyarok ez időtájt a *Meotisz* jobb oldalán, a *Kuban* folyó környékén tartózkodtak. Azt föltenni tehát, hogy az *Ugri* név őszláv eredetű volna, teljes lehetetlenség. Honnan vehették hát akkor az oroszok? Annyi bizonyos, hogy sem a magyaroktól, sem a *kazároktól*. A *kazár-magyar* érintkezés idejében már mindkét nép a saját törzsnevéen nevezte magát, a mi kitűnik abból, hogy a «*kazár*» nevet ebből az időből az összes források, így maga az orosz krónika is ismeri, a «*magyar*» nevet

*) *Nestor*, I. M. H. K. 369. l.

**) L. u. o.

pedig az arab források a donmelléki hazájukban alkalmazzák a magyarokra.

Nem lehet kétség az iránt, hogy az or. *Ugri* szorosan összefügg a görög forrásokból ismert Ὀγῶρ v. Οὐγούροι népnévvel, melynek összetételei gyanánt ismertük fel az előbb említett (l. 18. l.) Οὐτίγυροι (Οὐτούργυροι), Κουτίγυροι (Κουτούργυροι), Οὐννογοῦροι (Ὀνόγυροι, unnogur, hunugur), Σαράγυροι neveket. Az Οὐγούροι-t MENANDER és THEOPHYL. SIM. a Volga mellett említi s az utóbbi még azt is tudja róluk, hogy a *turkok* kánja szörnyű nagy csatában legyőzte és leigázta valamennyiüket.¹⁾ A Κουτίγυροι-t PROKOPIOS említi először, mint a kik, átkelve a Donon, JUSTINIAN uralkodásának vége felé (558.) betörték Thra-kiába és Mysiába s a bizáncziaknak sok kárt okoztak.²⁾ MENANDER-ből³⁾ tudjuk, hogy a császár azon kísérlete, melylyel ő a kutigurok ellen az utigurokat akarja harezra tüzelni, hajótörést szenved ez utóbbiak magatartásán, a kik saját kijelentésük szerint vonakodtak egy velük származásban és nyelvben rokon nép ellen harezolni. AGATHIAS⁴⁾ megjegyzi róluk, hogy a folytonos rablóhadjáratok miatt oly szerencsétlen sorsra jutott e két törzs, hogy ha él is még belőlük imitt-amott egy-egy töredék, ez másoknak szolgál s elveszítette a nevét. Az Οὐννογοῦροι szerencsétlen pusztulásáról már szóltunk (l. 16–17. lk.). A Σαράγυροι-t is elkisértük volt egészen addig, a mikor a 468. évben a Kaspi-kapukon át betörték Armeniába. További sorsukról hallgatnak a források. Valószínűleg ezek is — a mennyiben portyázásaikon el nem pusztultak — turk fennhatóság alá kerültek, éppúgy, mint az Οὐγούροι es Οὐτίγυροι.⁵⁾ Az időtartam, melyben e törzsek szerepeltek, az V. sz. közepétől a VII. sz. elejéig tart. Innen kezdve nevük eltűnik a forrásokból. Mindezen adatokból megállapíthatjuk, hogy a felsorolt törzsek egy közös népcsaládból származtak, melynek zöme a Volga mellékén élt s itt jelent meg először a történelemben; neve eredetileg — a mint a görög forrásokból következtethetjük —

1) Theoph. Sim. ed. de Boor, p. 259. τοῦ τοίνυν Ὀγῶρ λίαν ἐγκρατῆος νενηκμηένου, τὸν τοῦ Κόλχ ἐθνάρχην στόματι βομφαίως ὁ Ναγάνος παρέδωκεν.

2) Ed. Bonn. II. 553.

3) Ed. Bonn. p. 344–45.

4) Ed. Dindorf V. 25. p. 392.

5) L. Marquart O. u. o. S. p. 504.

**ugur*-nak hangzott. Idő közben kivált egy-egy törzs a népesaládból s dél felé, a *Meótisz* halban és vadban bővelkedő vidékére húzódott. Innen, részben más népek által üzelve, részben zsákmányolás céljából előrenyomult vagy a Fekete-tenger mentén a bizánczi birodalom felé, vagy a Kaukázus szorosain át Armeniába és Perzsiába. Emezeket fölemésztette az idegenekkel folytatott küzdelem, a Don és a Kaukázus között visszamaradtakat pedig meghódolásra kényszerítette a *turkok*nak a VI. sz. közepén rájuk törő népe. A turkok helyébe a VII. sz. elejétől kezdve a *kazárok* lépnek, a kik a Kaukázus fölött egy erős birodalmat alapítottak, mely egész a X. századig fennállott. E birodalom eredete, kialakulása meglehetősen homályos; mi csak az eredményeket ismerjük s abból a körülményből, hogy a *kazárok* neve mellett a többi törzsek nevei a VII. sz.-tól kezdve nem érvényesülhettek, arra következtetünk, hogy a *kazároknak* sikerült a Káspi-tenger és a *Meótisz* közt élő törzseket uralmuk alatt egyesíteni és együtt is tartani oly szilárdan, hogy az idegen népek a *kazár* birodalmat alkotó törzseket a maguk individualitásában már nem vehették észre. Honnan van az mégis, hogy az *Ugri* név — mindenestre aligha korábban, mint a IX. század — a szlávokhoz eljuthatott, és pedig oly értelemben, hogy ezt még a *kazárookra* is kiterjesztették, tehát arra a népre, mely a hatalmi körébe eső összes *ugur* törzseket letiporta s a maga nevét rájuk erőszakolta? Erre nézve némi utmutatással szolgál a különböző *ugur* törzsek nevének etymológiája. Az *Ὀύννογοῦροι* mellett (l. 20. l.) még a *Σαράγοροι*-nak van biztos magyarázata. E név előrésze általánosan elfogadott nézet szerint*) azonos a Don melletti *kazár* város gr. *Σάρκελ*, vagy a Volga melletti *kazár* főváros ar. *Saryg-sār* (régembi ar. *al Baiḏā'*, or. *Bélawéza*) nevének első tagjával. Mindháromban u. i. a török *sari* (csuv. *šúre*) = «sárga» (fehér) szó lappang. *Σαράγοροι* e szerint annyit jelentene, mint «fehér ugorok» s pontosan megfelelne az or. *Ugri bélii*-nek. Nincs jogunk egyelőre föltenni azt, hogy valamint az előbbi, úgy az utóbbi is az V. sz.-ból származik s egy- és ugyanazon népre vonatkozik. A *Σαράγοροι* nevet PRISKOS, ki először ad hírt róluk az összes források közül, a hunn udvarban hallotta s minthogy

*) Munkácsi, Ethn. VI. 372. Marquart, O. u. o. S. 1.

nem valószínű az, hogy valamely nép ily fajta jelzős kifejezéssel nevezze önmagát, minden körülmény arra utal, hogy ez hunntörök elnevezés, éppúgy, mint az előbb tárgyalt (l. 19—20. lk.) Ὀδάρωνται és Ὀβόγοροι. Ennek megfelelőleg az *Ugri bélii* és *cernii* eredetét is valamely, e népekkel szomszédos és őket közlelő ismerő, velük bizonyos tekintetben rokon népeknél kell keresnünk. A névközvetítés ténye mintegy kényszerítőleg utal arra, hogy e nép földrajzi helyzetét egyfelől a magyarok és kazárok, másfelől a szlávok között, középen keressük. Az a kérdés tehát, hogy milyen nép lakott a VIII. sz. végen és a IX. sz. elején a Don és Dnjeper folyók között? KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS több ízben is tesz említést¹⁾ *Fekete-Bolgárországról* (ἡ μαύρη λεγομένη Βουλγαρία), mely az ő szavaiból kitetszőleg éppen a Dnjeper és Kazárország közé esett. Hogy ez nem csupán földrajzi fogalom, az kitűnik onnan is, hogy a fekete bolgárokat, mint a *Cherson* tájékán portyázásaikkal a római határt fenyegető népet maga az orosz krónika is említi,²⁾ mikor az IGOR nagyherceg és Bizáncz között 945-ben kötött egyezmény szövegét közli. Kik voltak ezek a «fekete bolgárok»? Arra nem lehet gondolni, hogy mögöttük talán a besenyők vagy az úzok népe lappang, mert Konstantinos Porph. élesen megkülönbözteti őket ezektől, a mikor a *De adm. imp.* 12. fejezetében egészen külön emlékezik meg róluk, mint oly népről, melyet a kazárok elleni harcra fel lehet használni. A *bolgárok* a VII. század második felétől kezdve válnak ismeretesebbekké a bizáncziak előtt, a mikor az Al-Dunától északra eső vidékeken megtelepedve állandóan veszélyeztetik a császárság határát. A gót JORDANES³⁾ azonban már a VI. sz.-ból ismeri őket, mint a kik az ő verbelijeinek legyőzése által tették nevüket emlékezetessé. Maga THEOPHANES⁴⁾ is már a 485. évből említi a bolgároknak Illyriában és Thrakiában való pillanatnyi felbukkanását. A nála közölt genealogikus mondából⁵⁾ tudjuk, hogy e népnek a Donon túl fekvő őshazán kívül még a Douon innen,

¹⁾ *De adm. imp.* c. 42. p. 180. ed. Bonn.

²⁾ Nestor. c. 27. p. 39. trad. Leger.

³⁾ Ed. Mommsen, c. 5. §. 37.

⁴⁾ Ed. de Boor I. 143.

⁵⁾ U. o. p. 357.

továbbá az Ὀγγλος-ban, Pannóniában avar szolgálatban, sőt még a Ravenna melletti *Pentapolis*ban is éltek egyes töredékei. A Don jobb partján letelepült *bolgárok*at ő *Kotragostól* származtatja, a mi a mai tudomány nyelvére lefordítva annyit jelent, hogy e töredék egykor alattvalója volt a VI. sz. közepéről ismeretes *Κουτούργουροι*-nak, kik *Κοτσαγγηροί* (v. ö. *Κοτράγγηρος* és *Κοτράγγηρος*-szal)*) néven is említettnek. A mint azonban a hódító törzs folytonos rablóhadjárataiban elpusztult (l. 22. l.), lassanként elmosódott a *Κότραγοι* név is s újból előtérbe nyomult az alávetett törzsnek régi «bolgár» neve. Konstantinos Porph. idejében már mitsem tudtak a kuturgur-bolgár kapcsolatról s azért a Don és Dnjeper közt lakó bolgárokat, megkülönböztetésül a Duna bal partján lakó vér- és névrokonaitól, «fekete bolgár»-oknak nevezték, mely eljárás teljesen analog példa gyanánt szolgál az or. *Ugri černii* és *bélii* mellé. Jogosan feltehetjük tehát, hogy eme fekete bolgárok között, kiknek régebbi időben *ugur* törzsszel való keveredése kétségtelen s kik maguk is az ugurok fészkeből, azaz a Volga és a Don közti síkságból vették eredetüket, élénken élt az a hagyomány, hogy a Dontól balra, azaz az ő szomszédságukban az ugurok laknak. Így alkalmazták ők a magyarokra és *kazúrokra* mint a Don mögött lakó népekre az *Ugur* nevet, s minthogy jól ismerték törzsi különállásukat, megkülönböztetésül emezekre a «fehér», amazokra a «fekete» jelzőt.

A magyaroknak, mint «fekete ugrok»-nak megjelölését más forrásokban is megtaláljuk. Az örmény «Szevordik» (Szeavordik v. Szavordik), az arab «Szävardi» (v. Szijavardi), a görög *Σερβότιοι* (olv. *Σεβόρτιοι*), és *Σαβαρτοιάσφαλοι*: THÜRY megfejtése szerint az örmény «szev» (szeav) = «fekete» és «orti» (= fiú) szókat tartalmazzák, mely utóbbi — a mint MARQUART helyesen vette észre — eredeti **ogri* (= Ugri)-nak népetymologikus elváltozása (l. 66. l.). Minthogy ezek a nevek kétségtelenül a magyaroknak Arméniába szakadt töredékére vonatkoznak, az orosz «Ugri černii» elnevezés hitelességét fényesen igazolják. Az ISZTACHRI,

* *Κοτσαγγηροί* Theoph. Sim. ed. de Boor, 7, S, 16. *Κοτράγγηρος* (olv. *Κοτράγγηρος*) Menand. ed. C. Müller fr. 6.

IBN HAUQAL és IBN FADLĀN X. sz. arab íróknál előforduló *Qarā Chazar* (= fekete kazár) KUUN*) és MARQUART**) szerint szintén a magyarokat jelenti, szemben az igazi kazárokkal, kik «fehérek». Úgy a szláv, mint az arab elnevezésnek egyazon megfigyelés szolgál alapul, t. i. a magyaroknak a kazárokkal való szoros kapcsolata, de e kapcsolaton belül a két népnek színük szerint való megkülömböztetése. Honnan van mégis, hogy éppen a legfontosabb dolog, t. i. a nomen gentile különböző, az egyiknél *Ugur*, a másiknál *Kazár*? E különbséget a kérdéses népnevek különböző eredete magyarázza meg. Az arabok, a kik értesüléseiket rendszerint a helyszínén, az illető népektől szereztek, a kazárokat és magyarokat saját (általuk is használt) törzsnevükön nevezték s ezért használják még akkor is, mikor általánosítanak, a hatalmasabb törzs (kazár) nevét. A szlávok ellenben a kazárok és magyarok ugur nevét nem maguktól e népektől, hanem az ő szomszédjaiktól hallották, kiknél e név már régi idők óta használatban volt, mint bizonyos, a Don, Volga és Kaukázus közt élő törzseknek a közös neve. Az ugur név tehát nem individualis törzsnév, hanem idegenek által használt összefoglaló népnév.

Mindent összevéve, az ugur népnév áthagyományozása a szlávokra csakis olyan néptől származhatott, mely a 450-600. évig szereplő ugur törzsek szomszédságában élve s ezekkel régi időktől fogva történelmi érintkezésben állva, megőrizhette e nevet még akkor is, mikor az ugurok a megváltozott politikai és törzsi alakulatoknál fogva nevet cseréltek s földrajzi helyzeténél fogva, minthogy egyfelől a szlávssággal, másfelől a kazár-magyar birodalommal érintkezett, természetes közvetítőjévé lehetett e névnek abban a pillanatban is, midőn az ugur népek régi kapuja a IX. század elején újra megnyílt s rajta egy új nép (a magyarok) nyomult előre nyugat felé. Mindezek a föltételek megvannak a *fe fekete bolgáro*kban, kik még a X. század közepén is a Don és Dnjeper közt laktak, de — a mint fentebb láttuk — ezen a helyen régi, még az V—VI. századokra visszamenő leteleplők voltak.

*) *Relationes etc.* I. 156.

**) *O. u. o. S.* 39. l.

Ha azonban most nyelvtudományi oldaláról vizsgáljuk a kérdést, jelentékeny nehezség támad. Az ugur alapformával szemben ugyanis az egyes szláv nyelvekben a következő alakok állnak: óeszl. *agrinъ*, újszl. *vóger*, *vogrin*, bolg. *ugrin*, szerb *ugar*, *ugrin*, cseh *uher*, lengy *węgrzyn*, *węgry*, felsősorzb *vuher*, kisor. *uher*, *uhor*, or. *vengerecъ*, *vengrija*, litv. *venyras* (az orosz és litván alakok lengyelből kölcsönzött szavak). A szabályos hangmegfeleléseknél fogva a szláv nyelvtudomány ez alakok származtatásánál a nasalisos formát veszi kiindulópontul s úgy jár el, mint azoknál a szavaknál, melyek *a*-jának más indogermán nyelvekben egy vocalis + nasalis felel meg, a melyekben tehát a vocalis nasalizálása postulálható (v. ö. pl. óeszl. *agla*, újszl. *vógel*, szerb *ugal*, cseh *úhel*, lengy. *wegiel*, or. *ugol* stb. lat. *angulus*, örm. *ankium*, *angiun*). Kérdés már most, hogy a szláv nasalisos alak hogyan hozható kapcsolatba a történetileg igazolható «ugur» alapformával? Itt két eset lehetséges. Az első szótag nasalizálása vagy a szlávtságban állott be, vagy pedig már az átadó nyelvben megvolt. Az első lehetőségnek, vagyis annak, hogy eredeti pusztá vocalis a szlávban nasalizáltatott, nyelvtudományi feltételei még nincsenek kiderítve, bárha a mai álláspont inkább arra felé hajlik, hogy ilyen esetekben nem a pusztá vocalisból, hanem vocalis + nasalisból kell kiindulni. Megjegyzendő azonban, hogy óeszl. *skandêlъ*, *skandêlъ*, *skandъlъ* (= ὄσπρακον, testa), újszl. *škandêla*, *škodêla*, *škedêla*, *skodela*, *škedêla*, *sklêda*, *zdêla*, kisor. *zdila*, szerb *zdjela*, alsósorzb *šklá*, lett *skutelas* alakokat maga MIKLOSICH a lat. *scutella*, ol. *sco-della*, ófn. *scuzzila*-val állította össze, s ha neki igaza van, akkor e példa bizonyítja, hogy az eredeti pusztá vocalisnak szláv területen való nasalizálása nem lehetetlenség. A másik lehetőség, hogy t. i. a nasalisatio már a szláv átvétel előtt beállott volt a kölcsönadó nyelvben, ez idő szerint sem pro, sem contra el nem dönthető, mert írott emlékek hiányában nem állapíthatjuk meg biztosan, hogy a fekete bolgárok nyelvében az *ugur* név hogyan hangzott. Némi irányítóul szolgálhat itt az, hogy az örmény *Szevordik*ban is változást szenvedett az eredeti alapforma (*Ugri*) *u* hangzója. Hogy az ismertett két lehetőség közül melyiknek nagyobb a valószínűsége, azt a specialis nyelvészeti kutatások fogják megmutatni, a melyek

remélhetőleg nem fognak ellenkezni történeti alapon nyert tanulságainkkal. *)

Az Οὔγγροι és vele kapcsolatos nevek történetére vonatkozó vizsgálódásainkat a következőkben foglalhatjuk össze:

A Kr. u. V. században ismeretesekké válnak bizonyos, a Volga és a Don között élő, egymással rokon néptörzsek, melyeknek közös összefoglaló neve a velök érintkező és őket részben leigázó hunn-turk népek ajkán — a mint az átvevő népek egykorú forrásaiból megállapíthatjuk — *ugur*-nak hangzott. Ezek a törzsek, részben rabló-kalandozásaikon elpusztulva, részben idegen törzsek uralma alá jutva, már a VI. sz. végével megszűnnek önállóan szerepelni s ennek megfelelően eltűnik nevük is az irodalmi hagyományból. De fennmarad a velük szomszédos népeknél, így a Don és Dnjeper közt lakó és velük már régi időktől fogva szorosabb kapcsolatban álló, törökfajú, *fekete bolgároknál*, a kik e nevet régi jelentésében használva, a Don és Volga közt lakó összes törzsekre kiterjesztik. Így alkalmazzák ők e nevet a IX. sz. elején a Dont átlépő s mai hazájuk felé vándorló magyarokra is s ugyanekkor átveszik tőlük nyugati, legközvetlenebb szomszédaik, a magyar betöréstől első sorban fenyegetett orosz-szlávok is. A nélkül, hogy az eközben beállott hangváltozást közelebről magyarázni megkísérelnök, be kell érünk jelenleg annak megállapításával, hogy a kölcsönvett forma első szótagjában bizonyos szláv területeken fellépett a nasalis vocalis. Az így keletkezett óeszl. *agrīnъ*-t aztán majdnem egyidejűleg átvették a görögök és a nyugati germánok is Οὔγγροι, ill. *Ungri* alakban. A görög kiejtésben ez a forma aztán többé nem is módosult, de többszörös bővülést szenvedett a nyugati germánban, hol ófn. és ószász hangtörvény szerint fellépett az anaptyktikus *a* az *Ungari*-ban. Ugyanitt keletkezett a *Hungari* is tudós etymologia folytán a *Hunni* analogiájára. Az *Ungari* (ill. *Hungari*) általánossá válik a közép- és újkori latin irodalomban, sőt behatol

*) Melich János volt szíves felhívni figyelmemet az *ugur* > *agrīnъ* szószármaztatás nyelvtudományi nehézségeire s egyáltalában a kérdésnek a szláv philologia körébe eső részénél állandóan támogatott felvilágosításával. Kedves kötelességet teljesítek, a midőn neki e helyről is hálás köszönetem nyilvánítom sokoldalú szívességeiért.

itt-ott a középkori görög irodalomba is s alapul szolgál az összes nyugateurópai népeknél a magyarok ma is divó elnevezésének.

Hogy a mindezen alakoknak kiindulópontját tevő *ugur* alak minő viszonyban áll az orosz krónika ИОУА országnevével s a voguloknak és osztjákoknak a zürjéneknél használatos *Jögra-jas* nevével, hogy továbbá mit lehetne mondani e név s a hozzá füződő népek még régebbi történetére nézve, ennek eldöntése egészen külön kérdést alkot, mely a dolgozat keretein kívül esik.¹⁾

Összet.

Már a Krisztus u. 1. században élő PLINIUS²⁾ említi a hunnokokat *Phuni* név alatt, a kik ebben az időben — a mint a II. sz. MARINUS TYR.³⁾ földrajziró tudósítása is megerősíti — a Kaspi-tenger északi partvidékein, az Ural folyó mellékén lakhat-

¹⁾ Jellemző, hogy Miechov Mátyás «De duabus Sarmatiis» (Krakkó, 1517) cz. munkájában az Ungri és Jugria elnevezések azonosságát és a magyarok s jugriaiak nyelvének rokonságát vallja. A De Juhris czímű 5. fejezetben mondja: «Accipe primo quod Juhri a Juhra regione Scithie de qua oriundi exierunt, vocati sunt. Et usque in nostra tempora a Bohemis Polonis et Slavis *hugri* appellantur. Ab aliis autem *hugui* tandem et *hungari* dicti sunt. Accipe secundo quod idem linguagium et loquela pronunciatioque acuta sunt Juhrorum in hungaria et illorum qui in Scithia in Juhra degunt. Verum hungari in Pannonia christicole sunt et policiores abundantioresque in omnibus. Juhri autem in Scithia usque huc, idolatre sunt et agrestes». Ugyancsak a Jögrajas és Ugri nevek nagy hasonlatossága folytán alakulhatott ki már Iván idejében (a XV. sz. végén) az oroszok között az a vélemény, hogy a vogulok, osztjákok és magyarok rokonok, a mint Karamsin említi Istoria (Pétervár, 1890.) czímű munkájában. Ez a vélemény azóta fényes beigazolást nyert a finnugor összehasonlító nyelvtudomány által, mely kiderítette, hogy a finnugor nyelvek családjában a magyar a vogulhoz és osztjákokhoz áll legközelebb. A szoros nyelvbeli rokonság pedig viszont megerősíti a Jögrabeliek és Ugrik elnevezésének azonosságát s egyenesen arra utal, hogy az Ungri stb. névalakok származtatásánál a nasalis nélküli formából (Ugri) kell kiindulnunk, a mint azt a fentebbiekben meg is kíséreltük. V. ö. Pápay József «Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathi felléptéig» cz. székfoglaló értekezésének (Debr. ref. főiskola akad. évkönyve az 1908—9. évről) 53. és k. lk.

²⁾ VI. 17.

³⁾ I. Kuun, Relat. I. p. 26.

tak. Ez a nép egykor bizonyára a kínai birodalom közelében tartózkodott, minthogy a kínai évkönyvekben sokszor történik említés a *Hiongnu*-król, kiknek a hunnokkal való azonossága kétségtelen.¹⁾ De éppen az a körülmény, hogy a Kr. u. I. sz.-tól kezdve ez évkönyvek már többé nem említik a *Hiongnu*-kat, mutatja, hogy a hunnok ez időtájban régi hazájukat odahagyva, nyugat felé vándoroltak s a kínaiakra nézve megszűntek veszedelmesek lenni. A III. sz. DIONYSIOS PERIEGETES²⁾ egy helyéből következtethetjük, hogy a 200. év körül még a Kaspi-tengeren is túl nyomultak előre nyugatra. S ha az V. sz. örmény történetíró, CHORENEI MÓZES,³⁾ arról tudósít, hogy TIRIDATES (259—312.) az északi népekkel vívott küzdelmeiben ellenségeit a «Hunk» nép határáig üldözte, akkor föl lehet vennünk, hogy a hunnok hatalmi köre a III. sz. folyamán egész a Kaukázusig terjedt ki. Fokozatos előnyomulásukról tanuskodik AMMIANUS MARCELLINUS⁴⁾ is, a ki lakóhelyüket a IV. század elején kifejezetten a *Meótisz* mellé, ettől keletre helyezi. EUNAPIOSBÓL⁵⁾ tudjuk, hogy a hunnok a IV. sz. végén átkeltek a Donon s leigázták a mai Krim környékén tartózkodó gótokat. Innen kezdődik a hunn nemzet igazi történelmi jelentősége Bizánczra és egész Európára nézve. Attól kezdve, hogy ATTILA seregei félelmetes támadásaikkal ismertté tették magukat Keleten és Nyugaton egyaránt s PRISKOS rhetor a legapróbb részletekig hű tudósításokat hozott magával a hunn udvarból, a hunn név oly erőteljesen vésődik be a bizánczi hagyományba, hogy kerek ezer esztendő kell hozzá, míg elenyésszik. Majdnem valamennyi nomád nép, mely akár a hunnok fészkeben, azaz a Don és Kaukázus között, akár a Fekete-tenger mentén előrenyomulva, tehát a hunnok útját követve, lép fel támadólag Bizáncz végvárai ellen, megkapja a hunn nevet, mint

1) L. Kuun, Relat. I. p. 24.

2) L. Kuun, Relat. I. p. 26.

3) Ford. Szongott Kristóf, 184. l.

4) L. XXXI. c. 2.

5) Ed. Bonn. p. 48, 52. ὅτι τῶν Σκυθῶν ἡττηθέντων καὶ ὑπὸ τῶν Οὐννων ἀναιρεθέντων καὶ ἄρδην ἀπολλυμένων τὸ πλῆθος (K. u. 376.) . . . ὅτι ἐπὶ Θεοδοσίου τοὺς πρώτους χρόνους τῆς βασιλείας τὸ τῶν Σκυθῶν ἔθνος ἐξελαυνόμενοι τῆς γῶρας ὑπὸ τῶν Οὐννων, διαβεβήκασι τῶν φυλῶν ἡγεμόνες, ἀξιώματι καὶ γένει προίκαντες (K. u. 392).

a félelmetesség epitheton ornansát. Így PROKOPIOSNÁL¹⁾ és AGATHIASNÁL²⁾ az *uturgurok* és *kuturgurok*, *szabirok* és *ephthaliták*, MALALASNÁL³⁾ a *szabirok* és *avarok*, THEOPHYLAKTOS SIMOKATTESNÉL⁴⁾ a *turkok* és *avarok*, THEOPHANESNÉL⁵⁾ a *turkok*, *avarok* és más a kimmeriai Bosporus tájékán hullámzó, közelebbről nem ismert *nomád törzsek*, ANNA KOMNENÁNÁL⁶⁾ az *úzok*, NIKEPHOROS BRYENNIOSNÁL⁷⁾ és MICHAEL ATTALEIATESNÉL⁸⁾ a *szelcsukok*, NIKEPHOROS GREGORASNÁL⁹⁾ a *kúnok* részesülnek ebben a megtiszteltetésben. ZACHARIAS MITYLENAIOS¹⁰⁾ szír nyelven fennmaradt krónikájában mindazok a törzsek, melyek a Kaukázustól északra laktak a VI. század közepén, összefoglaló néven hunnokként említetnek. Ez a tizenöt törzs a következő: *bulgárok*, *alánok*, *unnogurok*, *ogorok*, *szabirok*, *bulgárok* (másodszor is!), *khorthrigorok*, *avarok*, *khasarok*, *dirmarok*, *sarurgurok*, *bagarsikok*, *khulasok*, *abdelek*, *ephthaliták*. Látjuk, hogy a hunn névnek a VI. sz.-tól kezdve semmi határozott faj-jelölő értelme nem volt, hanem bámulatos rugékonysággal kiterjeszthető volt mindazon nomád népekre, melyekről a bizáncziak tudták, vagy legalább hitték, hogy észak-keleti irányból jöve támadták meg az ő határaikat. Egyedüli kivételt alkotnak e szabály alól a *besenyők*, a kik — habár ketségkívül a hunnok útját követve nyomultak előre és ütötték föl tanyájukat Moldva és Besszarábia területén — a bizáncziaknál sohasem nevezettek hunnoknak, hanem e helyett SKYLITZES¹¹⁾ és ANNA KOMNENA¹²⁾ a Σκόθαι melléknevet alkalmazzák rájuk. A Σκόθαι névnek ugyanis már HERODOTOS¹³⁾ olyan értelmet adott volt, hogy ez a Duna és a Don közt lakó, északi barbár népeket jelentette

1) Ed. Bonn. I. 15, II. 475, 509.

2) Ed. Bonn. p. 299, 234, 267.

3) Ed. Bonn. p. 472, 489.

4) Ed. C. de Boor p. 121, 44.

5) Ed. C. de Boor p. 245, 315.

6) Ed. Bonn. I. p. 242.

7) Ed. Bonn. p. 26.

8) Ed. Bonn. p. 105.

9) Ed. Bonn. I. p. 36.

10) Translated by Hamilton and Brooks, p. 327.

11) Ed. Bonn. p. 654.

12) Ed. Bonn. I. p. 342.

13) IV. k. 99—101. §.

s bárha ez az értelem később némely írónál földrajzi tekintetben is kiszélesült (így pl. THEOPHANES¹⁾ és LEO GRAMMATIKOS²⁾ a Dontól keletre lakó kazárokat, NIKEPHOROS GREGORAS³⁾ pedig Dsengisz kán *mongol*jait is skytháknak nevezi) mégis ez a név az írók nagy többségénél megtartja régi fogalomkörét, szemben a csupán azon népekre alkalmazott Οἰῶνοι-val, melyek vagy a Dontól keletre laktak, vagy a bizáncziak biztos tudomása szerint is innen költöztek át nyugatabbra. Igaz, hogy KONSTANTINOS⁴⁾ tudott a *besenyők*nek az Ural folyó tájékáról való eredetéről, de ez az adat — úgy látszik — nem verhetett gyökeret a bizánczi köztudatban, annál kevésbbé, mert a besenyőknek Bizánczra nézve nevezetes történeti szereplése kizárólag arra az időre esik, a mikor már a Don és a Duna közé eső területeken kalandoztak. Őket tehát úgy ismerték meg a bizáncziak, mint a Σκόθαι: fogalomkörébe pontosan beillő népet s azért alkalmazzák rájuk e nevet. Hogy a *magyarok*at sohasem említik Σκόθαι név alatt, az indirekt bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy őket még a Donon túli hazájukban ismerték meg s ez az észlelet állandóan meg is maradt az írók tudatában. Ezen az észleleten alapszik az Οἰῶνοι név alkalmazása is a magyarokra, melyet először GEORGIOS MONACHOSNÁL⁵⁾ találunk meg, mint harmadik változatot az Οἰγγροι: és Τοῦρχοι: mellett. Ugyane használat a hozzá fűződő adatokkal együtt majdnem szószerint ismétlődik LEO GRAMMATIKOSNÁL.⁶⁾ Majd egy hosszú szünet áll be a magyarok Οἰῶνοι néven való emlegetésének gyakorlatában, melynek indító okai KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOSNÁL keresendők. Ő — nem tudni, mi okból — az Οἰῶνοι nevet egyáltalán nem használja s ennek ignorálásában annyira megy, hogy magát ATTILÁT is az «avarok» királyának nevezi.⁷⁾ Innen van, hogy sem ő maga, sem az ő iskolájához tartozó írók (l. 34—35. l.) nem nevezik a magyarokat Οἰῶνοι-nak, csak az ő hatásának körén kívül eső JOANNES KIN-

¹⁾ Ed. C. de Boor p. 409.

²⁾ Ed. Bonn. p. 179.

³⁾ Ed. Bonn. II, 4. p. 30.

⁴⁾ De imp. adm. ed. Bonn. p. 164.

⁵⁾ Ed. Bonn. p. 818.

⁶⁾ Ed. Bonn. p. 231—232.

⁷⁾ Ed. Bonn. de imp. adm. cap. 28. p. 123.

NAMOSNÁL¹⁾ és NIKETAS AKOMINATOSNÁL²⁾ bukkan föl még utoljára ez a használat, mint synonym elnevezés a Παίονες és Οὔγγροι mellett. A mint a GEORGIOS MONACHOS nyelvhasználata is mutatja, az Οὔννοι név értelme a magyarokra nézve azonos a Τοῦρκοι-éval s olyan nomád népet jelöl, melynek hazája egykor a Dontól keletre feküdt. A kettő közt csak az a különbség, hogy míg ez utóbbinak multja csupán a VI. századig, addig az előbbié egészen időszámításunk kezdetéig nyúlik vissza, tehát amaannak használata emezénél nagyobb fokú archaismust mutat. A közöttük való válogatás tisztán izlés dolga volt, minden különösebb ethnologiai háttér nélkül.³⁾

Τοῦρκοι.

Valamint az Οὔννοι, úgy a Τοῦρκοι is jóval régebbi keletű a magyaroknak Bizáncz határán való megjelenésénél, s a VI. sz. közepétől fogva több, különböző ethnikai alakulatú nép meg-

¹⁾ Ed. Bonn. p. 9. Ῥωμαίοις δὲ καὶ Οὔννοις, οἳ ἐπὶ τῆς ὑπὲρ τὸν Ἰστρον χώρας οἰκοῦσι, πόλεμος ἀπ' αἰτίας ἐνεργάγῃ τοιαύτῃ. Λαδισαλάβῳ τῷ Παννονίας βῆγῃ παῖδες ἄρρενες ἦσαν δύο, Ἀλμούζης καὶ Στέφανος. (Komnenos János uralkodása alatt 1118—1143-ig.)

²⁾ Ed. Bonn. p. 24. Περὶ δὲ θέρειον ὥραν τὸν Ἰστρον διαβάντες οἱ Οὔννοι τὴν τε Βρανίτζοβαν ἐξεπέροθσαν . . . (1124-ben).

³⁾ A hunn és skytha elnevezésnek tisztán geographiai alapon való megkülönböztetésére nézve jellemző Prokopiosnak (II. 475. ed. Bonn.) egy helye, melyet egész terjedelmében ide iktatunk: Πάλαι μὲν Οὔννων, τῶν τότε Κιμμερίων καλουμένων, πολὺς τε ἕμιλος τὰ χωρία ταῦτα ἐνέμοντο, ὧν ἄρτι ἐμνήσθη, βασιλεύς τε εἷς ἅπασιν ἐφείσθη. . . . οἱ μὲν γὰρ Οὐτούργουροι, οἳ δὲ Κουτούργουροι καὶ ἐς ἐμὲ ὀνομάζονται . . . λίμνην δὲ τὴν Μαιώτιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐκβολὴν ὑπερβάντι εὐθὺς μὲν ἐς αὐτὴν ποῦ τὴν ταύτης ἀκτὴν οἱ Τετραζῆται καλούμενοι Γέτσοι τὸ παλαιὸν ἔκηντο, ὧν ἐπεμνήσθη ἄρτίως· πολλῶ δὲ ἄποθεν Γέτσοι τε καὶ Οὐσιγότσοι καὶ Βανδῆλοι καὶ τὰ ἄλλα Γοτθικὰ γένη ξύμπαντα ἴδροντο. οἳ δὲ καὶ Σκύθαι ἐν τοῖς ἀνω χρόνοις ἐπεκαλοῦντο, ἐπεὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἅπερ τὰ ἐκείνη χωρία εἶχον, Σκυθικὰ μὲν ἐπὶ κοινῆς ὀνομάζονται, ἔθνη δὲ αὐτῶν Σαυρομάται ἢ Μεγάγχλαινοι, ἢ ἄλλο τι ἐπεκαλοῦντο. Α τὰ ἐκείνη χωρία-n a Fekete-tengertől északra és a Meótisztól nyugatra elterülő vidék értendő, s Prokopios a skythák elhelyezésében szorosan tartja magát Herodotoshoz, tőle veszi át még a Σαυρομάται és Μεγάγχλαινοι neveket is. A hunnok lakhelye pedig, a mint a kimmeriai elnevezés is mutatja, a Meótisztól keletre eső vidéken keresendő.

jelölésére szolgált (l. alább 39. s k. l.), sőt e név túlélte magát Bizánczot is éppen az ő szerencsés vetélytársai és megsemmisítői. az oszmánok révén. A *Τοῦρκοι*-t, mint harmadik változatát a magyarok nevének, eddig uralkodó nézet szerint először a sokat emlegetett GEORGIOS MONACHOSNÁL találjuk meg (ed. Bonn. p. 818.). A LEO-féle Taktika itt egyelőre nem jöhet tekintetbe, mivel e munka szerzője és kora, valamint a *Τοῦρκοι* név alatt közölt adatoknak a magyarokra való vonatkozása egyaránt vitás kérdések.¹⁾ KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOSNAK köszönhetni tehát, hogy e név, mely még Georgiosnál csak mint synonymon szerepel, a magyarokat jelölő értelemben mintegy kétszáz év tartamára megrögzítettett. Az ő korától kezdve ugyanis csupán azok a munkák nevezik a magyarokat így, melyeket vagy ő maga készített, vagy maga mások által készítettett, vagy végül, a melyek ezekből a munkákból készültek. Az első csoportba tartoznak magának a császárnak munkái: 1. De imperio administrando 2. De caerimoniis aulae Byzantinae. A második csoportba foglalandók: 1. GENESIOS, ki történeti monographiáját 945—959. között írta s azon tudósok közé tartozott, kiket Konstantinos maga köré gyűjtött.²⁾ 2. SYMEON logotheta, ki minden valószínűség szerint 948-ig vezette krónikáját s kortársa volt Konstantinosnak. Munkájának egy része később Georgios Monachoshoz csatoltatott s annak folytatása gyanánt több ízben ki is adatott.³⁾ 3. THEOPHANES CONTINUATUS, azaz azon írók gyűjteménye, a kik a császár buzdítására megírták Theophanes folytatását a 961. évig s forrásul használták fel az előbb említett munkákat is.⁴⁾ A harmadik csoportba sorolandók: 1. PSEUDO-SYMEON, melynek csak a 813—963-ig terjedő utórésze van közzétéve⁵⁾ s mely Theoph. Cont.-ból meritett. 2. A LEO GRAMMATIKUS átdolgozásá-

¹⁾ L. Krumbacher, GBL², p. 635—37. Vári Rezső: Böles Leo császárnak a hadi taktikáról szóló munkája (Értek. a tört. tud. köréből, XVII. k. 10. sz.). Gyomlay Gyula: Böles Leo taktikája, mint magyar történeti kútforrás (Akad. Értek.) 1902. R. Vári: Zur Überlieferung mittelgriechischer Taktiker, BZ. XV. (1906) 47—87. l.

²⁾ Krumbacher, GBL², 264. l.

³⁾ U. o. 358. l.

⁴⁾ U. o. 347. l.

⁵⁾ U. o. 359. l.

ban fennmaradt, 948-ig vezetett (de 1013-ban készült) krónika, melynek a Τοῦρκοι-ra vonatkozó tudósítása biztosan a Logothetából származik.¹⁾ 3. SKYLITZES, kinek krónikája a 811–1013-ig terjedő időt foglalta magában s forrásul használta Genesioszt és Theophanes Continuatust.²⁾ 4. KEDRENOS, a ki Skylitzest szóról-szóra kiírja.³⁾ 5. ZONARAS, ki a világ teremtésétől az 1118-ik évig terjedő krónikájának megírásánál csaknem az összes, előbb említett munkákat felhasználta.⁴⁾

E forrásokon végigtekintve észreveszszük, hogy a legnagyobb részük krónikairó, azaz olyan, a ki a világ történetét vagy ennek valamely nagyobb részletét régebbi forrásokból kivonatossan ismerteti, kompilálja s a magából csak vajmi keveset ad hozzá. Olyan író, ki kortörténetet ír, csak kettő van köztük, u. m. Genesios és maga Konstantinos Porphyrogenetos. Nem kis jelentőségű tehát az a tény, hogy ő utána nem akad egyetlen monographia-író sem a bizáncziaknál, a ki a magyarokat Τοῦρκοι néven nevezné. Így nevezik őket csupán Genesios és azok a krónikások, kik közvetve vagy közvetlenül Konstantinosnak és tudós környezetének befolyása alatt állanak. Az ő és iskolája hatásának megszűntével eltűnik a magyarok Τοῦρκοι neve is a görög irodalomból. Már ez az egy körülmény is arra enged következtetni, hogy itt megint nem az élő nyelvhasználattal, hanem csak a divatos archaizmussal van dolgunk.

A főkérdés most az lesz, hogy mi okból, minő alapon alkalmazta Konstantinos e nevet a magyarokra?

Erre nézve többféle vélemény is hangzott el már az újabb szakirodalomban, melyekkel egyenkint foglalkozni kötelességünk. VÁMBÉRY⁵⁾ szerint a bizánczi írók azért nevezték volna a magyarokat turkoknak, mivel a honfoglaló magyarok a tágabb értelemben vett török, azaz altáji népcsaládhoz tartoztak úgy nyelvük, mint szokásaik és életmódjuk szerint. A mi a nyelvet illeti, ezt a nézetet a finnologusok azóta alaposan megingatták,

¹⁾ U. o. 361. l.

²⁾ U. o. 365. l.

³⁾ U. o. 368. l.

⁴⁾ U. o. 370. l.

⁵⁾ A magyarok eredete, Budapest, 1882.

s ha nem tévedek, mai magyar nyelvészeink között általános az a felfogás, hogy nyelvünk eredetét tekintve a finnugor nyelvcsaládba sorolandó, s ha szókinésében vannak is különböző török dialektusokból különböző időkben került szavak, ösalkatát tekintve mégis a vogulhoz és osztjákhoz áll legközelebb. Az ősmagyarok életmódjára vonatkozólag pedig MARQUART¹⁾ helyesen utal arra, hogy az arab történetírók, mint IBN RÖSZTEH és DSAIHĀNI már a Dontól keletre fekvő hazájukban úgy írják le őket, mint halászattal és vadászattal foglalkozó népet, mely körülmény inkább az ugarsághoz, mint az állattenyésztésből élő törökséghez sorolja a magyarokat.

De bármint álljon is a magyarok eredetének kérdése, azt mégsem szabad föltennünk a bizáncziakról, hogy egy olyan problémát, mely egész a mult század végéig vitás volt s melyben csak nem régen mondatott ki az utolsó szó, ők már eldöntöttek volna. VÁMBÉRY tétele e szerint oly bizonyítás, mely maga is bebizonyításra szorul, tehát tulajdonkép nem bizonyítás. Nézetének tarthatatlansága rögtön kitűnik, ha MARQUARTTAL²⁾ azt kérdezzük, hogy miért nem nevezték a bizáncziak a bolgárokat, a besenyőket és úzokat is turkoknak, mely népeket pedig szórványosan fennmaradt régi nyelvemlékeik alapján nagyobb joggal lehetne az altáji nyelvcsaládhoz számítani, mint a magyarokat. Úgyde e három népet az egész bizánczi irodalomban sehol sem említik «turk» név alatt.

MARQUART³⁾ a magyarok Τούρκοι elnevezését kapcsolatba hozza az orosz krónikában előforduló *Jugra* országnévvel, melyet már TOMASCHER⁴⁾ azonosnak magyarázott a HERODOTOSNÁL (IV. 22) előforduló Ἰόρξαι néppel s a fölmerülő mássalhangzó-metathesist a skytho-sarmata dialektusok közvetítésének róttá fel. A szókezdő *t*, melynek hozzájárulásával lett volna a herodotosi Ἰόρξαι-ból a bizánczi Τούρκοι, MARQUART szerint egy praefixum, mely valamelyik kaukázusi vagy finnugor nyelvből származik, de

1) O. u. o. S. 51. l.

2) U. o. 48. l.

3) U. o. 55. l.

4) Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden II, 43. s k. (Sitzungsb. d. Wien. Ak. 117. k. 1888.)

hogy éppen melyikből, azt nem tudja megmondani. Ez az etymologiai salto mortale nagyon erőszakolt, s megérezik rajta, hogy tisztán a probléma megkerülésére találtatott ki. Nyelvi oldaláról nézve a dolgot, Jugrából még akkor is, ha megengedjük a sarmata befolyás szerinti mássalhangzó-cserét, görög hangtörvények szerint az V. sz. ión-dialektusban már nem származhatott volna Ἰόρραι, legfennebb *Ἰοῦρραι, vagy *Ἰοῦρραι. Ebből viszont még avval a titokzatos *t* praefixummal is csak *Τοῦρραι lehetett volna és nem Τοῦρραι. Azután semmifele bizonyítékunk nincs arra, hogy a Jugra országnév e formájában népnév gyanánt is szerepelt volna. Tudjuk, hogy a zürjének a vogulokat és osztjákokat közös névvel még ma is *Jögra-jas* (= Jugra-nép)-nak nevezik,¹⁾ de ez a szó éppen azt mutatja, hogy a *Jögra* szó országnév, melyből összetétel útján szoktak népnevet alkotni. A PRINUSnál²⁾ előforduló Tyrcae és a Mela³⁾ Turcae-ja, a mennyiben egyenesen Herodotosra mennek vissza, szintén nem hozhatók kapcsolatba a Jugrá-val s így a magyarokkal sem, hanem a Tyrcae úgy tekintendő, mint helytelen olvasás Iyreæ (= Herod. Ἰόρραι) helyett, a Turcae pedig egy későbbi másoló okoskodása, a ki a Tyrcae-t az akkor máu ismeretes Turci analogiájára kijavította.

Gróf KUUN GÉZA nézete szerint,⁴⁾ melyhez legújabbán SEBESTYÉN GYULA⁵⁾ is csatlakozik, a magyarok Τοῦρραι elnevezése azon szoros viszonynak folyománya, melyet a magyarok KONST. PORPH.⁶⁾ tanúsága szerint Lebediában és Etelközben is a Kaukázus és a Volga közt elterülő kazár birodalommal fenntartottak. A kazárok, kik a VI. sz. vége felé jelennek meg a történelemben, Herakleios császár korától kezdve egészen a VIII. sz. közepéig terjedő időszakra nézve THEOPHANES⁷⁾ krónikáirónál Τοῦρραι-nak is neveztetnek (l. alább 43. l.). Theophanes után csupán azokban az adatokban marad meg a kazárok Τοῦρραι eponymon-ja, melyeket a későbbi krónikáírók egyenesen az ő művéből írtak

¹⁾ L. Kuun, Relat. etc. I, 16, 51.

²⁾ VI. 19.

³⁾ I. 116. §.

⁴⁾ Relat. I. 119.

⁵⁾ A magyar honfoglalás mondái I, 26.

⁶⁾ Ed. Bonn. de imp. adm. cap. 38. p. 168.

⁷⁾ Ed. C. de Boor, p. 315.

ki. Mindamellett nem egészen indokolatlan az a föltevés, hogy a bizáncziak, a kik tudtak a magyaroknak a kazárokkal kötött szövetséges, szinte mondhatnók, függési viszonyáról, emezeknek «turk» melléknevét kiterjesztették a magyarokra is. Volt idő tanulmányaim folyamán, a mikor magam is hittem e fölfogás helyességében, de azóta átláttam, hogy e magyarázatot kétféle okból nem lehet fenntartani. Az egyik az, hogy a *kazárok* neve mellől a bizáncziaknál Theophancs után elmarad a *Τούρκοι* melléknév, s mikor a magyarokat 839 körül először említik a források, akkor már a kazárokat nem nevezik többé turkoknak. Ha tehát a kazárokkal való szövetséges viszony lett volna a magyarok elnevezésének forrása, akkor a IX. sz. nomenclaturája szerint csupán a *Χαζάρεις* név volna igazolható a magyarokra, és nem *Τούρκοι*. Ez pedig sehol sem található. Még egy másik nehézséget támaszt annak a figyelembevételre, hogy az *úzok* népét, mely KONST. PORPH. tanúsága*) szerint szintén szövetségben állt a kazárokkal, és pedig ugyanazon czélból, mint egykor a magyarok, t. i. a besenyők ellen, sohasem nevezik a bizánczi kútfők turkoknak.

Minde magyarázatoknak sarkalatos hibája abban van, hogy többé-kevésbbé modern szemüvegen át vizsgálják a régi adatokat, melyeket elfogultan egy kedvező eszméjük bizonyítására szeretnének felhasználni, avagy viszont egy előre elfoglalt s bizonyára nem a bizánczi történetirodalomból sarjadzó álláspontjukkal óhajtanának bizonyítani. Így tesz MARQUART, amúgy VÁMBÉRY. Még legtárgyilagosabban jár el KUUN, a kinél látjuk a kísérletet a *Τούρκοι* név értelmének a bizánczi kútfők nyelvhasználatából való megállapítására, de minthogy ebbeli kutatása csak igen keskeny alapon mozgott, a kívánt célhoz nem juthatott el. Ha valahol, úgy itt kell alkalmaznunk a philologiai interpretatiót, mely azt kívánja, hogy minden nyelvi adatot azon kor és azon írók eszmekörén belül kell megértenünk és magyaroznunk, a honnan származott. Az első feladat tehát, mely e kérdés vizsgálatánál előnkbe ötlük, annak megállapítása, hogy mely népekre és milyen értelemben alkalmazták a bizánczi írók a *Τούρκοι* nevet az idők folyamán? Mert ez elnevezéssel nem csupán a magyarokat illet-

*) Ed. Bonn. de imp. adm. cap. 38. p. 164.

ték, hanem a VI. század közepétől kezdve az egész bizánczi irodalmon végig találkozunk e névvel, mely különböző időben — egész világosan felismerhetőleg — különböző ethnikai alakulatokat jelentett. A turkok neve legelőször AGATHIASNÁL¹⁾ bukkan fel, a ki az 552. év történetéről beszélve, szembeállítja a hosszúhajú, de gondosan fésült frankokat a fésületlen s hebeburgya hajfonatú avarokkal és turkokkal, de ez utóbbiakról semmi egyéb történeti megjegyzést nem tesz. Bővebben és világosabban tesz említést róluk THEOPHANES BYZANTIOS,²⁾ kinek művéből csak egy igen kis töredék maradt fenn PHOTIOSNÁL (Βιβλιοθήκη, cod. 64.), töredéke egy nagyértékű történeti munkának, mely az 566—581. évek eseményeit foglalta magában. Szerinte a turkok a Tanais folyótól keletre laktak, hajdan *Massagetáknak* nevezték őket s jelenleg a perzsáknál Κερμυχίωες a nevük. Mindaz, a mit e tudósításból a turkokra nézve kiolvashatunk, azok földrajzi helyzetére vonatkozik, ezen alapszik még a Massagetákkal való azonosság is, a kikiről HERODOTOS³⁾ nyomán tudjuk, hogy az Araxes folyón túl, tehát a Kaukázus környékén laktak. Rejtélyesebb a Κερμυχίωες elnevezés eredete; ΝΙΕΒΥΗ⁴⁾ perzsa összetett szónak veszi, melynek alkotórészei: gherm (= meleg) és chun (= vér), tehát körülbelül annyit jelentene: melegvértűek. Nem tekintve a szószármaztatásnak hangtani nehézségeit, egészen szokatlannak találjuk az ilyen, tisztán az illető nép temperamentumára vonatkozó s egyébként is rendkívül általános elnevezést. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha itt a *Qarluq*, *Charluq* nevű török törzset véljük lappangani,⁵⁾ kik a Jaxartestől keletre laktak egészen Kína határáig s az arab tudósítások szerint valamennyi törökök közt a legszebbek voltak. Lehetséges, hogy e törzsnek a nevét, melylyel a perzsák talán legsűrűbben érintkeztek, kiterjesztették a többi, észak felől jövő nomád-törzsekre is. MENANDER⁶⁾ szerint,

1) Ed. Bonn. p. 19—20. οὐ μὴν ὡσπερ οἱ τῶν Τουρκῶν τε καὶ Ἀβάρων ἀπέκρητοι καὶ αὐχμηροὶ καὶ βυπῶντες, καὶ ἐνέροσαι ἀπρέπως ἀναπεπλεγμένοι . . .

2) Ed. Bonn. p. 484—485.

3) I. k. 201. §.

4) L. a Theoph. Byzant. szövegéhez fűzött jegyzeteket a bonni kiadásban.

5) Marquart, O. u. o. S. 81. l.

6) Ed. Bonn. p. 380.

a ki igen hosszasan és részletesen ír róluk, az ő szokásaikról, politikai szervezetükről s a rómaiak és perzsák közt vívott háborúban játszott szerepükről, a turkokat régente sakáknak hitták. A Σάξαι népnév ismét a perzsáktól ered, a kik HERODOTOS¹⁾ szerint az összes skythákat így nevezték. A kilikiai ZEMARCHOSnak Kr. u. 568-ban a turkokhoz vezetett követségének leírásából²⁾ az tűnik ki, hogy a turkok országának határai a Tanaistól legalább az Aral-tóig terjedtek, négy fejedelemséget (ἡγεμονίαι) foglaltak magukba, melyek fölött a főhatalom DIZABULOS kezében volt. A turkok adófizetői voltak a *epthaliták*, kik városokban laktak. Az *avarok* közül mintegy huszezeren elszakadtak tőlük, de egy részök még nekik engedelmeskedett. A VALENTINOS-TURXANTHOS-féle követség leírásánál pedig arról értesülünk,³⁾ hogy a turkoknak alávetett törzsek összege nyolczat tesz ki, s újonnan meghódított alattvalóik közé tartoznak az *alánok* és *utiqurok* is. Menander adatai bepillantást engednek nekünk a turkok nemzetközi helyzetére is, arra t. i., hogy mikép használták föl e harcziast, de politikailag laza szervezetű népet a rómaiak és perzsák egymás ellen folytatott háborújokban. Miután a perzsák megtiltották a turkoknak, hogy országukban selyemmel kereskedjenek — nyilván a saját selyempiparuk megvédése céljából — ezek a rómaiakhoz fordulnak, a kikkel sikerül JUSTINOS császár alatt nem csupán kereskedelmi, hanem hadiszövetségre is lépniök, melynek éle természetesen a perzsák ellen irányul. A rómaiak barátsága természetesen nem volt őszinte, s miközben a turkok, mint az ő előharczosaik CHOSROES ellen küzdenek, nem csupán cserben hagyják őket, hanem még védelmükbe veszik a tőlük elszakadó avarokat is. Így fordulnak aztán a turkok viszont a rómaiak ellen.

EUAGRIOS egyháztörténetében nem találkozzunk új adatokkal a turkokra nézve. Ő a világi történetre vonatkozó tudósításait főként MENANDER PROTEKTORBól meríti, így azt is, hogy az avarok, kik a turkok szomszédságában, a Kaukázustól északra laktak,

1) VII. k. 64. §.

2) Menander, ed. Bonn. p. 380—385.

3) Ed. Bonn. p. 397—404.

ez utóbbiaktól vereséget szenvedve, a kimmeriai Bosporushoz költöztek.¹⁾

THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES, ki szorosan Menander munkáját folytatva, Maurikios császár korát, tehát az 582-602. évek történetét írta meg, szintén a *Kaukázustól északra* helyezi a turkokat.²⁾ Majd skytháknak,³⁾ majd hunnoknak⁴⁾ is nevezi őket s egy helyen azt sejteti velünk, hogy a «turk» elnevezés a perzsáktól származik. Ez annál valószínűbb, mert a turkok a bizáncziak előtt akkor válnak ismeretessé, mikor ezek a perzsákkal döntő küzdelmüket vívják Elő-Ázsia uralmáért s úgy lépnek be a történelembe, mint majd az egyik, majd a másik felnek segítő társai, ügyesen felhasznált eszközei; másrészt — a mint már fentebb láttuk — a Σάξαι népvétet is egészen analog módon a perzsáktól kölcsönözték a görögök. A turkok Theophylaktos szerint a már Menandertől említett ephthalitákon és avarokon kívül meghódították az Ὀρώρ (= ugor) nemzetet, mely a Volga folyó mellett lakott, továbbá Kolchis (= Κόλυ) tartományt, mely a Fekete-tenger mellett, a Kaukázus déli lejtőjén terült el, s a nagy kán (ὁ χαγάνος) legyőzi a lázadó *Turum* fejedelmet is másik három kán, u. m. *Sparzeugun*, *Kunaxolan* és *Tuldich* segítségével.⁵⁾ Ez utóbbi adat csak megerősíti azon Menanderből nyert értesülésünket, hogy a turkok egymás közt is több törzsre voltak oszolva, melyeknek élén a törzsfőnökök állottak. A χαγάνος czim azonban igazában csak az összes törzsek fölött álló nagy kánt illette meg⁶⁾ s korántsem lehetett valami szilárd hagyományon alapuló örökletes méltóság, hanem állandó cselja volt a hatalmasabb törzsfők vágyakozásának s kemény küzdelmek árán volt megszerezhető és megtartható.

Ennek a nagy kánnak a hatalma a Kaukázus és a Volga mellékétől kezdve Perzsia északi határán végig egészen India határáig, az Imaios-hegyig terjedhetett; legalább ezt következtethetjük Theophylaktos azon tudósításából, mely szerint a turkok

¹⁾ p. 196. M.

²⁾ p. 256. ed. C. de Boor.

³⁾ U. o.

⁴⁾ p. 121.

⁵⁾ p. 259.

⁶⁾ Theoph. Sim. p. 256—257. C. de Boor.

kánja szövetségre lépett a *Taugast*-városbeliek fejedelmével, TAISANNAL,¹⁾ a kihez a vereséget szenvedett avaroknak egy része is menekült vala,²⁾ valamint abból a körülményből is, hogy midőn a turkokról szóló híradásait befejezi, úgy emlékezik meg róluk, mint skytha népekről, melyek a *Baktriana és Sogdiana tartományok és a Volga folyó mellett laktak.*³⁾

Mindezekből kitűnik, hogy a VI. sz. görög történetírók azt a népet, illetve néptörzseknek az összességét nevezik Τοῦρκοι-nak, melyet a kínai évkönyvek *Tu-kiue*, a RADLOFF által közölt ó-török feliratok *türk* néven emlitenek, azaz a mely az *Asihna* dynastia vezetése alatt egy hatalmas birodalmat alapítván meghódította az összes Közép-Ázsiában élő rokonfajú törzseket, s a mint a bizánczi forrásokból kitűnik, a VI. sz. második felében a Volgát átlépve hatalmát Európában a Kaukázusig, illetve a Don folyóig terjesztette ki. Ezt a népvét ismerik a perzsa és arab írók is, csak hogy míg a kínai évkönyvek eredeti ethnologiai jelentésében használják, tehát csupán az Orchon és Jaxartes folyók közül kiinduló hódító-fajra korlátozzák, addig az előbbieket kiterjesztik e nevet a türk-öknek alávetett s velök rokon törzsekre, sőt később majdnem az összes északi nomád népekre is.⁴⁾ A türk névnek tág értelemben való használata a perzsáknál és araboknál erősen emlékeztet az Οὔρροι név évezredes hagyományára a bizánczi irodalomban s csakis azzal magyarázható, hogy a hódító turkok Ázsiában — éppúgy, mint a hunnok Európában — oly mély nyomot hagytak a velök érintkező kultur-népek emlékezetében, hogy minden ő utánuk fellépő s valami tekintetben hozzájuk hasonlító nomád-népet róluk neveztek el.

A bizánczi írók a turkokat első föllépésük idejében szigorúan megkülönböztetik a Volga és Kaukázus közt lakó, általuk meghódított, de fajilag tőlük különböző népektől, a milyenek voltak az avarok, ephthaliták, alánok, utigurok és ugurok is (l. fentebb 40—41. l.). A IX. sz. elején működő THEOPHANES azonban Τοῦρξια-nak nevezi a Kaukázustól északra elterülő vidéket, mely

¹⁾ p. 260.

²⁾ p. 257.

³⁾ p. 262.

⁴⁾ L. Marquart, O. u. o. S. 46. l.

ellen MASLAMA arab hadvezér a 723. évben hadjáratot vezet.¹⁾ Τούρκοι-nak nevezi továbbá a kazárokat, kik a 626. évben a perzsák ellen szövetségre lépnek Heraklios császárral s vele együtt ostromolják Tiflisz városát.²⁾ A kazárokról pedig biztosan tudjuk, hogy nem tartoztak a tulajdonképpeni türk néphez, a mi onnan is kiviláglik, hogy MITYLENEI ZAKARIÁS szír nyelven fennmaradt útleírása még a turkoknak Európában való fellépése előtt említi őket az Abasgiától és a Kaspi-kapuktól északra lakó 15 törzs között.³⁾ De viszont az örmény SEBĒOS-nak a 627. évre vonatkozó tudósításából tudjuk, hogy ők is — mint a bizáncziak által előbb említett öt nép — türk fennhatóság alá kerültek.⁴⁾ Hogyan, minő kezdetekből fejlődött nagygyá a kazárok birodalma, nem tudjuk, de már a VIII. sz. elején jelentékeny hatalommá kellett növekednie, mert ISAURIAI LEÓ császár jónak látja 723-ban a kazárokkal való szoros viszony fenntartása végett fiának, Konstantinosnak a khagán leányát eljegyezni, miután Irene néven keresztényné fogadta.⁵⁾ Erre vall THEOPHANES következő nyilatkozata is, melyet a bolgároknak a VII. sz. végén fenyegető támadásával kapcsolatban tesz: «τούτων δὲ οὕτως εἰς πέντε μέρη διαιρεθέντων καὶ ἐν βραχύτητι κατανησάντων, ἐξῆλθε τὸ μέγα ἔθνος τῶν Χαζάρων ἀπὸ τοῦ ἐνδοτέρου βάρους Βερζιλίας τῆς πρώτης Σαρματίας καὶ ἐδέσποσε πάσης τῆς περατικῆς γῆς μέχρι τῆς Ποντικῆς θαλάσσης» (p. 358. ed. C. de Boor). Kétségtelen tehát, hogy az eredetileg türk fennhatóság alatt álló s így politikailag és hadilag a turkok által szervezett kazárság a VII—VIII. század folyamán önálló és számottevő hatalommá nőtte ki magát, melynek központja bár — mint az arab geographusokból tudjuk — a Volga nyugati partján fekvő Saryg-sár városban volt, határai egész a Fekete-

¹⁾ p. 409. ed. C. de Boor: τούτω τῷ ἔτει (723 p. Chr.) ἐπεστράτευσεν Μασαλαμᾶς τὴν Τουρκίαν καὶ φάσας τὰς Κασπίας πύλας φοβηθεὶς ἀνέστρεψεν.

²⁾ p. 315: τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς ἐφᾶς, οὓς Χάζαρεις ὀνομάζουσιν.

³⁾ Translated by Hamilton and Brooks, London, 1899. 327. l. l. e. d. 31. l.

⁴⁾ L. Marquart: Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften, WZKM. XII. 191.

⁵⁾ Theophanes, p. 409. ed. C. de Boor: Τούτω τῷ ἔτει Λέων ὁ βασιλεὺς τὴν θυγατέρα Χαγάνου, τοῦ τῶν Σκυθῶν δυνάστου, τῷ υἱῷ Κωνσταντίνῳ ἐνυμφεύσατο, ποιήσας αὐτὴν Χριστιανὴν καὶ ὀνομάσας αὐτὴν Εἰρήνην.

tengerig nyúltak előre. E hatalmi állásnak folyománya az, hogy a kazárok önálló törzsneve is eljutott a bizáncziakhoz. Hogyan magyarázandó most az a tény, hogy Theophanes a kazárokat *Τούρκοι*-nak is nevezi? Itt meg kell fontolnunk, hogy ő ez utóbbi név alatt nem csupán a kazárokat érti s így e két név értelme nála egymást nem fõdi teljesen. Erre vall az a megkülömböztetése, midõn a kazárokat *keleti turkok*nak nevezi: «*τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς ἐφ᾽ ας, οἷς Χάζαρεις ὀνομάζουσιν*» (p. 315. ed. C. de Boor). Ha ezt szembe állítjuk a «*τοὺς ἐκ δὴ σεις Οὐγγους, οἷς Ἀβάρους καλοῦσιν*» (p. 315. ed. C. de Boor) megjegyzésével, kitûnik, hogy Theophanesnek az elõbbi nyilatkozat tételénél a turkoknak keletiekre és nyugatiakra való osztása lebegett szeme elõtt. Hogy kik voltak ezek a *nyugati turkok*, azt õ közelebbrõl nem határozza meg, mert a törzsnevük nem volt elõtte ismeretes. Több helyébõl kitetszik, hogy õ az igazi turkokon ezeket a közelebbrõl meg nem határozott nyugati turkokat értette. Így a következõ adatban: *τούτω τῷ ἔτει ἐπεστράτευσεν Μασαλμᾶς τὴν τῶν Τούρκων γῆν, καὶ συναφθέντες ἀλλήλοις εἰς πόλεμον, πίπτουσιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ δειλανδρήσας ὁ Μασαλμᾶς φουγῆ χρησάμενος διὰ τῶν ὁρέων Χαζαρίας ὑπέστρεψεν*» (p. 407. ed. C. de Boor) — a turkok földje szembe van állítva Kazárországgal. Nem szabad ugyanis arra gondolni, hogy itt ugyanazon dolognak kétféle megnevezésérõl volna szó. Ezt kizárja a 723. év történeténél fölemlített s az elõbbivel analog híradás: *τούτω τῷ ἔτει ἐπεστράτευσεν Μασαλμᾶς τὴν Τουρκίαν καὶ φθάσας τὰς Κασπίας πύλας φοβηθεὶς ἀνέστρεψεν*» (p. 409. C. de Boor) — honnan a *Χαζαρία* hegyein át való visszatérés megemlézése hiányzik, hanem e helyett az van mondva, hogy Maslama visszatérése a Kaspi-kapukon át történt. *Πύλαι Κάσπιαι* pedig a bizánczi iróknál a. m. a Kaukázuson átvezetõ nyugati v. alán-kapu (*Dariela*-szoros) és nem a Kaspi-tenger közelébe esõ keleti, azaz *derbendi* szoros.*) A fentebbi idézetek tehát azt bizonyítják, hogy Kazárországba a *derbendi*, *Τουρκία*-ba pedig a *dariealai* szoroson át lehetett közlekedni délrõl, vagyis az elõbbi a Kaukázus fölött elterülõ vidéknek keleti (a Kaspi-tenger mellé esõ), az utóbbi a nyugati (a Fekete-tenger mellé esõ) részét foglalta el. Van még

*) L. Marquart, O. u. o. S. 56, 168, 174. lk.

THEOPHANESnek két fontos adata, melyekben a Τούρκοι kétségtelenül nem a kazárokot jelenti. Az első a 755. év történetére vonatkozik: «τῶ δ' αὐτῶ ἔτει ἐξῆλθον Τούρκοι ἐκ τῶν Κασπίων πλῶν καὶ ἀνεῖλον πολλοὺς εἰς Ἀρμενίαν καὶ ἔλαβον αἰγμαλωσίαν πολλήν καὶ ὑπέστρεψαν» (p. 433. ed. C. de Boor). A második a 756. évből van keltezve: «τούτῳ τῶ ἔτει ἐξῆλθον πάλιν οἱ Τούρκοι εἰς τὰς Κασπίας πύλας καὶ εἰς Ἰβηρίαν, καὶ πολεμήσαντες μετὰ τῶν Ἀράβων, ἐξ ἀμφοτέρων ἀπώλοντο πολλοί» (u. o., mint fent). Az arab történetírókból, mint AL BALĀDURĪ, TABARĪ és IBN AL AṠĪR,¹⁾ kétségtelenül megállapítható, hogy a 755., ill. 756. évben Armeniába betörő turkok az örményeknél *Szevordi*, az araboknál *asz Szāvardīja*, Konst. Porph.-nál *Σαβαρτοιάσφαλοι* néven említett néppel, vagyis a magyaroknak azon részével, mely Armeniában (a Kur folyó környékén) letelepedve, itt visszamaradt még akkor is, mikor a másik rész nyugat felé vándorolván, mai hazáját elfoglalta (l. 62. l.). Nemkülömben az arab forrásokból, mint DSAIHĀNĪ, IBN RŌSZTEH, GARDEZĪ,²⁾ megállapíthatjuk, hogy a magyarok a nyugat felé való vándorlás megkezdése előtt (a IX. század eleje) a Don és a Kuban folyók közt laktak. Ez különben összevág Konst. Porph. azon adatával is, hogy a magyarok őshazája Kazárország közelében (πλησίον τῆς Χαζαρίας) feküdt.³⁾ Így jutunk arra az eredményre, hogy az igazi (nyugati) Τούρκοι hazája a Dontól keletre és a Kaukázustól északra a Meótisz és a Fekete-tenger partján terült el, tehát azon a helyen, honnan egy keletről szorongatott nomád-nép kétféle irányban is nyomulhatott előre a római határ felé, u. m. nyugatra a Meótiszon átkelve s délre a Kaspi-kapukon keresztül Armeniába behatolva. Ezen a Τούρκοι-n pedig már a VIII. sz. közepétől kezdve határozottan a magyarok értendők, kik a nevezett helyen jóval régebbi időtől kezdve laktak, mint azt KONST. PORPH. híres fejezete (38) sejteti s a mint történetíróink eddigelé hitték.

A Τούρκοι névnek ilyen geographiai értelmezése teljes megerősítést nyer a későbbi bizánczi írók nyilatkozataiban is. KEDRENOS, ki már e nevet a Konstantinos Monomachos (1042—1054.)

¹⁾ L. Marquart, O. u. o. S. 36—37. l.

²⁾ Marquart, u. o. 30. s k. lk.

³⁾ De imp. adm. ed. Bonn. cap. 38. p. 168.

alatt Bizáncz határán megjelenő *szelcsukok*ra vonatkoztatja, így ír: «τὸ τῶν Τοῦρκων ἔθνος γένος μὲν ἔστιν Οὐννικόν, οἰκεῖ δὲ τὰ προσάρκτια τῶν Καυκασίων ὀρέων πολυάνθρωπόν τε ὄν κτέ.» (II. 566. ed. Bonn.). Tudjuk, hogy a szelcsukok eredetileg nem a Kaukázus fölött, hanem a mai kirgizek földjén (az Ural folyó környékén) laktak s Kedrenos állítása ténybeli tévedést tartalmaz. De azt is tudjuk, hogy a szelcsukok Armeniában, 1048-ban ütköztek össze először a bizáncziakkal, tehát itt váltak ismeretessé előttük. Látjuk, hogy egy nomád népnek Armeniában való támadó fellépése már elég volt arra, hogy a bizáncziak rájuk a Τοῦρκοι nevet alkalmazzák s őket a régi íróknak a Kaukázus fölött említett «turk»-jaival kapcsolatba hozzák. Így NIKEPHOROS BRYENNIOS is ezt írja a szelcsukokról: «οἱ Τοῦρκοι οἰκεῖν μὲν ἔλαχον τὰ προσάρκτια τὰ πέραν Ταναΐδος τε καὶ Βοσπόρου, οὐ πάνυ τε τῶν Καυκασίων ἀπέχοντες ὀρέων» (p. 26. ed. Bonn.). Ez a leírás pontosan ráillik a magyaroknak a Don és a Kuban közti hazájára s szépen mutatja, hogy minő földrajzi képzeteket kapcsoltak össze a bizáncziak a Τοῦρκοι névvel.

Hogy a bizáncziak egy előttük közelebről nem ismeretes nép megnevezésénél tisztán csak a geographiai helyzetet tartották szem előtt s archaizáló hajlamukból kifolyólag az azon a helyen régebben lakó népnek a nevét alkalmazták az ujonnan jöttekre, azt világosan láttatja MICHAEL ATTALIATES eljárása is, a ki a szelcsukokat majd így: «τῇ δὲ τῶν Νεφθαλιτῶν Οὔνων ἦτοι τῶν Τοῦρκων ἐπιδρομῇ κτέ.» (p. 105. ed. Bonn.), majd meg emígy: οἱ Πέρσαι (Τούρκους δὲ τούτους νομὶ ὁ λόγος οἶδε καλεῖν) u. o. nevezi, néha csak egyszerűen Οὔννοι, leggyakrabban pedig Τοῦρκοι néven említi. PROKOPIOSBól tudjuk (t. I. p. 15. ed. Bonn.), hogy az ephthalita hunnok, vagy — mint THEOPH. SIM. (p. 257. C. de Boor) nevezi — az abdelek Perzsia és a Kaukázus között (Iberia tartomány környékén) laktak, s ily módon az ő nevüknek a szelcsukokra való átvitele semmi mást nem jelent, mint azt, hogy a szelcsukoknak első, Bizánczra nézve veszedelmes föllépése a hajdan az abdelektől lakott helyen történt. De a szelcsukok nem állottak meg itt, hanem délfele nyomulván *Alp-Arslan* alatt 1068 ban már az Euphrates partján épített batárerődítmény, Melitene birtokáért küzdöttek a bizáncziakkal s csakhamar

meghódították egész Mesopotamiát, sőt Syriát is. Úgy léptek fel, mint Bizáncz hatalmas vetélytársai Elő-Ázsia birtokáért, mint egykor a *perzsák* a Sassanidák uralma alatt, s ezért megkapják a *ó Hérszai* elnevezést is a nélkül, hogy emezekkel a legcesekélyebb ethnikai kapcsolatban lettek volna. Valamint a szelcsukokat, úgy az *oszmánokat* is hol *Τούρκοι*-nak, hol *Πέρσαι*-nak nevezik a bizánczi írók, minthogy emezek a XIII. század végén a hanyatló szelcsuk-birodalom örökébe lépven annak munkáját folytatták s Bizánczra nézve megsemmisítő módon be is fejezték. De ekkorra már természetesen a *Τούρκοι* név geographiai tartalmának is ki kellett bővülnie, egyenes arányban az oszmánok óriási térfoglalásával, mely a Kaukázustól egészen Arábiáig és Perzsiától egészen a Balkán-félszigetig terjedt. Érdekes nézni, hogyan viaskodik ebben az időben a *Τούρκοι* eredetéről alkotott hagyományos bizánczi vélemény az oszmán birodalom akkori kiterjedésének tudatával, mely a régi elmélet kereteibe már többé nem volt beilleszthető. LAONIKOS CHALKONDYLES nyíltan beismeri,*¹) hogy a legnagyobb zavarban van a Bizánczot megbuktató *Τούρκοι* eredete felől, s midőn ismerteti az erre vonatkozó különféle, igen sajátos versiákat, melyek közt vannak olyanok is, hogy a *Τούρκοι* tulajdonképpen nomádokká lett parthusok (!) vagy arabok (!), legtöbb valószínűséget tulajdonít mégis annak a nézetnek, mely azt vallja, hogy az oszmán-turkok nem mások, mint a *Don folyó mellékéről ezúttal már hetedízben kivándorló skythák!* Egyúttal megállapítja, hogy a *Τούρκοι* névnek az ő korában egyetlen biztos értelme már csak: *nomád életet folytató nép*. Az igazi bizánczi kor határán kívül eső s már inkább a nyugati humanisták közé számítható philosophus, THEODOROS GAZES, az aristotelismus buzgó hirdetője is talál alkalmat magának arra, hogy erről a bonyolult kérdéstről nyilatkozzék. Az apropos-t ehhez az ő makacs ellenfelének, PLETHONNAK, a platonismus képviselőjének egy nyilatkozata szolgáltatja, mely szerint ő a *Τούρκοι*-t (oszmánok) a Baktriana tartománytól délre, India határa felé húzódó Paropamisos hegység környékéről eredőknek vallja. Ez ellen foglal állást GAZES a *Περὶ ἀρχαιογονίας Τούρκων* cz. (ed. Migne

*¹) Ed. Bonn. p. 9—11.

Patr. Græca 161. köt. 997. s k. lk.)*) iratában, hol nyomatékosan állítja, hogy a turkok ősl hazája a Fekete- és a Kaspi-tenger közt elterülő Kaukázus-hegy táján volt, s mind az európai turkok (= magyarok), mind az ázsiai turkok (= oszmánok, szelesukok) innen vándoroltak ki. A görög hagyományban ugyanis Nagy Sándor kora óta kétféle hegység is viselte a Kaukázus nevet, u. m. az előbb említett, igazi Kaukázus és az a *Paropamisos* neven ismeretes, Perzsia és India határán húzódó hegygerincez, a melyen átkelve hatolt be Nagy Sándor Indiába. A vita sarkpontja tehát kettejük között az, hogy a kétféle Kaukázus közül melyikkel kell kapcsolatba hozni a *Τούρκοι* eredetét? A platonista Plethon — úgy látszik — tudatában volt annak, hogy a szelesukok és oszmánok kiindulópontja nem az Armeniától északra fekvő Kaukázusban, hanem még jóval keletebbre keresendő. De nem

*) Itt közöljük ez érdekes iratnak minket érdeklő részeit szöszzerinti idézetben: Σκύλαξ (sc. Skylitzes) μὲν οὖν, ὁ τὰς τῶν αὐτοκρατόρων πράξεις συγγεγραφώς ἀπὸ Νυμφόρου τῶν Γενικῶν μέχρι Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ, ἐφ' οὗ δὴ καὶ αὐτὸς ἦν, ἀνὴρ τὸν μὲν νοῦν οὐκ εὖ καταφρόνητος, τὴν λέξιν δὲ ἰδιώτης ἐκῶν, Τούρκους ἔθνος Οὐννικὸν εἶναι φησιν, οἰκεῖν δὲ τὰ προσάρκτια τῶν Καυκασίων ὄρων . . . Τούρκοι μὲν οὖν κατὰ Σκύλακα ἀπὸ τῶν Καυκασίων ὀρμώμενοι ἠρέειν, ἤρξαν Ἀραβας καθελόντες, εἶτα Ῥωμαίους. Καλεῖ δὲ τοὺς αὐτοὺς καὶ Κούρτους ὁ Σκύλαξ. Μυρίους γούν, φησί, Κούρτων Ἀμερμονῆν δεδιωκέναι τῇ υἱῇ, καὶ πᾶσαν τὴν Ἀρμενίων στρατιάν, ἐπιόντες Θεοφίλου τοῦ αὐτοκράτορος. Καὶ πάλιν, ὅτι Βασίλειος ἐκ Μεσοποταμίας δέξαιτο ἀγγελίας, κομισθέντων αὐτῇ καὶ αἰχμαλώτων πολλῶν, Κούρτων τε καὶ Σαρακηνῶν. Γεμιστὸς δὲ ὁ μετονομασθεὶς Πλήθων, ἀνὴρ μάλιστα τῶν καθ' ἡμᾶς δόξας ἱστορίας ἀντιποιεῖσθαι, Παροπαμισάδας εἶναι τοὺς Τούρκους φησίν, ὑπ' Ἀλεξάνδρου δὲ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν μετ' ἐκείνου Ἑλλήνων ἐπιβουλευθέντας καὶ κρατηθέντας, πάρεργον τῆς εἰς Ἰνδοὺς τότε παρόδου, δίκας νῦν διὰ μακροῦ πολλαπλασίου τῶν ὑπερημέων εἰσπραττεῖν τοὺς Ἕλληνας . . . Δῆλον γὰρ ὅτι Σκύλαξ Καύκασον ὀνομάζει οὐ τὸν ἀπὸ Μακεδόνων κληθέντα ἀτόπως Καύκασον περὶ τὴν Ἰνδικὴν μέρος ὄντα τοῦ Ταύρου ὄρους, ἀλλὰ τὸ ὑπερκειμένον ὄρος τοῦ πελάγους ἑκατέρου τοῦ τε Ποντικοῦ καὶ τοῦ Κασπίου διατειχίζον τὸν ἰσμοῦν τὸν διεργοντα αὐτὰ, καὶ διέχον τῆς Ἰνδικῆς πλείους ἢ τρισμυρίους σταδίους, τοῦτο συνήθως καλεῖ Καύκασον. Παροπαμισός δὲ μέρος τοῦ Ταύρου ἐστὶ πρὸς τῇ Ἰμάῳ καὶ τῇ Ἰνδικῇ, ἀφ' οὗ Μακεδόνας ὀρμηθένους εἰς τὴν Ἰνδικὴν Ἀριστοβόλος εἴρηκεν. Ἔοικε δὲ παραλόγως ταῦτα Πλήθωνι εἰρησθαι . . . Εὐλογον δὲ καὶ τοὺς περὶ τὸν Ἰστρον οἰκοῦντας Τούρκους ἐτι Λέοντος Ῥωμαίων αὐτοκράτορος μεταστῆναι δεῦρο ἀπὸ τῶν Καυκασίων διαβάντας τὸν Κιμερικὸν καλούμενον Βόσπορον, ἀλλὰ μὴ ἀπὸ Παροπαμισοῦ. Καὶ ἐν Παννονίᾳ γὰρ Τούρκους τῷ Ἰστροῦ προσοίκους ἱστορεῖ Σκύλαξ. Καὶ σαφῶς Τούρκων τοὺς μὲν ἐν Ἀσίᾳ, τοὺς δὲ ἐν Εὐρώπῃ τάττει, Λέοντά τε τὸν Βασιλείου Ῥωμαίων αὐτοκράτορα συμμαχίαν παρὰ Τούρκων καὶ Οὐγγρων τῶν πέραν τοῦ Ἰστροῦ εἰληθέναι ἐπὶ Βουλγάρους φησίν.

mervén megsérteni a bizánczi hagyományt, mely e népeket a Kaukázussal kötötte össze, az India határán fekvő Paropamisoshoz helyezi az ő őshazájukat, mivel e hegységet melléknevén Kaukázusnak is hívták. Az aristotelista Gazes azonban vércseszeggel fölfedezi az ezen eljárásban rejlő kétkulacsosságot s siet helyreütni a hagyományon ütött csorbát azáltal, hogy a Fekete- és a Kaspi-tenger közt elhúzódoó hegységet állítja oda Skylitzesre hivatkozva, mint a Τοῦρκοι őshazáját. A hagyomány még teljesebb megóvása czéljából még azt is kisüti, hogy a Τοῦρκοι-t már Strabo is ismeri, mert hiszen ezek azonosak a nála említett s Media Atropatine-ben és Armeniában lakozó Κούρτοι néppel.

A fentebbiekből biztosan megállapítható, hogy a Τοῦρκοι névhez az ő, majdnem egy évezredre visszanyuló hagyományában a bizáncziaknál két képzet fűződött kitörülhetetlenül: 1. egy *kulturális* képzet, mely a nomád-életmódot tartalmazta, és 2. egy *földrajzi* képzet, mely a Kaukázus környékére, ill. még pontosabban, a Don és Kaukázus között elterülő síkságra vonatkozott. Most már világosabban megértjük e név eredetét és történetének egyes szakaszait is. Első forgalomba kerülése alkalmával, tehát a VI. sz. történetíróknál kétségkívül a Jaxartes mellékéről kiinduló, hódító türköket jelenti, a kik alávették maguknak a Volga, Don és Kaukázus között élő nomád-népeket is. A Kr. u. 575. évben ANAGAI és BOCHAN vezérlete alatt megostromolják és be is veszik a Cherson félsziget partján fekvő Bosporos városát, mely a Fekete-tenger északi partján a rómaiak legfontosabb határerődítménye volt.*) Beleszólnak a bizáncziak és perzsák küzdelmébe, mint majd az egyik, majd a másik fél szövetségesei. Maga a Τοῦρκοι név is a perzsáktól származik át a görögökhöz (l. 41. l.), miután a perzsák már régebből ismerték e népet közép-ázsiai őshazájukban. A VI. sz. írók még jól tudták, hogy a turk birodalom középpontja nem Európában, hanem valahol az Altai-hegy (τὸ Ἐκτέλ χροσσὸν) körül feküdt, valamint azt is, hogy a Don és Kaukázus között ők csak jövevény hódítók, s az ott talált népek tőlük különböző fajúak voltak. S mégis azt látjuk, hogy már az első tudósító, a ki részletesebben ír róluk,**) a Don

*) Menander, fr. 43, p. 89.

***) Theoph. Byz. ed. Bonn. p. 484—85.

keleti partjára helyezi az ő hazájukat. Ha meggondoljuk, hogy ez az a hely, a hol a turkok a bizáncziak közvetlen szomszédságába léptek s rájuk a kimmeriai Bosporos elfoglalásával érzékeny csapást mértek, kitűnik, hogy a turkok hazájának megjelölésénél a bizáncziak azt a pontot vették figyelembe, honnan az ő birodalmukat a turkok részéről a legveszedelmesebb támadás fenyegette. Így kapcsolódtak össze a bizánczi hagyományban a turkok a Döntől keletre eső hazával. Nem tudhatni, hogy ezek a turkok mennyiben keveredtek az itt nekik alávetett népekkel s mennyi ideig uralkodtak fölöttük. Ebben a korban (VII—VIII. sz.) az áldatlan képháború s más belső és külső tusák miatt sajnálatos tespedés áll be a bizánczi kultúrában s egy pótolhatatlan hézag a bizánczi történetirodalomban. THEOPHANES Chronographiája csak a IX. sz. elején uralkodó felfogást tükrözi vissza, s így a közbeeső időre nézve pusztán visszakezdetéseket tehetünk. Annyi bizonyos, hogy ő már mítsem tudhatott az eredeti türk népről, a kiknek birodalma körülbelül 100 évvel az ő működése előtt megdőlt volt. Ő tehát a *Τούρκοι* nevet sem használhatja többé tulajdonképeni ethnologiai értelmében, hanem csakis átvitt, azaz geographiai és kulturális jelentésében, midőn ezt a Volga, Don és Kaukázus között lakó, nomád-életű népekre korlátozza. Szorosabb értelemben véve *Τούρκοι*-nak nevezi a Don és Kaukázus közötti szögletben élő népet, melynek törzsnevét ő közelebből nem ismeri, de a melyen a VIII. sz. közepétől fogva kétségtelenül a magyarok ősei értendők. Tágabb értelemben véve alkalmazza e nevet a magyaroktól keletre, a Volga és Kaukázus közt lakó kazárokra, a kiknek már törzsnevét is ismeri s gyakran a *Τούρκοι* eponymon nélkül is használja, a mint hogy ő utána nem is nevezik többé a bizánczi írók a kazárokat turkoknak. Ennek oka egyfelől abban keresendő, hogy a kazárok idővel a nomád-élettel felhagyván, egy önálló és az állandóság jellegét mutató, szilárd birodalmat alkottak, másfelől abban, hogy birodalmuk középpontja nem a Don, hanem a Volga mellékére esett. Midőn a magyarok 839-ben először indítanak portyázó hadjáratot nyugat felé s a Duna vonalán először tűznek össze a makedon-görögökkel, emezeknek jól kellett tudniok, hogy a magyarok a turkok földjéről jöttek, s ezért nevezi őket ez alkalomra vonatkozólag Georgios Monachos

más, egyebünnen forgalomba került nevek mellett Τοῦρκοι-nak is. Jól tudta ezt KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS is, a mint a *πλησίον τῆς Χαζαρίας* meghatározása is mutatja, s így a Τοῦρκοι: nevet a magyarokra nézve annál is inkább fenntarthatta, mint-hogy ezek még a X. század közepén is, mai hazájukból való többszörös betöréseikkel rá egy nomád nép benyomását tették. Konstantinos tehát a Τοῦρκοι: nevet Theophanes-féle, azaz geographiai és kulturális értelemben használja s ennek megfelelőleg alkalmazza a magyarokra, a mi mellett szól az a körülmény is, hogy műve megírásánál főforrásul a vele rokonságban álló Theophanes munkáját használta. A Τοῦρκοι-nak Theophanesnél való szereplése e név értelmének a későbbieknél még egy más irányban való kibővülésére is adott alkalmat. Miután ő többször tudósít arról, hogy a turkok a Kaukázuson átkelve betörnek Armeniába s itt rabolnak és fosztogatnak, s miután már Konst. Porph. tud arról, hogy a turkok egy része, a *Σαβαρτοιάσφαλοι* itt állandó tanyát is ütött, a későbbiek kiterjesztették e nevet azokra a nomád népekre is, a melyek Armenia felől fenyegették veszedelemmel a bizánczi határt, tekintet nélkül arra, hogy honnan eredtek. Így viszik át a Τοῦρκοι: nevet a XI. sz.-ban fellépő szelcsukokra, majd ezek utódaira, az oszmánokra.

Most azt kérdezhetné valaki, hogy hát miért nem alkalmazták e nevet a bizáncziak az avarokra, bulgárookra, besenyőkre és úzokra is, a kik mindannyian a Don irányából nyomultak előre. Erre nézve a felelet csak ez lehet: A *bolgárok* már jóval régebben a turkok megjelenése előtt kimozdultak volt a Dontól keletre eső hazájukból, valószínűleg a hunn áradattól elsodor-tatva már az V. század végén felbukkannak az Al-Dunánál (l. 24. l.), a VI. sz. JORDANES is a Fekete-tengertől északra (nem keletre!) említi őket, hol részint a Don és Dnjeper közt. részint az Ὀγγλος-ban hosszabb ideig tartózkodtak, mielőtt a VII. sz. végén mai hazájukban megtelepedtek volna. Az *avarok* neve a VI. sz. közepén, a turkokéval egyidejűleg válik ismeretessé. tehát oly időből származik, mikor a Τοῦρκοι név eredeti ethnikai értelemben lévén használatos, nem volt kiterjeszthető a nekik alávetett vagy előlük menekülő, nem azonos eredetű népekre. Az átvitt értelemben való használat idejében pedig az avarok már földrajzi helyzetüknél (Pannonia!) fogva kívül estek e név

jelentésének körén. A besenyők és úzok (kunok) pedig ép ellenkezőleg, bárha a Volga mögül jöttek s a régi türkökhöz úgy fajilag, mint nyelvileg igen közel állottak, azért nem nevezettek soha Τοῦρκοι-nak, mert fellépésük idején (IX. század) e név már oly határozott földrajzi értelmet nyert, a mely reájok nem illett. A besenyők ugyanis a IX. sz. második negyedében még a Volgától keletre laktak, de már ugyane század utolsó negyedében a mai Besszarábiában találjuk őket. Ebből világos, hogy nem lehetett idejük arra, hogy Τουρκία-ban, azaz a Don s Kaukázus között megtelepedjenek. Ugyanez áll az úzokra is, a kik kezdettől fogva mindig a besenyők sarkában voltak s őket mindig tovább és tovább üzték nyugat felé.

A magyarok Τοῦρκοι neve ezek szerint oly időből származik, mikor ők még a Don és a Kaukázus közt laktak, s a bizánczi nyelvhasználatban annyit jelentett, hogy a magyar oly nomád nép, mely a IX. század elején s azt megelőzőleg is a nevezett helyen tanyázott. Ebben az időben pedig a Τοῦρκοι névnek már semmi határozott ethnikai, azaz faji jelentősége nem volt, s így belőle a magyarokra nézve sem vonhatók ilyen irányú következtetések.*)

*) Nagy Géza az Ethnographia XIX. évf. 65. és k. lapjain közölt »A honfoglalók és a turkok« cz. értekezésében kétségbe vonja a turk (Τοῦρκοι) névnek geographiai értelemben való használatát a bizáncziaknál, arra hivatkozva, hogy Theophanes a Don és a Kaukázus közt elterülő vidéket nem csupán Τουρκία-nak, hanem Nagy-Bolgárországnak is nevezi, a miből következnék, hogy a Τουρκία-nak nem volt praegnans földrajzi értelme. Ámde ez az állítás a Theophanes-féle hely félreértésén alapszik. Theophanesnél ugyanis azt olvassuk (p. 356—57. C. de Boor): ἔρχεται ὁ λεγόμενος Κοῦφης ποταμός, καὶ ἀπὸδίδει εἰς τὸ τέλος τῆς Ποντικῆς θαλάσσης πλησίον τῶν Νεκροπέλων εἰς τὸ ἄκρωμα τὸ λεγόμενον Κριῦ Πρόσωπον... ἀπὸ δὲ τῆς αὐτῆς λίμνης ἐπὶ τὸν λεγόμενον Κοῦφιν ποταμόν, ἔνθα τὸ ξυστόν ἀγρεύεται Βουλγαρικὸν ὄψαριν, ἢ παλαιὰ Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη, καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὀμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυγγάνοντες. A Κοῦφης-on itt nem a Meótiszba ömlő Kuban, hanem a Fekete-tenger északnyugati kiszögellésébe folyó Bug (régii neve Hypanis, éppúgy, mint a Kubannak) értendő. A Νεκροπέλοι (Classen szerint Νεκροπέλοι) ugyanis, értsük bár alatta akár a Perekoptól nyugatra eső holt tengert (l. Marquart O. u. o. S. 505. l.), akár Negropoli várát (l. Notæ in Theoph. ed. Bonn. p. 504.), mindenkép a Taurusi Chersonesostól északra v. északnyugatra keresendő, s így a fentebbi hely azon meghatározása, hogy a Κοῦφης πλησίον τῶν Νεκροπέλων ὀμlik a Fekete-tengerbe,

Ἰαίονες.

Erről a névről kevés megjegyezni valónk van. Abban a korban kerül forgalomba a magyarokról, midőn az archaizáló szenvedély tetőpontját érte el s a midőn tabula rasa-t csinálva mindabból, a mit görög szellem a hellénisztikus kor óta alkotott, csupán az ókori klasszikusoknak hittek. De hogy a *Ἰαίονες* név, mely még Herodotosnál*) egy, Makedoniától északra, a Strymon folyó mellékén lakó és a monda szerint a teukroktól idetelepített néptörzsre vonatkozott, hamis analogiával kiterjeszthető lett a Közép-Duna mentén lakó magyarokra is, abban első sorban nem a XIII—XV. század történetírói (l. 5. l.) a hibásak, hanem igenis azok a Kr. u. I. sz.-ban működő írók, a kik az első, hatalmas reakciót intézték a korokban lábrakapott népies irány ellen s a római császárság első éveiben ismeretessé váló, illyr eredetű *pannonok*at — a hangzás és a földrajzi helyzet durva kézzel szőtt analogiája révén — a herodotosi *Ἰαίονες* névvel illették. Hiába tiltakozott ez eljárás ellen a római nevelésű és praktikus érzékű Dio Cassius,**) hiába hangsúlyozta nyomatékosan, hogy a Dalmatia szomszédságában, az Ister mellett lakó *pannonok*

csakis a Bugra illik. A Kotragok pedig a Theophanesnél folytatólagosan között genealogikus monda értelmében a Tanais jobb partján laktak, itt kell keresnünk tehát Nagy Bolgárországot is. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a λίμνη (= Meótisz) és a Kuban között nincs akkora terület, melyen a μεγάλη Βουλγαρία-t el lehetne képzelni, de igenis van a Meótisz és a Bug között. Hogy pedig a magyarok turk neve adott volna okot arra, hogy a XII. századbéli és későbbi bizáncziak turkoknak nevezzék a látszólag ugyanazon a helyen fellépő szelesukokat és oszmánokat, ez ellen két ok is hozható fel. Először az, hogy a turk név használata sokkal régebbi eredetű Bizánczban a magyarok első fellépésénél s egészen a VI. századig nyúlik vissza, tehát e név jelentésének eredete is itt keresendő, a mint a fentebbiekben kifejtettük. Azután, a XII. századtól kezdve, a mikor a szelesukokat és oszmánokat emlegetik turk név alatt, a magyarokat már többé nem nevezik turkoknak, s biztosra vehető, hogy ez időtől kezdve a bizánczi közfelfogás már semmit sem tudott a Pannoniában lakó Οὔγγροι (ill. Ἰαίονες) és a turk név kapcsolatáról. Annak czáfolatául pedig, hogy a honfoglaló magyarok turk neve egyenesen az altaji turkok törzsét jelentené, hivatkozom a fentebb (l. 33—52. l.) elmondottakra.

*) V. 13.

**) Lib. 49. cap. 36.

teljesen különböző népfaj az egykor a Rhodope-hegység lejtőjén említett paionoktól, szavai pacsirtahangként veszték el az archaisztikus trombiták zúgó harsonái mellett. Már az V. sz. Zosimos*) következetesen Παριονία-t ír mindenütt, a hol Pannoniáról van szó, s utána legfeljebb annyi engedelményt tesznek a gyakorlati élettel inkább számotvető irók, hogy a két formát vegyesen használják egymás mellett.***) Miután így a herodotosi Παριονες értelme már a bizánczi kor előtt módosult s azonossá lett a Pannonii-vel, önként kínálkozott ez a magyarok nevének oly korban, mely minden nép őseit Herodotosnál kereste. Ez az elnevezés világosan mutatja, hogy minő szempontok szerint jártak el a bizáncziak valamely idegen nép megjelölésénél. Nem az irányította őket, hogy vajjon nyelvi és faji tekintetben milyen csoportba volna sorozandó, vagy éppen hogy milyen névvel nevezi önmagát egy nép, hanem, hogy mit tartanak róla a régiek, illetve a hagyományos neveknek melyikét lehetne a legtöbb alappal rá alkalmazni. Hogy ez gyakran a történeti igazság rovására, sőt néha annak tudatos megkerülésével történt, azt e példa is bizonyítja. De ez természetesen következménye az egész bizánczi irodalom vezérgondolatának, mely a régi (kiváltképen ókori) hagyománynak teljes fenntartásában és utánzásában állott. A földrajzi helyzeten kívül azonban még egy másik körülményt is kifejez a magyarokra nézve a Παριονες név. Azt t. i., hogy a magyarok ebben a korban már nem voltak nomádok, hanem állandóan letelepült és szervezett nép. Ennek a névnek u. i. sohasem volt nomád jelentése, s éppen ezért nem is alkalmazzák soha a szintén pannoniai hunnokra és avarokra, a kik — bármily hatalmas birodalmat alapítottak is — azért többé-kevésbé mégis megtartották nomád-jellegüket. A magyaroknak, mint bizonyos állandó életmóddal és kultúrával bíró népnek a megismerése szolgált kiindulópontjául annak, hogy régi nomád-neveik (Οἰωνοί, Τούρκοι) helyébe a Παριονες-t iktatták.

*) Ed. Mendelssohn, p. 11, 75, 100, 103.

***) L. Menander és Prokopios kiadásainak indexét.

Μάζαροι.

Az a név, melylyel a magyarok önmagukat nevezték és nevezik ma is, csak elvétve, mint véletlenül becsúszott adat fordul elő a bizánczi íróknál, a nélkül hogy valamelyes elterjedésnek és következetes használatnak örvendhetett volna. Meglátszik, hogy maguk ez írók sem voltak tisztában e név valódi tartalmával s csupán idegen ajakról vett értesüléseket ismételnék öntudatlanul, mikor e nevet használják. KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS a De adm. imp. 37. fejezetében (p. 164. ed. Bonn.) említi a Μάζαροι*) és Οἰζοι népeket, mint a besenyők szomszédait az ő régi hazájukban, mely a Volga (Ἀτῆλ) és az Ural (Γεῖχ) közt terül el. A Μάζαροι nevet aztán soha többé nem használja s ez alkalommal sem írja körül részletesebben, hogy mely népre vonatkozik. Az értesülés egész jelleme elárulja, hogy besenyő forrásból származik, mint a szóbanforgó fejezet legtöbb adata.***) De mint még igen sokszor, Konstantinos ezuttal sem tudta a nyert s alapjában véve helyes tudósítást chronologice és geographice pontosan elhelyezni. Abban az időben ugyanis, mikor a besenyők a Volga és az Ural közt laktak, bár keleti szomszédaiak kétségkívül az úzok voltak, nyugati szomszédaiak mégsem lehettek a magyarok, hanem első sorban a kazárok. A IX. század elején ugyanis, mikor a besenyők először törnek rá a

*) Banduri az Animadversiones in Const. libros ed. Bonn. 367. l. a Μαζάρους alakra nézve megjegyzi: Sic in manuscriptis et in editis, sed sunt qui hic Χαζάρους legendum putent, cum subiungat Porphyrogenitus πρὸ ἐτῶν δὲ πεντήκοντα οἱ λεγόμενοι Οἰζ μετὰ τῶν Χαζάρων ὁμονοήσαντες. A mint Melich János barátomtól értesülök, a Μάζαροι-ra vonatkozólag még két coniectura jöhet tekintetbe: α) Μάζαροι: íráshiba Μάτζαροι helyett (olv. Macsari); ez esetben macsar ~ magyar-ra, v. ö. acsarkodik ~ ayyarkodik, ricсорit ~ rígyorog stb. β) Μάζαροι csak akkor azonosítható a *magyar (madžar)-ral, ha sikerülne bebizonyítani, hogy a bizáncziak, illetve Konstantinos a gy (dzs) hangot ζ-vel is írták. Mindezek kétségkívül aggodalmat ébresztenek a Μάζαροι alak hitelessége és a magyarokkal való kapcsolatba hozatala iránt s szükségessé teszik e kérdésnek minden oldalról való beható revisióját. Egyelőre azonban legyen szabad ragaszkodnunk a kézirati hagyományhoz s ahhoz a föltevéshez, hogy a Μάζαροι mögött a magyarok neve lappang.

**) Bury: The treatise De adm. imp. BZ. XV. (1906) 567. l.

magyarokra, emezek már a Don és a Kuban közt, a Meótiisz keleti oldalán tartózkodtak, mint régi lakói e tájéknak (l. 50. l.). Ámde a magyarok e hazája és a Volga közt ott terült el még a kazárok birodalma, kikről maga Konstantinos mondja a fenti adattal kapcsolatban, hogy ők üzték ki az úzokkal szövetkezve a besenyőket Volga-melleki hazájukból. Előbb említett megjegyzése tehát csakis arra az időre talál, a mikor a magyarok Etelközben (a Pruth és Szereth táján), a besenyők tőlük keletre (a Dnjeszter és Don között), az úzok pedig még keletebbre (a Don mögött) laktak, vagyis a IX. sz. végére. Nyilván az az eset forog fenn, hogy Konstantinos az ekkori állapotot, melyre a korabeli besenyők, a kiktől ő ez értesüléseit szerezte, még élénken emlékeztek, hamis általánosítással kiterjesztette az ő őshazájukra is. Ez az adat azonban világosan mutatja, hogy a besenyők milyen néven ismerték a magyarokat kezdettől fogva, s hogy ők e nevet nem csupán egy törzsre alkalmazták, hanem mindama törzsekre, melyeket Don-melléki hazájukból kiszorítva, folyton maguk előtt üzték egészen mai (Pannonia) hazájukban való megtelepedésükig. Az arab írók is ismerik e nevet már a IX. sz. elejéről: *madsgar**) (MUSLIM B. ABŪ MUSLIM), *basgar* (MASZŪDI),*) *modsgar* (IBN RŌSZTEH)*); és pedig nem, mint egyiket a hét törzsnek (pl. a Konstantinos-féle Μεγάλη, l. alább), hanem, mint az összetartozó törzsek közös nemzetnevét (pl. besenyők, kazárok, szlávok stb.). Úgy az arab, mint a görög forma az eredeti *magyar*-ral szemben rokon hangváltozást mutat, t. i. a *gy*-nek ζ-, illetve *ds*-be való átmenetét.

Meglepő, hogy ugyanez a név már a VII. sz. elején élő THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES-nél is előfordul egy ízben. A II. könyv 18. fejjében (p. 106. ed. C. de Boor) ugyanis a következőket írja: «Οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Θεόδωρον καὶ τὸν Ἀνδρέαν τὸ Ματζάρων (φρούριον δὲ καὶ τοῦτο) τῷ χρόνῳ γεγηρακὸς διωρθώσαντο, οὐκ ἄπο δὲ τοῦτο τοῦ Βερούδαεὺς ἐτύχχανεν ὄν.» Sajnos, hogy a földrajzi és katonai szakismeretekben amúgy is szűkölködő szerző nem nevezi meg pontosan sem a helyet, sem az időt, melyre e tudósítása vonatkozik. Kénytelenek vagyunk tehát indirekt úton kísérelni meg ezeknek megállapítását. Abból a körülményből,

*) Marquart, O. u. o. S. 68. l. Kuun, Relat. I. 150.

hogy megelőzőleg (p. 105.) a HERAKLEIOS vezérlete alatt álló seregnek a perzsák elleni harcáról esik szó, következtethetjük, hogy itt is a perzsák elleni hadműveletnek egy másik részéről történik említés, melynek vezérei Θεόδωρος ὁ Παβδηνός és Ἄνδρεας, a szaraczén tolmács (ἑρμηνεὺς τοῦ Σαρακηνοῦ φύλου τοῦ ἐπικουροῦντος Ῥωμαίοις) voltak. Annál is inkább, mert maga Theophylaktos említi a római (bizánczi) hadseregnek a nevezett vezérek alatt két félre való osztását, a mi csakis ugyanegy hadjáratra vonatkozhatik.¹⁾ A bizáncziak és perzsák közötti küzdelem pedig Maurikios idejében is, éppúgy, mint előzőleg II. Justinos és II. Tiberios, később Phokas és Herakleios idejében, a két birodalom határán, azaz Persarmeniában és Mesopotamiában folyt, tehát a Μάτζαροι-k erősségét is itt kell keresnünk. Közelebbi meghatározásul szolgálna a tőle nem messze eső Βεῖτουδαῆς vára, de ennek a fekvése sem ismeretes. Annyi bizonyos, hogy itt nem szabad az ABŪLFIDĀNÁL (Geogr. I, 201, 8.) hagyományozott *Kum-māġar*-ra, vagyis a Kuma folyó melletti Māġar²⁾ városra gondolni, a mint SEBESTYÉN GYULA³⁾ teszi. SEBESTYÉN abban is téved, mikor e hadjárat idejét HERAKLEIOS császár korába (622-628) teszi, összetévesztvén e császár atyját, a Maurikios korabeli hadvezért, fiával, a későbbi császárral. Ez ellen szól egyszerűen az, hogy Theophylaktos csupán az 582-602-re terjedő évek történetét írta meg. Így Bury⁴⁾ egészen helyesen ez eseményt az 587. évre teszi. Nagyobb nehézségekbe ütközik a szóbanforgó vár (φρούριον τῶν Ματζάρων) fekvésének meghatározása. Az örmény történetírók, pl. INDSIDSIAN⁵⁾ és THOMAS DE MEZOPE,⁵⁾ emlitenek egy *Maġar* nevű helységet, melynek pontos fekvése megint nincs adva ugyan, de sejthetőleg Armeniában volt. ORPELIÁNNÁL⁵⁾ található a *Madsaraga-dzor* (= madsarok völgye) Armeniában, melyet THŪRY a későbbi (l. 50. l.) szevortik kerületével azonosít. Tudjuk, hogy a szevortik = Armeniában

¹⁾ Theoph. Sim. II. 10. p. 89. ed. C. de Boor mondja, hogy Theodorosnak és Andreasnak az volt a megbízatása, hogy a perzsákat nyugtalanítsák.

²⁾ Kuun, Relat. I. 93.

³⁾ A magyar honfoglalás mondái, 17. l.

⁴⁾ History of the later Roman Empire II. 108.

⁵⁾ L. Kuun, Relat. I. 94.

letelepült magyarok, de minthogy a Madsaraga-dzor elnevezés nem maguktól a magyaroktól, hanem az örményektől származik, a kik a szevortikot sohasem nevezték magyaroknak. azért a szóbanforgó elnevezés eredetét nem tehetjük a szevortik korára, hanem jóval régebbi időre, körülbelül arra, a melyből a *προόριον τῶν Ματζάρων* is származik. Hogy eme helyeknek egymáshoz való viszonyát, esetleg azonosságát megállapítsuk, azt megakadályozza fekvésüknek teljes bizonytalansága. Minthogy azonban a perzsák és bizáncziak közti háború az 586--7. évben Bury*) felfogása szerint Amida város és Arzanene közt, azaz Armenia délnyugati szögletében folyt, igen valószínűnek tarthatjuk, hogy a Theophylaktos-féle vár azonos a már az ókorban is ismeretes *Mazara* helységgel, mely Melitenével átellenben, az Euphrates balpartjától nem messze feküdt. Erre mutat az is, hogy itt egy igen régi várról van szó, mely azelőtt a magyarok birtokában volt, de a mely később bizánczi birtokba ment át, a kik aztán a rozoga állapotban levő várat kijavították. Hogy az ott lakó magyarság elhagyta-e ekkor a várat, vagy az új tulajdonosok zsoldjába szegődött, azt nem tudhatjuk, de a dolog érdemére nézve nem is fontos ezt tudni. Nevezetes csupán annak megállapítása, hogy a magyarok egy része már a VI. sz. második felét megelőző időkből áthatolt a Kaukázuson s ennél fogva a VIII. sz. közepén felbukkanó Szevortik éppen nem jártak töretlen úton, hanem csak nemzetük régi hagyományát követték, a mikor a Kur-folyó környékén megtelepedtek.

A különbség, mely a VI. és VIII. századi armeniai magyaroknak elnevezésében nyilvánul, úgy magyarázandó, hogy az előbbieknak nevét maguktól a magyaroktól, az utóbbiakét pedig a szomszédos népektől vették át az örmények s tőlük az arabok és bizáncziak. Az *Ἰσόγούρις* nevű vár Lazike tartományában, melyről AGATHIAS tudósít (I. 16 -17. l.), természetesen egészen különböző a *προόριον τῶν Ματζάρων*-tól. Az előbbi nem volt az unnogurok tulajdona s nevét csupán az e helyen legyőzött és leigázott néptől kapta; az utóbbi kifejezetten az egykori tulajdonosokról kapta nevét, a nélkül hogy leigázásukról valami szó volna. A két

*) Hist. of the later Roman Empire II. k. The Persian War cz. fejezete.

népnevének egymáshoz közel eső időben és helyen való fennmaradása csak azt bizonyítja, a mire már előbb utaltunk (l. 17. l.), hogy a magyarok nem voltak azonosak a unnogurokkal.

A Μεγέρη (mejeri < megyeri) forma, melyet KONSTANTINOS De adm. imp. 40. §. (p. 172. ed. Bonn.)-ben, mint a nyolcz törzs harmadikát említ, magashangú változata a «magyar» (Μάζαροι)-nak s így azonos vele. Hogy ez a forma a magyaroknál tényleg használatban volt, mutatják az ANONYMUSNÁL*) fennmaradt «Dentumoger» és «Hetumoger» nevek, továbbá számos «Megyer»-t tartalmazó helynév, mint Tóth-Megyer, Pócs-Megyer, Káposztás-Megyer stb.**) E formát tehát Konstantinos kétségkívül a magyaroktól vette át. De az ő tudósításából még korántsem szabad azt következtetnünk, hogy a «megyer» (= magyar) nevet az ő korában vagy akár a honfoglalás idejében is csak egyetlenegy törzs viselte volna. Tudósításainak egybevetéséből kitűnik, hogy a magyaroknak hét, illetve a kabarokkal együtt nyolcz törzsre való felosztása nem felel meg kora tényleges állapotának. Maga mondja (De adm. imp. p. 172. ed. Bonn.), hogy egyedül a *kabarok* három nemzetségből (γενεά) állottak, tehát már ezáltal a 8-as szám 10-re növekszik. De maguk a magyarok is bizonyára több nemzetséget számláltak 7-nél, mely szám babonás tiszteletnek örvendett az ural-altaji s más fajú népeknél is, s az ősök felsorolásánál a hozzáfűződő szerencsés előjelnél fogva néhol még ma is használatban van.***) Már a *turkok* kánja így nevezi magát, midőn az 593. évben Maurikios császárhoz intézett levelében tudtul adja győzelmeit: «τῷ βασιλεῖ τῶν Ῥωμαίων ὁ Χαγάνος ὁ μέγας δεσπότης ἑπτὰ γενῶν καὶ κύριος κλιμάτων τῆς οἰκουμένης ἑπτὰ». Jól tudjuk, hogy ő sokkal több nemzetségnek volt ura hétnél (l. 40—41. l.), mely számot nem szabad tehát reális értelmében felfogni. Így fog állni a dolog bizonyára a magyarokra nézve is. Valamint a hetes szám, úgy a hozzá fűződő törzsnevek sem felelnek meg a IX—X. század tényleges gyakorlatának, s ősrégi, a történetkutatás által már meg nem közelíthető hagyományon kell, hogy nyugodjanak. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy hazai krónikáink, mint a Kézaié és a

*) Kuun, Relat. I. 141, 151.

**) U. o. I. 139.

bécsi képes krónika, egészen más neveket őriztek meg a magyarok hét seregének vezéreiről, mint Konstantinos. Ezek a nevek, mint történeti személyiségek, a honfoglalás idejére nyúlnak vissza, a Konstantinoséi jóval régebbi, már meg nem határozható időre. Érdekes párhuzamul szolgál itt Kis-Ázsia tartományainak felosztása az ozmán szatrapák között a XIII. sz. végén, melyről a bizánczi történetírás kétféle hagyományt is őrzött meg. LAONIKOS CHALKONDYLES,¹⁾ a ki e pontban nagyjában NIKEPHOROS GREGORAS²⁾ követi, ámbár nyomatékkal hangoztatja, hogy e szatrapák heten voltak, azért sem a területekre, sem a személyekre nézve nem tartja meg a hetes számot. Kortársa, Dukas,³⁾ már nem is említi a számukat, de a felosztásnál sok tekintetben eltér Chalkondylestől. Ez a különbség köztük csakis úgy érthető meg, hogy mindketten egy ozmán népmonda alapján állanak, de e mondának különböző rétegeiből merítenek. – Bizonyosra vehető, hogy a Μεγέρη (= megyeri) név valamikor csupán egy törzsre vonatkozott, de már a IX. sz. elején magyar (madsgar, Μάζαρ) formában mindama törzsek összességét jelentette, melyek a Don-tövi hazából a besenyők által kiszorítva, nyugatra vándoroltak s végre a mai Magyarországon telepedtek meg. Ilyen értelemben használják ugyanis a besenyők és arabok a magyar, ill. madsgar nevet már a IX. század elején.

A magyar nemzetnévvel szokás azonosítani a Μουάγρις, vagy Μουαγέρης személynevet is, mely THEOPHANESNél (p. 165. ed. C. de Boor) egy bizonyos hunn király neve gyanánt van hagyományozva, kit Bosporus-vidéki alattvalói az 520. év körül tettek meg fejedelmüké testvére, Γορδᾶς helyett. Emez ugyanis Bizánczba jöven, kereszténynyé lett s visszatérvén az őrizetére bízott Bosporus városába, hol rómaiak és hunnok vegyesen laktak, itt népe bálványait halomra döntötte s ezért felbőszült pogány törzsrokonai részéről halállal lakolt. MALALAS, kinek krónikájából Theophanes ez adatokat majdnem szószerint átvette,

¹⁾ Ed. Bonn. p. 15.

²⁾ Ed. Bonn. p. 214. V. ö. Darkó Jenő «Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez» cz. programmértekezésének (budapesti VII. ker. külső m. kir. áll. főgymn. 1906—7. évi értesítője) 19. s k. lk.

³⁾ Ed. Bonn. p. 13—14.

a keresztény hitre áttért király nevét Γρωδ-*nak*, örökébe lépő öcscséjét pedig Μουγελ-*nek* írja (p. 431. ed. Bonn.). Ez a forma már igen közel áll az Anonymus «moger» (mogyer)-jéhez, mint-hogy *o* és *ou*, *λ* és *ρ* váltakozása, különösen idegen tulajdonnevekben, nem ritka a középkori görög nyelvben (pl. Ὁγῶρ — Οὐγοῦροι, Βράχοι — Βλάχοι) és a *γ* mögött eredeti «gy» is fölvehető (v. ö. Μεγέρη). Így Κεδρενος, a ki viszont Σκυλιτζης révén Theophanest írja ki, már Μοχέρας-*t* ír (l. Annot. ad Malal. in edit. Bonn. p. 646-7.). De ha el is ismerjük e névnek a «magyar»-ral való azonosságát, mégsem tekinthetjük ezt a nép v. néptörzs meg-személyesítésének,¹⁾ még kevésbé ősatyjának, hanem csakis annak bizonyítéka gyanánt, hogy a «mogyer» népnév, mint személynév is használatban volt. Hogy egy törzsnek a neve mi mindenre használható volt, azt jellemzően mutatja éppen e korból a Γύλα név, mely KONSTANTINOS tanúsága (p. 165. ed. Bonn.) szerint, mint a besenyők harmadik törzsének (θέρμα) neve szerepelt, de ugyanekkor a magyaroknál a fejedelem után a legelső bírói méltóságot (τάξις κριτοῦ) jelentette (l. Konst. De adm. imp. p. 174. v. ö. arab *dsila* Ibn Rösztéh-nél) s *Gyula* alakban, mint személynév is használatban volt és van. Éppen ez a példa óvatosságra int bennünket abban a tekintetben, hogy Μουγελ hunnjait minden további kritika nélkül a magyarok őseivel azonosítsuk. Mindamellet el kell ismernünk a jogosultságát egy ilyen föltevésnek már azért is, mert — mint előbb láttuk — a magyaroknak a Kaukázus közelében való tartózkodása a VI. sz. folyamán is bebizonyítható.

Látjuk, hogy a *magyar*, mint személy- és helynév, mint törzs- és nemzetnév a magyaroknak mai hazájukban való megtelepedésük előtt is széles geographiai és chronologiai kiterjedésben használatban volt. Más forrásokból tudjuk, hogy az Altai hegység környékén egy folyónak a neve *Madsar*,²⁾ egy hegynek a neve *Mazar-tâgh*²⁾ volt, Tabaristan egyik fejedelmének a neve *Al-Mazjâr*³⁾ volt, továbbá, hogy a Tigris és Euphrates összeszakadásánál egy városnak a neve *Madsar* volt. Hogy ezek a nevek

¹⁾ Sebestyén: A magyar honfoglalás mondái, 17. l.

²⁾ Kuun, Relat. I. 19.

³⁾ U. o. 252. l.

honnan vették eredetüket s milyen viszonyban állanak a magyarság történetével, az még mindig talány, melynek fölfejtése méltó volna a legnagyobb fáradságra és áldozatokra is. Ha a magyar név elterjedésének eme hatalmas arányait nézzük, jobban megértjük, hogy miért írta zászlójára e nevet az a kétségkívül különféle elemekből összeverődött hódító-sereg, mely a IX. században az orosz pusztákon át a Kárpátok felé vette útját, s miért őrizték ezt évszázadok viharai közt oly féltett kincs gyanánt elődeink.

Σαβαρτοιάσφαλοι.

KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS «De administrando imperio» cím alatt ismeretes munkájának 38. fejezetében találkozunk e névvel. Midőn leírja a magyarok régi hazáját Lebediában, a következő kijelentést teszi: οὐκ ἐλέγοντο δὲ τῷ τότε χρόνῳ Τούρκοι, ἀλλὰ Σαβαρτοιάσφαλοι ἔκ τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο» (ed. Bonn. p. 168.). Majd, midőn megemlékezik a magyaroknak a besenyőktől ezen a helyen történt leveretéséről s ennek következtében seregüknek két részre való osztlásáról, így egészíti ki fentebbi h iradását: «καὶ τὸ μὲν ἐν μέρει πρὸς ἀνατολήν εἰς τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατῴκησεν, οἱ καὶ μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τὴν τῶν Τούρκων ἀρχαίαν ἐπωνομίαν καλοῦνται Σαβαρτοιάσφαλοι» (p. 169. ed. Bonn.). Mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy ez adatokat Konstantinoson kívül a bizánczi írók egyikénél sem találjuk meg, s így ezek az ő legsajátabb értesüléseit tartalmazzák. A mi a nevet illeti, már az ἔκ τινος αἰτίας hozzátétel mutatja, hogy itt nem közönséges tulajdonnévről van szó, mely egységes, oszthatatlan s éppen ezért magyarázhatatlan is, hanem e névnek vagy legalább egy részének valami másra is átvihető, azaz magyarázható értelme van, melynek Konstantinos is tudatában volt, csak éppen az *okát* nem tudta adni annak, hogy miért alkalmazták e nevet a Τούρκοι-ra. PECZ VILMOS mutatott rá először arra,*) hogy e név

*) EPhK. 1896. 385—389. — 1896. 800—806. — 1898. 209—221. 494—495. V. ö. még Fiók Károly (Századok 1896. 607—616. — 1897. 611—617. 699—786. — 1899. 9—20.), Thúry József (Századok 1897. 317—327. 391—403.) és Gyomlay Gyula (EPhK. 1898. 305—324.) idevonatkozó cikkeit.

második része az ógörög (irodalmi) ἀσφαλῆς melléknév közép- és újgörög népies alakjának (ἄσφαλος) többesszámi hímzemű nom.-át (ἄσφαλοι) foglalja magában. Ugyanő hozta a bizonyítékokat is arra nézve, hogy e szó ilyen alakban a Konstantinos-korabeli népies görögségben tényleg használatban volt. Miután ez az egyetlen mód arra, hogy a kérdéses névben világos értelmet adó görög szót nyerjünk, meg kell állapodnunk e magyarázat mellett. Bizonyos azonban, hogy az ἄσφαλοι hozzáadása a Σαβάρτοι-hoz nem magától Konstantinostól ered, mert ellenkező esetben neki tudnia kellett volna e jelző alkalmazásának okát is, s azonkívül még ő ezt bizonyára külön szónak írta s irodalmi (ἀσφαλῆς) alakjában használta volna, mint pl. ugyanezen munkájának 149. l. ed. Bonn. Az a súlyos körülmény, hogy ő nem ismeri ez elnevezés okát, kizárja annak lehetőségét, hogy az ἄσφαλοι rész egyáltalában a bizáncziaktól, illetve görögül beszélő embe- rektől származott volna. Így vezet bennünket a kényszerítéség arra a föltevésre, hogy ez csak népetimologikus elváltozása valamely idegen szónak, mely csak formailag simult a görög fülhöz és kiejtéshez, a nélkül hogy valódi tartalma és létre- jövetelének oka is ismeretessé válhatott volna a bizáncziak előtt. Az eredetéhez vezető utat mutatja a vele elválhatatlan kapcsolatban hagyományozott Σαβάρτοι, mely kétségtelenül nem görög szó s az ἄσφαλοι-val együtt, egyszerre jutott el Konstantinoshoz. THÜRY volt az első, a ki felismerte,*) hogy a Σαβάρτοι azonos az örmény és arab krónikákban is ismeretes, azon bevándorolt, nem örményfajú nép nevével, mely a X. sz. közepén a Kúr folyó mentén, a Tiflisz és Berdah közt levő területen, vagyis az örmény Udi tartományában lakott, s melynek az arabokkal és örményekkel folytatott harczáról s a környéken véghezvitt pusztításairól több ízben is tesznek említést a nevezett források. A IX. sz. arab történetíró, AL BALĀḌURĪ**) említi az ő első föl- lépésüket Šamkōr armeniai város elfoglalásával kapcsolatban Jazid b. Usaid helytartóságának végén, mely idő — a mint az arab források nem egészen egybehangzó tudósításából kiviláglik - a 754. és 757. évek közé esik. Ez az adat kapcsolatba hozandó a

*) Századok, 1897. 317—327. 391—403.

**) Marquart, O. u. o. S. 36. l.

Τοῦρκοι-nak THEOPHANESTŐL a 755. és 756. években említett betörésével Armeniába (l. 45. l.). Ha Theophanesnek igaza van, akkor a Σαβάρτοι (= Τοῦρκοι) első történeti szereplését pontosan a 755. évre tehetjük. Az arabok közül megemlékeznek még róluk a X. sz. MASZŪDI, ISZTAHRĪ és ABU-EL-KASSZIM, majd a XIV. sz. DIMASKI, az örmények közül a X. sz. JÁNOS pátriárka s ő utána még számosan.¹⁾ Úgy az arab, mint az örmény forrásokban különböző formákban van hagyományozva e nép neve, s a zavart még fokozza az, hogy a modern tudósok néha még ugyanazon formákat is különbözőképpen írják át. Így THŰRY az örmények után majd «Szjavorti», majd «Szevorti», MARQUART ellenben hol «Szevordi», hol «Szeavordi», vagy «Szavordi» formákat használ. DE GOEJE Balādūrī kiadásának 203. lapján a következőképp írja e népnevet: السَّوَّارِدِيَّةُ, mely magyar átírásban: asz Szavardijja.

Így írja át e nevet MARQUART is (as Sāwardīja), ki egyébként a későbbi és gyakrabban előforduló arab formát: السَّيَّوَرِدِيَّةُ mindig as Sijāwardīja-nak írja, azaz, mintha a , fölött - (fatha) állana. Ezzel szemben D'OHSSON²⁾ «Savordi»-t, illetve «Siavordi»-t, MASZŪDI francia fordítója³⁾ és THŰRY³⁾ is Siavordi (Sziavordi)-t használ az arab formák átírása gyanánt. Ez utóbbi írásmódok eredeti arab السَّيَّوَرِدِيَّةُ alakot tételeznek föl, tehát olyat, a melyben a , fölött ' (= damma) állott, mely a későbbi arab kiejtésben, különösen a népnelvben átment o-ba. Minthogy az arab és örmény nyelvben elegendő szakismeretekkel nem rendelkezem, nem dönthetem el, hogy mennyiben helyesek a fenti átírások és mennyiben nem; úgyszintén azt sem, hogy melyik mutatja e formák közül az eredeti alakot, s hogyan magyarázandók a többiek. Mindezek a kérdések sürgetően várják az illetékes szakemberek nyilatkozatát.

Egyet azonban képesek vagyunk a nevezett nyelvekben való különösebb jártasság nélkül is megállapítani. Azt t. i., hogy a Konstantinos-fele Σαβαρτοισσαφοι nem származhatott az örmény-

¹⁾ Marquart, O. u. o. S. 37. s k. lk.

²⁾ Les peuples du Caucase, p. 170.

³⁾ L. Thúrynak a Századokban közölt és fentebb idézett cikkeit.

ből, hanem csakis az arabból. Figyelembe kell vennünk ugyanis, hogy ő e névnek még egy másik formáját is említi a De caerimoniis aulae Byzantinae cz. munkájában (II. 48. p. 687, 13/14. ed. Bonn), midőn a külföldi souverainekhez intézendő czímzések közé ezt is fölveszi: «εἰς τοὺς γ' ἄρχοντας τῶν Σερβοτιῶν τῶν λεγομένων Μαύρα παιδία.» Kétségtelen, hogy itt örmény átvételről van szó, miután csak e nyelvben jelent a kérdéses népnév annyit: *fekete fiúk*. Kétségtelen továbbá, hogy Σερβοτιῶν csak helytelen olvasás eredeti Σεβορτιῶν (nom. Σεβόρτιοι) helyett a jobban ismert Σέρβλοι analogiájára (l. De adm. imp. p. 152. et sequ.). Σεβόρτιοι pedig csupán csak az örmény «Szevorti» (v. Szevordi?)-nek lehet az átvétele, de semmiesetre sem az arab formáknak. A legnagyobb mértékben valószínűtlen, hogy Konst. egyszer Σεβόρτιοι, másszor pedig Σαβάρτοι formában vette volna át az örményektől ugyanazt a szót. Ellenben ez utóbbi formának az arabból való kölcsönzése mellett szól: 1. a hangtani egyezés (arab: Szävardi); 2. az a körülmény, hogy Konstantinos e név jelentését nem ismeri, a mit nem váránk, ha örmény átvételről volna szó; 3. az, hogy Konst.-nak ez értesülését olyan nép fiától kellett szereznie, a mely tudott az egyfelől Armeniában, másfelől Pannoniában letelepült magyarok szoros összetarozásáról; ilyenek pedig inkább a részben mint hittérítők, részben mint kereskedők úgyszólván az egész, akkor ismert világot bejáró arabok lehettek.

Most az a kérdés merül föl, hogy mi az értelme, eredeti jelentése e népnévnek. Örmény *Szjavorti*, illetőleg *Szevorti* — mint THÚRY*) megállapította, — a *szjav*, ill. *szev* (= fekete) és *orti* (= fiú) szók összetétele s annyit jelent: *fekete fiú*. Az örményben nem ritkaság ilyen összetétel; ugyanő fölemlíti, hogy Armenia egyik ősrégi királyának, ki a Kr. e. 765—748. évek közt uralkodott, a neve: *Szgjaj-orti* (= óriás fiú); II. Asod örmény királyt mellékneven *Arkhaj-orti*-nak (= király fiú) is hívták; egy vállásfelekezetnek a neve pedig *Arev-orti* (= nap fiú) volt. De ha ez utóbbi példákat összehasonlítjuk az előbbivel, nyomban feltűnik egy lényeges különbség. Emezekben ugyanis az összetétel első tagja birtokos viszonyban áll az *-orti*-val (n. possessivum),

*) L. u. o.

a *Szev-orti*-ban pedig jelzői viszonyban (n. adjectivum). Az ilyenfajta örmény összetétel tehát erre a kérdésre felel: *kinek a fia?* és nem erre: *milyen fiú?* Ezt semmi sem igazolja fényesebben, mint egy örmény történetírónak, JOANNES KATHOLIKOS¹⁾-nak azon eljárása, midőn ő ez összetétel első tagját, a *Szev-et* tényleg a *Szev-orti*-k ősatyjának magyarázza, kitől ez az egész nép származott. De ez csak tudós etimologizálás az oly gyakori és elterjedt genealogikus magyarázat szerint (l. 18. l.). Hogy itt a *szev* előtag eredetileg feketét jelentett, az kiténik Konst. Porph. idézett helyének fordításából (Μαῦρα παιδία), de ezenkívül még THOMAS ARCRUNI²⁾ örmény történetíró értelmezéséből is, a ki e népet az izmaelitákkal együtt egy közös bibliai őstől származtatja le s őket Hagar Szzevortik-jának, azaz Hagar *fekete fia*inak nevezi. Minden jel arra mutat tehát, hogy e forma nem eredeti örmény elnevezést foglal magában, hanem megint csak népetimologikus átalakítása valamely idegenből kölcsönvett névnek. Azért teljes mértékben csatlakozunk MARQUART³⁾ magyarázatához, a ki e formát értelmileg az orosz krónika Ugri, černii-jével (l. 21. l.) azonosítja, s ily módon a *Szevortti* összetétel utótagját egy **ogri* (= or. Ugri) alapfomára vezeti vissza, melyből alán közvetítés folytán, illetve az alán-ösztet mássalhangzómetathesis szabályai szerint keletkezett volna egy **orgi*, ebből viszont örmény népetimológiával az *orti*. A *Szevortti*, ill. Σαβάρτοι formák alapjelentése tehát: *fekete úgrók*, s olyan elnevezésre mennek vissza, melyek magyarakkal az őshazában szomszédos népeknél általános volt, s mint ilyen az orosz irodalomban is fennmaradt.

Főntebb utaltunk volt arra, hogy a görög Σαβάρτοι nem származhatott égyenesen az örményből, hanem csakis az arabból. De akkor a második tag, az *αφαλοι* eredetét is az arabban kell keresnünk. MARQUART⁴⁾ itt az arab أسفالى (aszfalu) szóra gondol, melynek jelentése: alsó, alant fekvő. A Σαβάρτοι-αφαλοι volnának tehát e szerint az Armeniába költözött, tehát *alsó*

¹⁾ L. Marquart, O. u. o. S. 38. l.

²⁾ L. u. o.

³⁾ L. u. o. 39. l.

⁴⁾ L. u. o. 40. l.

fekete ugrok,» szemben a *felső*kkal, azaz a Pannoniában letelepültekkel. E magyarázat értelmében az arabok szeme előtt a Szavardi népnek következő felosztása lebegett volna: 1. déliek (alsók) és 2. északiak (= felsők). Ámde ez a magyarázat csak arra az időszakra találna, a mikor a magyaroknak egy része még a Don és Kuban között, azaz a Kaukázustól *északra*, másik része pedig már a Kúr-folyó környékén, azaz a Kaukázustól *délre* lakott, vagyis a VIII. sz. végére és a IX. sz. elejére. A X. sz. közepén azonban, midőn Konstantinos működött, a magyaroknak nyugat felé vándorolt része már Pannoniában lakott, s az ily módon megváltozott földrajzi viszonyokra nézve a Marquart-féle felosztás bajosan volna alkalmazható. A pannoniai magyarok déli határa (a Dráva vonala) és az arméniai magyarok északi határa (a Kúr folyó) között a földrajzi szélesség különbsége oly csekély (mindössze 3°—4°), ellenben amazok keleti határa (a Kárpátok) és emezek nyugati határa (Tiflisz városa) között a földrajzi hosszúság különbsége oly nagy (kb. 20°), hogy a két különvált résznek földrajzi megkülönböztetésénél sokkal inkább ez utóbbi *nagyobb*, mint az előbbi *kisebb* különbség szolgálhatott volna alapul. Más szóval a X. sz. közepén könnyen érthető volna ugyan a magyaroknak (= szavardi) nyugati és keleti, de már nehezen északi és déli részekre való osztása. Marquart nézete ellen azonban még más, annyira komoly nehézségek is merülnek föl, hogy azt teljesen elfogadhatatlannak kell kijelentenünk. Arab *أسفل* alapjelentése ugyanis: *alacsony*.*) Mint a legtöbb nyelv, úgy a sémi nyelvek is kétféle értelemben használják e fogalmat: 1. helyi (localis) 2. átvitt (szellemi) értelemben. A helyi értelem azt fejezi ki, hogy valaki vagy valami a felülethez viszonyítva lent, mélyen, alacsonyan van vagy fekszik, pl. egy völgy, egy mélyedés, egy patakmeder, a sír gödre *alacsony* a dombbal, a hegytetővel, a fennsíkkal szemben. A szó jelentésének tehát semmi köze a mi földrajzi beosztásunkhoz (fent = észak, alant = dél), hanem kizárólag a magassági viszonyokra vonatkozik. A szellemi értelem ugyanezt

*) Az *أسفل* jelentéséről közlötteket Hornyánszky Aladár pozsonyi theologiai tanár urnak köszönöm, ki a *Σαβαροίτις* kérdés arab részében szíves volt felvilágosításaival támogatni.

fejezi ki, csakhogy nem az anyag, hanem a szellem, a lélek szempontjából. A lelkileg «alacsony»: a hitvány, a nyomorult, esetleg a megalázott ember. A Σαβαρτοιάσφαλοι összetételében az *أسفل* természetesen csak helyi értelemben volna vehető. De akkor ép az ellenkezőjét mondja annak, a mit mondania kellene, mert hiszen az örmény hegyek közé vonult szavardik nem mélyebben, hanem ellenkezőleg *magasabban*, laktak, mint akár az Etelközben, akár a Duna-Tisza közti síkságon letelepülő társaik.

Ezért én a görög ἄσφαλοι mögött egy másik arab szót vélek lappangani, t. i. *أسود*-t (= aszvadu), melynek jelentése: *fekete*. Föl lehet tenni ugyanis, hogy az arabok, midőn átvették az örményektől a Szevorti népnévet, tudakozódtak e szó jelentése felől s hallván, hogy benne, mint jellemző tulajdonság, a *fekete szín* jut kifejezésre a semmitmondó *orti* (= fiú) mellett, ezt a maguk nyelvén is megjelölték s mint jelzöt az egész népnévhez csatolták, mintegy annak magyarázataul. Ezt annál is inkább teheték, minthogy az örmény *szev-orti*-ban az eredeti népnév (**ogri* < *ugri*) annyira elhomályosult volt, hogy azt arab fül már ki nem érezhette. Természetes, hogy az *aszvadu*, mint a Szāvardi jelzője az arab irodalomban sehol elő nem fordul. Az arab történetírók és geographusok ugyanis vagy tudták azt, hogy az örmény Szevorti-ban a «fekete» fogalom már ki van fejezve s ekkor feleslegesnek tartották azt külön, arabul is megjelölni, vagy pedig nem tudták s ekkor nem is jelölhették meg. Ugyanazon fogalomnak kétnyelvű, tautologikus megnevezése azokhoz a nyelvi következtelenségekhez tartozik, melyeket idegenből átvett szóknál a *népnyelv* szokott feltüntetni. A *سَاوَرْدِي اسْوَد* (= Szāvardi aszvadu) kapcsolás tehát magán viseli a népies eredetnek bélyegét s csakis a népnyelvben képzelhető el. Arab kereskedőktől vagy világjáróktól hallhatta tehát Konstantinos, illetve az ő görög informálója e nevet, s igen természetes, hogy a Szāvardi-t, mely az arabban hímnemű egyes számi nominatívus, görög ember rögtön hímnemű többes számi nominatívusnak érezte (Σαβαρτοι) s ennek mintájára az utána következő s önálló szónak hallott *aszvadu*-t is kijavította **aszvadi*-ra, illetve népetimológiával *aszjali* (ἄσφαλοι)-ra.

E magyarázat szerint tehát a *Σαβαρτοιάσφαλοι* név utótagja nem tartalmaz semmi újat, hanem csak megkettőzi a már az előtagban is bennerejlő *«fekete»* jelzőt. A *Σαβάρτοι* előtag azonban, mint az arab Szavardi, ill. örmény Szevorti átvétele, azonos jelentésű a magyaroknak az orosz krónikában található Ugričernii (= fekete ugrok) nevével.

Conclusio.

Az összes, ismertetett népneveket eredetük szerint két csoportra oszthatjuk: 1. a melyek maguktól a bizánczi írótól származnak (*Παίονες, Οἰνωί, Τοῦρκοι*), 2. a melyek idegen forrásból vettek. A második csoportba tartoznak: *Οὔγγροι*, mely szláv, *Μάζαροι*, mely besenyő, *Μεγέρη*, mely magyar, *Σαβαρτοιάσφαλοι*, mely arab, *Σεβάρτοι*, mely örmény forrásból ered. Valamennyi közül csak az *Οὔγγροι* volt mindvégig a közhasználatban, a többiek részben egy írónál, részben az írók egy bizonyos csoportjánál fordulnak elő. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy azok a népnevek, melyek maguktól az írótól származnak, a magyarokra való alkalmazásukban egytől-egyig hamisak. Olyan nemzetnél, mely önmagát bámulatós következetlenséggel *Ῥωμαῖος*-nak nevezte s részben nevezi ma is, olyan irodalomban, mely az ifjú, a történet színterére ujonnan bevonuló népekre oly szívesen alkalmazta minden korban az ugyanazon a helyen élt régi népek nevét, ez egészen természetes. Mindhárom népnév az irodalmi archaismusban leli eredetét, ugyanabban az archaismusban, mely az oszmán-törököket *Ἰέρσαι*-nak, a szerbeket *Τριβαλλοί*-nak, a bolgárokat *Μοσοί*-nak nevezte. Az *Οἰνωί* és *Τοῦρκοι* elnevezésnek a magyarokra való alkalmazásánál az az ismeret szolgált kiindulópontul, hogy ők a Don és Kaukázus közti szögletben laktak s innen kiindulva költöztek be mai hazájukba, s e körülményen kívül még a honfoglaló magyarok nomád életmódja, harczmodora is emlékeztetett a hunnokéra és a turkokéra, kiknek a neve, mint az említett helyen élt két leghatalmasabb néptörzsé, a magyarokon kívül átvitetett a bizánczi irodalomban az ezen a helyen föllépő, többi nomád népekre is. Ethnikai tartalma egyik névnek sem volt; földrajzi és kulturális értelem tekintetében pedig a kettő teljesen födte egymást, különbség

csupán a régiségre nézve volt kettejük között, a mennyiben a *Τοῦρκοι* eredete csupán a K. u. VI. századig, míg az *Οὐννοί*-é egészen Krisztus születése tájáig megy vissza, tehát az utóbbi használata nagyobbfokú archaizmust mutat, mint az előbbié. A *Παίονες* elnevezés már egy félreértésen, illetve névcsere alapján alapul, mely régen azelőtt megtörtént, mielőtt a magyarok a történet színpadán megjelentek volna, s egyúttal teljes fényt vet arra a könnyelmű eljárásra, melyet a bizáncziak tanusítottak egy nép elnevezésénél. A hangzásbeli hasonlóság már elég volt arra, hogy az ethnikai megfelelésekről nem is gondolkodva, még a földrajzi helyzet különbsége daczára is paionoknak nevezzék el a panonokat. Ezt csakis az ókori hagyománynak, a régi írók tekintélyének mindent lenyűgöző, mindenek felett való uralmával és tiszteletével magyarázhatjuk meg, mely a bizánczi irodalom legjava részének főjellemvonása volt. A paion névnek a magyarokra való alkalmazása már a legnagyobb fokú (egész Herodotosig visszamenő) archaizmust mutatja, s tényleg azoknál az íróknál is találjuk e nevet, a kik az ókori kánonhoz a legszigorúbban ragaszkodtak.

A *Τοῦρκοι* név használata még egy más oldalról is jellemzi a bizánczi történetírók, különösen krónikások eljárását valamely nép elnevezésénél. Ezek az írók rendszerint szolgailag ragaszkodnak a forrásukban talált névhez, mely mellett más a közhasználatban forgó, elterjedtebb és helyesebb neveket csak kivételesen részesítenek figyelemben. A *Τοῦρκοι* nevet először THEOPHANES alkalmazza a magyarokra még a Don-tövi hazában, bár kevésbé öntudatosan, mert ő még a magyarok bennszülött törzsnevét nem ismeri s az egész nép összetételéről és szerepléséről igen homályos fogalmai vannak. Öntudatosabban használja e nevet ő utána KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS, a ki már alaposan tájékozva van e nép történetéről és szervezetéről s ismeri az őket jobban ismerő népek által használt neveiket is, de azért természetesen ezekkel szemben előnyt ad a Theophanesből kölcsönzött névnek. Ő utána azok az írók, a kik az ő buzdítására vagy az ő és iskolája hatása alatt dolgoztak, következetesen ragaszkodnak a *Τοῦρκοι* névhez, melynek használata tehát a Konstantinos Porphyrogenetos és iskolájának hatásával egyszerre tűnik el a bizánczi történetirodalomból. E mellett a közhaszná-

latban gyökeredző Οὔγγροι név csak vajmi gyéren és kevés írónál (Skylitzes, Kedrenos, Zonaras) tud érvényesülni.

Nagy értékűek azonban azok a népnevek, melyeket idegen forrásból eredőknek ismertünk fel. Ezeknek különböző változatai két alapformára vezethetők vissza: egyik az *ugur*, ill. *fekete ugur*, másik a *magyar* népnév. Rendkívül fontos az *ugur* népnév, mert ez három különböző forrásból is származik, s mindhárom forrás a Don és Kaukázus közt lakó magyarok közvetlen szomszédságából s ugyanazon időből (VII—IX. század) ered. A *fekete ugur* népnévben a magyarokat a Don-tövi hazában környező szomszéd népeknek, az alánoknak és a fekete bolgároknak a tanúvallomását birjuk. Mindkét szomszédnép régi letelepülő volt azon a helyen, mindkettőnek jól kellett ismernie az V—VI. századokban a Volga és Don közt szereplő ugur népeket s ha ezeknek nevét alkalmazzák a VIII—IX. században fellépő magyarokra, meg kell bízunk abban, hogy ez elnevezés helyes volt, el kell fogadnunk, hogy a kivándorló magyarok zömét valóban ugurok alkották. Ha mi most szemügyre vesszük az V—VI. század ugurjainak, az *uguroknak*, *utiguroknak* *kutiguroknak*, *hunnuguroknak* és *saraguroknak* történeti szereplését, kiderül, hogy e népek egyike sem volt képes tartós és sikeres történelmi akcióra. Vagy elpusztulnak erőtelen kalandos vállalkozásokon, mint a *kutigurok*, *utigurok* s részben a *hunnugurok*, vagy meghódolnak az otthonmaradottak a VI. század második felében szilajon előre törtető *turkoknak*. A *turkok* nyomdokaiba a VII. századtól kezdve a *kazárok* lépnek, kiknek uralma a Volga és Don közt olyan arányban növekszik, a milyen mértékben csökken az Ázsia belsejében székelő *turkoknak* hatalma. Kétségkívül a *kazár* birodalom alapját is *ugur* törzsek alkották, a mint ezt az orosz *Ugri béli* elnevezés is mutatja, de e birodalom sem volt hosszú életű s a X. század végén megkapja a kegyelemdőfést az oroszoktól. Az *uguroknak* első tartós sikerű s világtörténelmi fontosságú szereplése a IX. század elején kezdődik s szorososan a magyarok nevéhez kapcsolódik. Most fölmerül a kérdés: milyen ethnikai és történeti viszonyban áll a magyar név az *ugurhoz*?

Sajnos, erre az egész magyar történetnek cardinalis fontosságú kérdésére a bizánczi kútfők alapján s általában a kutatások

mai színvonalán nem tudunk biztos feleletet adni. A VII--VIII. században az áldatlan képháború s egyéb belső és külső zavarok miatt sajnálatos tespedés áll be a bizánczi kulturában s pótolhatatlan hézag a bizánczi történetirodalomban. Ezért a magyar nemzet kialakulásáról s hódító útjára való szervezkedéséről tudósító kortársi feljegyzésektől örökre meg vagyunk fosztva. Mi csak a bevégzett tényt látjuk, azt t. i., hogy a IX. század elején a Don mellékéről kimozduló ugurok a *magyar* név alatt indulnak hódító útjokra. Így nevezik őket azok a népek, melyek ez időtájt lépnek velök először közvetlen érintkezésbe, t. i. a besenyők és az arabok. Régi szomszédaik megtartják továbbra is a régi *ugur* nevet, jeléül annak, hogy az ugurok számbeli túlsúlyban voltak s etnikai jellemük a *magyar* név föltévele után sem változott meg lényegesen. Itt többféle hypothesisist lehetne felállítani arra nézve, hogy a magyarok az ugurokhoz tartozó s közülök kiemelkedő törzs voltak-e, vagy pedig eredetileg az ugoroktól különállván, később leigázták őket s rájuk kényszerítették nevüket. Leghelyesebb lesz, ha semmiféle állásfoglalással nem vágunk eleje a jövő e tárgyú kutatásainak s a kérdést teljesen nyíltan hagyjuk.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abdelek 31, 46.
 Abu el Kasszim 63.
 Abū'lfidā 57.
 Agathias 15, 16, 18, 22, 31, 39.
 аґлаъ 9, megfelelései a szláv nyelvekben 27.
 аґринъ 9, 10, 11, 12, 14, 20, megfelelései a szláv nyelvekben 27, 28.
 Ἀκάτιροι Οὐνοί: 15, 16.
 Ἀκάζιροι 16.
 Alánok 31, 40, 42, 71.
 Alp Arslan 46.
 Ammianus Marcellinus 30.
 Angaria 12.
 Anna Komnena 31.
 Annales Bertiniani 8.
 Anonymus 59, 60.
 Archaiopolis 15.
 Arev-orti 65.
 Arkhaj-orti 65.
 Ašihna dynastia 42.
 aszfalu (= alsó) 66, 67.
 aszvadu (= fekete) 68.
 Attila 32.
 Avari (avarok) 12, 14, 15, 19, 20, 31, 40, 42, 51.
 Bagarsikok 31.
 al Balāduri 45, 63.
 basgar 56.
 Βεΐουδαίς 57.
 Besenyők 31, 32, 52, 55, 56.
 Bittugures 18.
 Bolgárok 24, 25, 31, 51; fekete bolgárok 24, 25, 26, 28, 71; Fekete Bolgárország 24; Nagy Bolgárország 52.
 Bosporos városa 49.
 Bury 57, 58.
 Chorenei Mózes 20, 30.
 Dado, verduni püspök 8.
 Dariela-szoros 44.
 Dentumoger 59.
 Derbendi szoros 44.
 Dimaški 64.
 Dirmarok 31.
 Dio Cassius 53.
 Dionysios Periegetes 30.
 D'Ohsson 64.
 Dsaihāni 36, 45.
 Dsila 61.
 Dukas 4, 60.
 Eckehard 8.
 Ephthaliták 31, 40, 42, 46.
 Euagrius 40.
 Eunapios 30.
 Fuldai évkönyvek 8, 12.
 Gardēzi 9, 45.
 Genesisios 34.
 Georgios Monachos 6, 7, 10, 12, 21, 32, 33, 34.
 Georgios Pachymeres 6.
 Γορδᾶ; 60.
 Γρωδ 60.
 Γύλα 61.

- Gyula 61.
 Herakleios 57.
 Herodotos 6, 31, 36, 39, 41, 58.
 Hetumoger 59.
 Hinkmarus Remensis 8.
 Hiongnu 30.
hogre 12.
 Hongre 12.
 Hongerie 12.
 Hongherie 12.
 Honguerie 12.
 Hongrois 12.
 hugri 29.
 hugui 29.
 Hungari 8, 9, 12, 28, 29.
 Hungaria 8, 12.
 Hungre 12.
 Οδύγγρια 9.
 Hungri 8.
 Hunk 30.
 Hunni (hunnok, Οὔννοι) 12, 14, 15, 20,
 28, 29, 32, 33, 41, 42, 46, 69.
 Hunuguri (hunugurok) 15, 17, 20,
 22, 71.
 János pátriárka 64.
 Ibn al Asir 45.
 Ibn Faqlan 25.
 Ibn Hauqal 25.
 Ibn Rösteh 9, 36, 45, 56, 61.
 Igor nagyherczeg 24.
 Indsidsian 57.
 Joannes Katholikos 65.
 Joannes Kinnamos 33.
 ΚΟΙΠΑ 29.
 Jordanes 15, 16, 18, 22, 31, 39.
 Jögra-jas 29, 37.
 Jugra 36.
 Jugria 29.
 Juhri 29.
 Ἰούραι 36.
 Isauriai Leo 43.
 Isztahri 25, 63.
 Kabarok 59.
 Karamsin 29.
 Karch 10.
 Κάσπια πύλαι 16, 44.
 Kazárok 21, 23, 25, 26, 31, 32, 37,
 38, 43, 71.
 Kedrenos 35, 45, 61.
 Κεραμιχίονες 39.
 Khulasok 31.
 Komnenos dynastia 6.
 Konstantinos Porphyrogenetos 24,
 32, 34, 37, 38, 51, 55, 59, 61, 62, 70.
 Κότραγοι (kotragok) 18, 25, 53.
 Kotragos 25.
 Kritobulos 6.
 Κουτίγουροι (Κουτούργουροι) 18, 22, 25,
 31, 71.
 Κοτζαγυροί 25.
 Khortrigorok 31.
 Κοΰρις 52.
 Kum-māgar 57.
 Kúnok (kumánok) 31.
 Kunaxolan 41.
 Laonikos Chalkondyles 6, 47, 60.
 Lazok 17.
 Leo Grammatikos 32, 39.
 Leo-féle taktika 34.
 Madsar 61.
 Madsaraga-dzor 57.
 Madsgar 56.
 Magyarok 25, 28, 32, 38, 59, 60, 61,
 70, 71, 72.
 Mágár, Māgar 57.
 Malalas 31, 60.
 Marinus Tyr. 29.
 Massageták 39.
 Maszudi 56, 63.
 Μαύρα παιδιά (= fekete fiúk) 65, 66.
 Μάτζαροι 7, 55, 56, 57.
 Mazara 58.
 Μάτζαροι 7, 55, 59, 69.
 Mazar-tágh 61.
 Al-Mazjár 61.
 Μεγέρτ, 56, 59, 60, 69.
 Megyer-t tartalmazó helynevek 59.
 Mela 37.
 Menander Protektor 18, 19, 22, 39, 40.
 Mermeroes 15.

- Michael Attaleiates 31, 46.
 Michael Glykas 4.
 Mitylenei Zakariás 15, 31, 43.
 Μουάγρας 60.
 Modsgar 56.
 Mongolok 32.
 Moreai Chronika 4.
 Μουάγερεις (Μουαγέρης) 60.
 Μουγελ 60, 61.
 Mukrik 19.
 Muslim b. Abū Muslim 56.
 Μυσοί 69.
 Νεκροπήλοι (Νεκροπόλοι) 52.
 Nestor 21, 24.
 Nikephoros Bryennios 31, 46.
 Nikephoros Gregoras 31, 32, 60.
 Niketas Akominatos 33.
 Obri 14.
 Ὅγγλος és változatai 9, 25, 51.
 Ὅγωρ 18, 22, 31, 41.
 Ongaria 12.
 Ongarie 12.
 Onguerie 12.
 Ongre 12.
 Ongrois 12.
 *ongru (*ongri) 13, 14.
 Onogoria 15, 16.
 Ὀνόγουρις 15, 16, 17, 58.
 Ὀνόγουροι (onogurok) 15, 16, 22, 24.
 Ὀνογουνδούρ 20.
 Orpelián 57.
 Oszmánok 47.
 Παίονες 4, 5, 53, 69.
 Παιονία 54.
 Pannonok 53.
 Paropamisos 48.
 Pentapolis 25.
 Photios 39.
 Phrantzes 4.
 Phuni 29.
 Plethon 47, 48.
 Plinius 29, 37.
 Priskos rhetor 14, 15, 16, 23, 30.
 Prokopios 18, 22, 31, 46.
 Pseudo-Symeon 34.
 Qarā Chazar (= fekete kazár) 26.
 Qarluq (Charluch) 39.
 Rabanus 8.
 Ravennas, Geographus 15, 16, 17.
 Regino 8.
 Ῥωμαῖος 69.
 Σάβιρες (szabirok) 15, 16, 17, 31.
 Σάσαι 40, 41.
 Σαράγουροι (saragurok, sarurgurok) 15, 16, 17, 18, 22, 23, 31, 71.
 Szāvardi 25, 45, 64.
 Σαβάρτοι 63, 65, 66.
 Σαβαρτοιάσφαλοι 25, 45, 62, 64, jelen-
 tése 68, 69.
 Szavordi 64.
 Σάρκελ 23.
 Saryg-šār 23, 43.
 Sebēos 43.
 Szeavordi 64.
 Szelesukok 31, 46.
 Szevordik (Szevorti) 25, 27, 45, 64,
 65, 66.
 Σεβέρττοι 65, 69.
 Σερβόττοι 25, 64.
 Siavordi 64.
 Sijāwardī 64.
 Szjavorti 64, 65.
 skādēlъ és megfelelései 27.
 Σκύσαι 31, 32, 33, 41.
 Skylitzes 7, 31, 35, 48, 61.
 Sparzeugun 41.
 Symeon logotheta 39.
 Synkope a szlávban 13.
 Tabarī 45.
 Táblázat a népnevek váltakozásáról 4.
 Taisan 42.
 Taugastok 19, 42.
 Theodoros Gazes 47.
 Theophanes 18, 24, 31, 32, 37, 42, 43
 45, 50, 52, 60, 63, 70.
 Theophanes Byzantios 39.
 Theophanes Continuatus 34.
 Theophylaktos Simokattes 15, 19, 22,
 31, 41, 46, 56, 57.
 Theutmar salzburgi érsek 8.

- Tiridates 30.
 Τριβαλλοί 69.
 Tu-kiue 42.
 Tuldich 41.
 Turcæ 37.
 Turkok (Τουρκοί) 4, 5, 19, 20, 22, 23, 31, 33, 34, 36, 38, 41, 42, 45, 46, 47; jelentése 49. s k., 59, 62, 69, 70, 71; keleti turkok 44; nyugati turkok 44, 45.
 Τουρκία 44.
 Turum 41.
 Türk 42.
 Tyrcæ 37.
 Thomas Arcruni 66.
 Thomas de Mezope 57.
 Οὐαρχωνίται 19, 20, 24.
 Ugendur 20.
 ugorok 16, 20, fehér ugorok 23, fekete ugorok 25, 70, 71.
 Ugri 22, 23, 29, Ugri černii 21, 24, 25, 66, Ugri bëlii 21, 23, 24, 25, 71.
 *ugur 23, 26, 28, 29, 42, 70, 71, 72.
 Οὐγοῦροι 18, 22, Οὐρωγοί (olv. Οὐγῶροι) 15.
 Ungar (Ungari) 8, 9, 10, 11, 12, 28.
 Ungaria 8, 12.
 Οὐγγαροί 7, 10, 11.
 Ungri 8, 10, 11, 12, 13, 28, 29.
 Οὐγγροί 4, 7, 9, 10, 11, 28 (a név eredete), 69, 70.
 Οὐγγρία 7.
 Οὐννοί 4, 29, 32, 33.
 Unogur 13, 14, 16, 17, 18, etymológiája 18. s k. lk.
 Unnogur 15, 22, 31.
 Οὐννογοῦροι 15, 22, 23.
 Οὐτίγουροι 18, 22, 40, 42, 71.
 Οὐτούργουροι 18, 22, 31.
 Úzok 31, 38, 52, 55.
уагритъ (*уьгритъ*) 9.
 Vocalisok anaptyxise a görögben 11, a nyugati germánban 11, nasalisatiója a szlávban 27.
 Zonaras 6, 35.
 Zosimos 54.
 Χαζαρία 44, 45.
 Ψευδάβαροι 19.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
Ούγγροι	7
Οἶνοι	29
Τούρκοι	33
Παλινοες	53
Μάζαροι	55
Σαβαρτοίσφαλοι	62
Conclusio	69
Név- és tárgymutató	73

irodalom között. 20 f. — V. *Barna F.*: Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. 60 f. — VI. *Télfy*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VII. *Imre S.*: A nevek uk és ük személynagairól. 40 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékezés Székács József t. tag fölött. 40 f. — IX. *Vámbéry*: A török-tatár nép primitív kulturájában az égi testek. 20 f. — X. *Volf Gy.*: Bátor László és a Jordánszky-codex bibliotarditása. 20 f. (1877—1879.) — VIII. k. I. *Dr. Ábel J.*: Corvin-codexek. 1 K 20 f. — II. *Barna F.*: A mordvaiak pogány istenei s ünnepei szertartásai. 1 K. — III. *Dr. Genetz A.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — IV. *Gr. Zichy Á.*: Tanulmány a japáni művészetéről. 2 K. — V. *Szász K.*: Emlékezés Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. 20 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az ugynevezett lágy aspiráták fonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. — VIII. *Dr. Ábel J.*: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Pozder K.*: Ujperzsa nyelvjárások. 1 K. — X. *Imre S.*: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. 60 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékezés Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — II. *Gr. Zichy Á.*: A Boro-Budur Jáva szigetén. 80 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. — IV. *Vámbéry*: A hunnok és avarok nemzetisége. 60 f. — V. *Hunfalvy P.*: A Kün-vagy Petrarka-codex és a kúnok. 60 f. — VI. *Szász K.*: Emlékezés Lewes Henrik György külső tag felett. 10 f. — VII. *Barna F.*: Ős vallásunk főistenei. 80 f. — VIII. *Dr. Ruzsicska K.*: Schopenhauer æsthetikája. 20 f. — IX. *Barna F.*: Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. 60 f. — X. *Dr. Kont I.*: Lessing mint philologus. 60 f. — XI. *Bogisich M.*: Magyar egyházi népének a XVIII. századból. 1 K. — XII. *Simonyi*: Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. 40 f. (1880—1881.) — X. k. I. *Simonyi*: A jelentéstan alapjai. 60 f. — II. *Heinrich G.*: Etzelburg és a magyar hünmonda. 40 f. — III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Értsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi M.*: Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — VI. *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII. *Bogisich M.*: Cantionale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékezés Klein Lipót Gyula kultag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. — XII. *Bánóczy J.*: A magyar romanticismus. 20 f. — XIII. *Bartalus I.*: Újabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Télfy*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Télfy*: Középkori görög verses regények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. *Goldziher*: A muhamedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbéry Ármín «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 40 f. — XII. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f. (1888—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. *Dr. Nagy S.*: Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexív és vallásérkölcsi elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kúnos* és *Munkácsi*: A belvisonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VI. *Volf Gy.*: Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 1 K. — VII. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Télfy*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. *Gr. Kuun G.*: A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Ábel J.*: Isota Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. *Goldziher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. *Ábel J.*: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjákok pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbéry Ármín ur válaszára. 40 f. — VIII. *Szily K.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai 20 f. — XII. *Télfy*: Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. *Ábel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok.

II. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Télfy*: Jelentés ujhellén munkákról. 60 f. — V. *Kálmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnoky M.*: Etymologicum magnum Romanie. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szórend és accentus. 80 f. — X. *Télfy*: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. — XI. *Némethy G.*: Euhemeri reliquiæ. 1 K 20 f. — XII. *Vikár B.*: Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. 80 f. (1887—1889.) — XV. k. I. *Dr. Schreiner M.*: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. *Haraszi*: André Chénier költészete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Télfy*: Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VII. *P. Thewrewik E.*: A magyar zene tudományos tárgyalása. 40 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — IX. *Simonyi*: A nyelvújítás és az idegenszerzések. 1 K 20 f. — X. *Télfy*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. *Dr. Kégl S.*: Tanulmányok az újabbskori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. *Gróf Kuun G.*: Ujabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — XVI. k. I. *Pínaly*: A beszerzeri szószedet. 4 K. — II. *Goldziher I.*: A pogány arabok költészetének hagyománya. 1 K 20 f. — III. *Asbóth O.*: A szláv szók a magyar nyelvben. 90 f. — IV. *Pecz V.*: Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. 60 f. — V. *Télfy*: Új-görög munkák ismeretése. 40 f. — VI. *Télfy*: Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. 40 f. — VII. *Szamota I.*: A Murnelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedüs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Kúnos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedüs I.*: Dicsőének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — XVII. k. I. *Dr. Mahler*: Egyiptologiai tanulmányok a chorologia köréből 30 f. — II. *Kúnos*: Naszreddin hodsa tréfái. 3 K. — III. *Kégl S.*: A perzsa népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. *Kozma F.*: Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. *Dézi L.*: Sz. Agoston regulának magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai*: Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *Id. Szinnyi J.*: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898—1901.) — XVIII. k. I. *Gyomlay*: Bölcs Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbárt Peldái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a göröghöz. 48 f. — IV. *Thúry J.*: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. *Dr. Cserép J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thúry J.*: Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: A Teleki-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. *Bayer*: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Haraszi*: A renaissance francia színiköltészete és a színszerzés. 1 kor. 20 f. — III. *Thúry J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassói latin-magyar szótár-töredék. 60 f. — V. *Pecz V.*: A classica philologia jövője. 60 f. — VI. *Hegedüs I.*: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. *Kúnos I.*: Ada-Kaléi török népdalok, fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. *Cserép J.*: C. Julius Cæsar commentariussainak folytatásai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. *Melich J.*: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. 3 K — X. *Kégl Sándor*: Dselál ed-Din Rfmi négy soros versei. 1 K 50 f. — XX. k. I. *Ferenzi Zoltán*: Petőfi és a socializmus. 1 K — II. *Schmidt J.*: Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. 1 K 50 f. — III. *Asbóth Oszkár*: Szláv jövevényszavaink. (I. rész.) 2 K — IV. *Melich J.*: Révai Miklós nyelvtudománya. 1 K — V. *Némethy Géza*: Ovidius és Lygdamus. 1 K — VI. *Geyza Némethy*: De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. 1 K — VII. *Goldziher Ignác*: Uri János. 30 f. — VIII. *Horváth Cyrill*: Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. 90 f. — IX. *Vári Rezső*: A ciliciai Oppianus Halientikájának kézirat' hagyománya. I. (bevezető) rész. — X. *Asbóth Oszkár*: A j ḡ gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban. 1 K 20 f. — XXI. k. I. *Geyza Némethy*: De Ovidio Elegiæ in Messallam auctore. 60 f. — II. *Váczy János*: A nyelvújítás győzelme. 1 K 60 f. — III. *Hegedüs István*: Menander redivivus. 2 K 80 f. — IV. *Némethy Geyza*: De sexta Vergilii ecloga. 60 f. — V. *Kégl Sándor*: Bhagavadgítá. 80 f.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 2.